

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos

Ingrida Vosyliūtė

Paveldosaugos studijų programa
Magistro darbas

LIETUVOS MIESTŲ ARCHEOLOGINIO PAVELDO REPREZENTAVIMAS

Darbo vadovė: dr. J. Poškienė

Vilnius 2008

Turinys

Įvadas.	3
Šaltinių ir literatūros apžvalga.	11
1. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo koncepcija.	15
1. 1. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo svarba, tikslai, būdai ir proceso pagrindiniai dalyviai	15
1. 2. Archeologinių tyrimų ir jų interpretacijos vaidmuo miestų archeologinio paveldo reprezentavimo procese.	19
1. 3. Miestų archeologinio paveldo verčių įtaka reprezentavimo procesui.	23
1. 4. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo vertinimo modelis.	30
2. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo raida.	32
2. 1. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo periodizacija ir jos sudarymo problematika.	32
2. 2. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo ištakos XIX a. vid. - 1950 m..	33
2. 3. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo pirmieji bandymai 1951 – 1972 m..	39
2. 4. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimas 1972 – 1990 m..	47
2. 5. Šiuolaikinis Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimas nuo 1990 m. iki dabar.	56
Išvados.	74
Santrauka anglų kalba (summary).	78
Santrumpos.	79
Literatūros sąrašas.	80
Šaltinių sąrašas.	83
Priedų sąrašas.	92
Priedai.	93

Ivadas

Temos aktualumas ir problematika. Miestų archeologinis paveldas – tai viena iš pažeidžiamiausių kultūros paveldo rūšių. Dėl nuolat vykstančių miesto plėtros procesų, pamažu kinta ne tik architektūra, istorinis miesto kraštovaizdis (miesto rajonai, kvartalai, aikštės, gatvės, parkai bei skverai, upės ir jų pakrantės), bet iškyla grėsmė ir miestų archeologiniam paveldui. Šiuo metu, esant spartiems miestų urbanizacijos procesams ir vykstant intensyvioms statyboms, vis dažniau aktualizuojama nykstančio archeologinio paveldo vertė ir noras jį išsaugoti ateities kartoms ne tik kaip muziejinę vertybę, atitrauktą nuo savo originalaus konteksto. Todėl galime šnekėti apie miestų archeologinio paveldo įprasminimo besikeičiančioje erdvėje problemą arba jo reprezentavimą šiandieninėje miesto aplinkoje. Nors archeologinių tyrimų metu ir yra surenkami duomenys apie tyrinėjamą objektą, suteikiantys svarbios mokslinės informacijos, tačiau tuo pačiu jis yra ir suardomas. Archeologijos tyrimų rezultatai dažniausiai tampa prieinami tik mažai žmonių grupei, o šiandieninė visuomenė vis dar stokoja pakankamai žinių apie surastą archeologinį paveldą. To priežasčių galima ieškoti nepakankamame archeologinio paveldo reprezentavime arba saugojime in situ (t. y. savo pirminėje vietoje). Toks archeologinio paveldo pristatymas visuomenei yra pranašesnis už paprastą radinių ekspoziciją, nes jis ne tik paprasčiausiai supažindina su tuo kas rasta, bet ir suteikia supratimą apie topografinį archeologinių liekanų išsidėstymą. Reikia stengtis jog, kuo didesnė miestų archeologinio paveldo dalis liktų savo kontekste ir šiandieninėje miesto aplinkoje, tuo būdu atlikdama svarbų edukacinį vaidmenį. Panašios miestų urbanizacijos tendencijos vyksta ir Vidurio bei Vakarų Europoje, tačiau jau nuo 7 deš. daugelyje šalių archeologiniam paveldui plačiau taikomas saugojimas in situ, suprasta jo panaudojimo ir pristatymo visuomenei svarba, archeologijos tyrimus stengiamasi suderinti su paveldo reprezentavimo ir integravimo į šiuolaikinę miesto erdvę projektais. 2000 m. Europos Tarybos Kultūros paveldo komitetas priėmė archeologijos ir urbanistinio planavimo rekomendacijas pavadinimu „Archeologinis paveldas miesto plėtros strategijose“ („Archaeological heritage ir urban development policies“), kurį paruošė miestų archeologijos ekspertų grupė [47]. Šių rekomendacijų tikslas – skatinti įvairių sričių mokslinių tyrimų sąveiką, archeologinio paveldo konservavimą bei panaudojimą ir miesto plėtros poreikius. Taigi, jis įtvirtina pagrindinius miestų archeologinio paveldo reprezentavimo principus ir pabrėžia jo svarbą. Tačiau Lietuvoje šis miestų archeologinio paveldo pristatymo visuomenei būdas yra naudojamas labai menkai. Nors ir turime pavienių reprezentavimo atvejų, tačiau archeologinio paveldo eksponavimas pirminėje savo vietoje dar tik žengia pirmuosius žingsnius ir netapo visuotiniu reiškiniu. Be to stokojame teorinio pagrindo, sistemingos reprezentavimo metodikos, naudos suvokimo ir paveldo vadybos įgūdžių. Todėl tokio

pobūdžio tema yra nauja aktuali ir Lietuvoje. Reprerentavimo svarbos suvokimas ir platesnis panaudojimas suteikia pagrindo kitaip pažvelgti į miestų archeologinio paveldo apsaugą, kuri kartu su tinkama vadyba suteiktų galimybę archeologams ir kitų sričių mokslininkams ne tik tyrinėti ir interpretuoti jį *ex situ*, bet ir plačiau pristatyti savo išvadas bei surinktą informaciją dabarties ir ateities kartoms pirminiame kontekste.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Šiame darbe buvo atliekamas Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprerentavimo tyrimas. Darbo tikslas – išskirti pagrindinius Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprerentavimo laikotarpius ir apžvelgti bei įvertinti juose įgyvendintus reprerentavimo atvejus. Norint labiau konkretizuoti darbo tikslą buvo išskirti pagrindiniai uždaviniai:

1. Atskleisti miestų archeologinio paveldo reprerentavimo koncepciją ir paaiškinti pagrindinius jos aspektus.
2. Surinkti duomenis apie Lietuvos miestuose reprerentuojamus archeologinio paveldo objektus, pateikti reprerentavimo istorinę raidą bei sudaryti ir pagrįsti Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprerentavimo periodizaciją.
3. Atsižvelgiant į teorines archeologinio paveldo reprerentavimo prielaidas, įvertinti Lietuvos miestuose įgyvendintus reprerentavimo atvejus .

Pagrindinių darbe vartojamų sąvokų eksplikacija. Norint suprasti miestų archeologinio paveldo reprerentavimo koncepciją, svarbu tiksliai apibrėžti esmines jos sąvokas. Pirmiausiai, yra svarbus ne tik archeologinio paveldo sąvokos aiškinimas, bet ir miestų archeologinio paveldo ir miestų archeologijos išskirtinumo apibrėžimas, susijęs su pačio miesto sąvokos problematika.

Aiškinant bendrinę *archeologinio paveldo* sąvoką, galima remtis dviem svarbiausiais tarptautiniais dokumentais – Europos Tarybos priimta „Europos archeologijos paveldo konvencija“ (1992 m.)¹ ir „ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija“ (1990 m.)². Lietuvos kontekste taip pat svarbu atsižvelgti ir į „Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo įstatyme“ (2005 m.) įtvirtintą archeologinio paveldo apibrėžimą. Taigi, remiantis „Europos archeologijos paveldo konvencija“, „archeologinis paveldas – tai visos liekanos ir objektai bei kiti žmonijos pėdsakai iš praeities epochų, kurių išsaugojimas ir tyrimai padeda atskleisti žmonijos istoriją ir ryšį su gamta“ [58]. „Archeologijos paveldas apima tiek žemės paviršiuje, tiek po

¹ Lietuvoje ratifikuota 1999 m.

² Lietuvoje neratifikuota

vandeniui esančias struktūras, konstrukcijas, pastatų grupes, įsisavintas aplinkas, kilnojamuosius objektus, kitų rūšių paminklus bei jų aplinką“ [58]. Panašus archeologinio paveldo apibrėžimas pateikiamas ir „Archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartijoje“. Čia teigiama, jog archeologinis paveldas apima pagrindinius paminklus, liudijančius apie praeities žmonių veiklą [67]. Jis yra materialaus paveldo dalis, apie kurią informacija yra gaunama naudojant archeologinius metodus. Archeologinis paveldas apima visas žmonių buvimą liudijančias liekanas ir susideda iš vietų, susijusių su bet kokiais žmonių veiklą liudijančiomis apraiškomis, apleistų statinių, visos rūšies liekanų (įskaitant požeminį ir povandeninį paveldą), kartu su visomis susijusiomis kilnojamosiomis kultūrinėmis medžiagomis [67]. Šioje chartijoje taip pat pastebėtas glaudus archeologinio ir architektūrinio paveldo ryšys, kuris ypač būdingas miestų paveldui. Čia teigiama, kad kai kurie archeologinio paveldo elementai ir dalys yra architektūriniai statiniai ir tokiu atveju turi būti saugojamos remiantis 1966 m. ICOMOS priimta „Tarptautine paminklų ir vietovių konservavimo ir restauravimo chartija“ (Venecijos chartija) ir joje numatytais apsaugos kriterijais [67]. „Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymas“ teigia, kad archeologinis paveldas – tai „praeities ūkinės ar gynybinės veiklos, gyvenamosios, laidojimo ar kulto vietos, jų kompleksai arba vietovės, kurių vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra archeologiniai tyrimai ir radiniai“ [104]. Nagrinėjamoje temoje archeologiniame paveldui apibrėžti labiausiai tiktų „ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija“ dėl joje užakcentuoto archeologinio ir architektūrinio paveldo ryšio, tačiau Lietuvoje ji nėra ratifikuota. Todėl, analizuojant Lietuvos reprezentavimo raidą, reiktų remtis „Europos archeologijos paveldo konvencija“, kuri pateikia šiek tiek platesnį archeologinio paveldo apibrėžimą nei 2004 m. „Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymas“.

Kadangi nagrinėjama tema apima miestų archeologinį paveldą tai būtinas aiškesnis šios sąvokos apibrėžimas. Trumpai tariant, tai yra tas archeologinis paveldas, kuris yra miestų archeologijos tyrimų sritis. Nors šis apibrėžimas iš pirmo žvilgsnio ir atrodo paprastas, tačiau jo problematika susijusi su pačio miesto sąvokos apibrėžimu. Bet kuriuo atveju, miestai yra viena iš sudėtingiausių žmonių gyvenamųjų teritorijų ir to pasekoje miestų archeologija bei visa, kas su ja susiję, yra labiau komplikauta nei kur kitur. ***Bendrinį miestų archeologijos apibrėžimą***, suformuluotą J. Bradley ir H. King, pateikia G. Johanson knygoje „Miestų archeologijos tyrimų apžvalga“ („Review of urban archaeology research“) [17]. Miestų archeologija suprantama kaip „mokslas apie miesto bendruomenių vystymąsi ir besikeičiantį pobūdį nuo jų ankstyviausių ištakų iki naujausių laikų; ypatingą dėmesį skiriant jų aplinkos rekonstrukcijai (...)“ [17]. Jos tyrimų sritis apima miesto struktūros atkūrimus ir paprastų miestiečių gyvenamosios aplinkos išaiškinimus, pagrinde pasitelkiant archeologinių tyrimų metu surinktus duomenis. Autorė taip pat teigia, kad

šiandieninis miestų archeologijos apibrėžimas „yra taikomas archeologijai dabartinėse urbanistinėse teritorijose“ [17]. Taigi, savo darbe aš remiausi dabartiniais teritorijos priskyrimo miestui kriterijais, nekreipdama dėmesio į vietovės archeologinį kontekstą³. Reiktų pažymėti, kad „kiekviena valstybė skirtingai apibrėžia miestą savo normatyviniuose aktuose ir įstatymuose, kadangi nėra visuotinai priimto kriterijaus, pagal kurį gyvenvietė galėtų būti priskiriama miestui“ [128, p. 408]. Savo darbe aprašydama Lietuvos miestų archeologinį paveldą remiausi šiandienine Lietuvos miesto samprata. Tai įstatymu įtvirtintas minimalus 3 tūkst. gyventojų skaičius, suteikiantis teisę gyvenvietei siekti miesto statuso [128, p. 408]. Remiantis Lietuvos statistikos departamento 2007 m. duomenimis apie Lietuvos gyventojų skaičių miestuose [136] miestų statusą turi 68 miestai (žr. priedą Nr. 1). Taigi, Lietuvoje pagrįdė vyrauja maži miesteliai, kurie kitų šalių suvokimu galėtų būti laikomi kaimais, tačiau žvelgiant Lietuvos mastu jie neabejotinai yra laikomi miestais.

Taigi, *miestų archeologinis paveldas* – tai visos šiandieniniame mieste esančios materialinės liekanos, kurių svarbiausias pažinimo būdas yra archeologiniai tyrimai. Šis paveldas apima labai platų archeologinio paveldo spektrą (nuo archeologinių liekanų, kurios šioje teritorijoje susiformavo dar prieš atsirandant miestui, iki to paveldo, kuris formavosi miesto gyvavimo laikotarpiu). Tačiau reiktų pažymėti, jog Lietuvos miestuose yra reprezentuojamas tik pastarasis paveldas. Čia galima išskirti dvi pagrindines šio archeologinio paveldo rūšis. Pirmiausiai, jis yra sudėtinė gerai visuomenei žinomų ir matomų objektų, tokių kaip pilys, miesto gynybiniai įtvirtinimai, kulto pastatai ir kt. dalis. Dažniausiai šie objektai neapsiriboja vien tik archeologiniais tyrimais, bet traktuojami ir kaip architektūrinio paveldo dalis. Archeologiniai metodai padeda surinkti tikslesnę informaciją apie šiuos objektus, tačiau dažnai yra ne pagrindinis jų pažinimo šaltinis. Šios rūšies paveldo suvokimas negali būti grindžiamas tikrai archeologinės technikos taikymu, nes jam būtinas platesnis profesinių ir mokslinių žinių bei įgūdžių pagrindas. Kaip jau minėta anksčiau, šis glaudus archeologinio ir architektūrinio paveldo ryšys, kuris ypač būdingas miestams, pažymimas ir ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartijoje (1990 m.). Antroji miestų archeologinio paveldo rūšis – tai mažiau visuomenei žinomas ir matomas paveldas, kuris buvo tiriamas taikant tik archeologinius metodus (archeologinių tyrimų metu išaiškinti ir tirti įvairios paskirties statinių fragmentai, grindiniai, krosnys ir kt.). Šiuo atveju archeologiniai tyrimai yra pagrindinis tokio paveldo pažinimo metodas, suteikiantis pakankamai objektyvių žinių apie jį.

Svarbiausia darbo problematika yra susijusi su reprezentavimo sąvokos apibrėžimu, nes nei Europinėje, nei Lietuvos praktikoje nėra susiformavusios vieningai vartojamos sąvokos, todėl

³ Pavyzdžiui, nors Lietuvos archeologinėje medžiagoje Kernavė yra pripažinta kaip miestas, tačiau, remiantis šiandieniniais miesto pripažinimo kriterijais, jis jam nebūtų priskirtas; ji nėra laikoma miestų archeologijos objektu

įvesta sąvoka „representavimas“ yra darbo autorės naudojamas žodis, norint apibūdinti praktikuojamą reiškinį. Europoje dažniausiai ši praktika įvardijama kaip saugojimas (arba konservavimas) in situ („ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija“⁴, „Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija“⁵) arba pristatymas⁶ (visuomenei) (ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija). Pastarąsias sąvokas vartoja ir lenkų archeologas ir teoretikas Z. Kobylinski. APPEAR programoje⁷ ši praktika yra įvardijama kaip archeologinių liekanų vertės išryškinimas⁸. Iš dalies su archeologinio paveldo reprezentavimu yra susijusi ir vartojama rekonstravimo sąvoka („ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija“). Anglų archeologė M. Blockley, šnekėdama apie archeologinio paveldo interpretavimo galimybes, vartoja archeologinės rekonstrukcijos (in situ) sąvoką. Skirtingų sąvokų vyravimą galima aiškinti tuo, kad jos buvo pradėtos vartoti anksčiau nei buvo paaiškintos (t. y. pirma prasidėjo praktika, kurią apibūdinantis žodis buvo formuluojamas vėliau). Be to, laiko bėgyje kito ir suvokimas apie patį reprezentavimą, kuris, priklausomai nuo įvairių reiškinų (pavyzdžiui, globalizacijos, kultūrinio turizmo, paveldo industrijos ir kt.), įgudavo naują prasmę. Lietuvos praktikoje reprezentavimo sąvoka nėra aiškiai įvardinta ir, manau, tinkamai suvokiama, nors Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme (2004 m.) užsiminta, kad „tyrimų metu rasti archeologiniai radiniai, jei yra galimybių, saugomi ir eksponuojami jų radimo vietoje (...) kitais atvejais kultūros ministro patvirtinta tvarka jie perduodami muziejams, turintiems sąlygas išsaugoti ir eksponuoti“, o taip pat „kiekvienas visuomenės narys turi teisę pažinti nekilnojamas kultūros vertybes“ [104]⁹. Tačiau nors įstatymas ir sudaro prielaidas reprezentavimui, tačiau konkrečios sąvokos nesuformuluoja. Analizuodama Lietuvos medžiagą, dažniausiai susidūriau su tokiais sąvokomis kaip, pritaikymas ir atgaivinimas, kurios gali būti vertinamos kaip reprezentavimą atitinkantys terminai. Galbūt, skirtingus Lietuvoje ir Europoje vartojamus terminus lėmė ir lietuvių kalbos subtilybės¹⁰, o taip pat kitokiomis sąlygomis¹¹ susiformavusi praktika, kuri buvo grindžiama skirtingais motyvais. Taigi, esminės šio darbo sąvokos yra:

⁴ Chartijoje akcentuojama, kad tokiam archeologinių liekanų saugojimui turi būti teikiama pirmenybė

⁵ Konvencijoje sąvoka paminėta, bet neapibrėžta

⁶ angl. „presentation“, lenk. „prezentacji“

⁷ Europos komisijos finansuojamas jungtinis Europos projektas, į kurį šiuo metu be didžiausių Europos šalių (Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Ispanijos, Italijos) yra įsitraukę ir mažesnės (Šveicarija, Belgija, Bulgarija, Kroatija, Vengrija, Portugalija, Čekija). Pagrindinis APPEAR programos tikslas yra padėti projektuoti ir įgyvendinti miestų archeologijos objektų vertės pakėlimo projektus

⁸ Sąvoka „vertės išryškinimas“ yra atitinkuo anglų kalboje vartojamam žodžiui „enhancement“

⁹ Tai jau įtvirtina reprezentavimo principus

¹⁰ Pavyzdžiui, sąvoka „in situ“ archeologų dažniausiai vartojama radinio lokacijai nusakyti; „rekonstravimas“ labiau siejamas su architektūriniu paveldu; „vertės išryškinimas“ - visiškai nėra vartojamas terminas, kuris sunkiai prigytų vien dėl to, kad negali būtų išreiškiamas vienu žodžiu ir lietuvių kalboje skamba pakankamai dviprasmiškai.

¹¹ Čia labai svarbi politinė situacija (Lietuva 50 metų buvo SSRS sudėtyje)

- **Konservavimas** – 1966 m. ICOMOS priimtoje „Tarptautinėje paminklų ir vietovių konservavimo ir restauravimo chartijoje“ (Venecijos chartijoje) [68] teigiama, jog konservavimo esmė yra paminklo autentiškumo ir jo aplinkos išsaugojimas. Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme (2004 m.) vartojamas žodis „užkonservavimas“, kuris įvardijamas kaip „avarijos grėsmės pašalinimas ir kiti veiksmai, reikalingi kultūros paveldo statinio vertingosioms savybėms išsaugoti, kai laikinai sustabdomi jo tvarkybos darbai ar nustojama juo naudotis“ [104].
- **Saugojimas (konservavimas) in situ** – pagal „ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartiją“, tai visuotinis archeologinio paveldo tvarkymo tikslas, apimantis tinkamą ilgalaikę apsaugą ir susijusių duomenų kaupimą, o bet koks paveldo elementų perkėlimas yra siejamas su šio principo pažeidimu [67].
- **Pristatymas** – esminis metodas, skatinantis žmonių supratimą apie modernios visuomenės kilmę ir raidą bei apsaugos svarbą, kuris yra neatsiejamas nuo interpretacijos [67]. Pagal Z. Kobylinski, tai objekto saugojimas bei pristatymas visuomenei, reikalaujantis atitinkamų konstrukcinių sprendimų ir pakankamai didelių finansinių išteklių, kai pirmenybė teikiama medžiagos autentiškumo ir esamos fizinės būklės išsaugojimui [24, p. 236-237].
- **Rekonstravimas** – „ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija“ pažymi, jog rekonstrukcija atlieka dvi svarbias funkcijas: mokslinius tyrimus ir interpretaciją bei turi būti vykdoma labai atsargiai, remiantis visais įmanomų šaltinių duomenimis, nepakenkiant išlikusioms archeologinėms liekanoms, tam, kad užtikrinti kuo didesnę autentiškumą [67]. Papildant galima pažymėti, jog „Tarptautinė paminklų ir jų kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija“ teigia, jog tai dalimis išlikusio paminklo surinkimas ir integravimas į visumą; integravimui naudojama medžiaga turi pastebimai skirtis ir jos gali būti tik tiek, kiek būtina reikia paminklui užkonservuoti ir jo formai atstatyti [68].
- **Archeologinė rekonstrukcija (in situ rekonstrukcija)** – pagal M. Blockley ši sąvoka suprantama kur kas plačiau, tai yra tam tikros naujos, bet archeologinių tyrimų duomenimis paremtos, konstrukcijos sukūrimas archeologinėje vietovėje (objekte), kai tirtos liekanos įvairiai integruojamos į ją¹² [6, p. 44-45].
- **Vertės išryškėjimas** – apima archeologinių liekanų padarymą matomomis, suprantamomis ir patraukliomis daugeliui žmonių, tuo pačiu užtikrinant ilgalaikį išsaugojimą, mokslinį naudojimą ir harmoningą integraciją miesto aplinkoje [2].

¹² Autorė kalbėdama apie rekonstrukcijas mini kelias jų sukūrimo galimybes: naujų kopijų kūrimą, rekonstravimą ex situ (iškeliant liekanas) bei liekanų rekonstravimą in situ. Taigi, su reprezentavimu sieti galima tik pastarąjį variantą, turint omenyje, jog rekonstrukcijoje yra naudojami archeologinio paveldo reprezentavimo elementai.

- **Pritaikymas** – pagal „Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą“ (2004 m.), tai yra „kultūros paveldo objekto ar jo sudedamųjų dalių pertvarkymas naudoti, suderinant valdytojo ir visuomenės poreikius, minimaliai keičiant vertingąsias savybes ir sudarant galimybes atkurti būklę, buvusią iki šių pakeitimų, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus“ [104].
- **Atgaivinimas (reabilitacija)** – „Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme“ (2004 m.) įteisinta sąvoka, teigianti, jog atgaivinant „nekilnojamasias kultūros paveldas integruojamas į visuomenės gyvenimą, pritaikant jį taip naudoti, kad geriausiai atsiskleistų paveldo vertingosios savybės ir būtų sudarytos galimybės jį pažinti, taip pat puoselėjant kultūrinį kraštovaizdį“ [104].

Taip pat reiktų paminėti ir kitas tiesiogiai su nagrinėjama tema susijusias sąvokas, kurios Lietuvos kontekste yra neatsiejamos nuo archeologinio paveldo reprezentavimo¹³:

- **Restauravimas** – pagal „Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą“ (2004 m.), tai yra „visų išlikusių kultūros paveldo objekto autentiškų dalių ar elementų konservavimas, atskirų neišlikusių elementų ar dalių atkūrimas, nekilnojamosios kultūros vertybės požymių išsaugojimas, atskleidimas ir išryškinimas atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus“ [104].
- **Atkūrimas** – remiantis „Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu“ (2004 m.), tai „neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais pagal nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugomos atkuriamos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie gražinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai“ [104].

Kadangi darbe nagrinėjama praktika turi daug skirtingų apibrėžimų, tai buvo įvedama nauja sąvoka jai apibūdinti. Šiuo atveju, darbe vartojama sąvoka **reprezentavimas** apima visas anksčiau minėtas sąvokas (saugojimą/konservavimą in situ, pristatymą, archeologinį (in situ) rekonstravimą, archeologinių liekanų vertės išryškinimą, pritaikymą, atgaivinimą) ir yra suprantamas kaip archeologinio paveldo saugojimas in situ (t. y. savo pirminėje vietoje), panaudojant konservavimo priemones ir, jei reikia, taikant rekonstrukcijos metodus bei pateikiant visuomenei tam tikrą objekto interpretaciją. Reiktų pažymėti, jog tai neapima archeologinio paveldo saugojimo muziejuose (arba ex situ), kai objektas yra atitraukiamas nuo savo archeologinio konteksto. Archeologinio paveldo reprezentavime dažniausiai tam tikra muziejinė aplinka kuriama

¹³ Tai nėra reprezentavimą atitinkančios sąvokos, tačiau dažnai bus minimos darbe, nes restauruotuose ar atstatytuose objektuose būdavo ir archeologinio paveldo reprezentavimo elementų

aplink liekanas jų radimo vietoje.

Tyrimo metodai. Norint atlikti tyrimą, pagrinde naudotas istorinio tyrimo metodas, kuris padėjo suprasti pagrindines procesą įtakojušias vidines ir išorines priežastis. Iš turimos informacijos buvo atrenkami tie duomenys, kurie bent kažkiek siejosi su miestų archeologinio paveldo reprezentavimu, analizuota įvairių laikotarpių archeologijos ir paveldosaugos raida. Atrinkta informacija buvo apibendrinta ir susisteminta, atsižvelgus į tyrimo objektą.

Archeologinio paveldo reprezentavimo koncepcijai atskleisti buvo ieškota teorinės literatūros šia tema ir atlikta istoriografijos analizė. Lyginamuoju metodu buvo gretinami kai kurie Europos ir Lietuvos archeologinio paveldo reprezentavimo proceso raidos aspektai. Per platesnį europinį kontekstą norėta geriau suprasti Lietuvoje vykstančių procesų prigimtį bei įvertinti išorines veikimo priežastis. Be to, kai kuriems reiškiniams paaiškinti panaudoti ir praktiniai Europos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo pavyzdžiai.

Labiau gilinantis į Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo procesą ir suradus tiesioginį ryšį tarp archeologinių tyrimų ir reprezentavimo projektų iškilo būtinybė savo darbe panaudoti ir statistinį metodą. Tuo būdu remiantis ATL suvestinėmis ir LIIR sukauptų ataskaitų kartoteka buvo sudaryta archeologinių tyrimų Lietuvos miestuose statistinė lentelė, pagal kurią paruoštos vaizdžiau ir suprantamiau surinkta informaciją parodančios diagramos. Tačiau reiktų pažymėti, kad ankstyviausių metų surinkta informacija gali būti nepakankamai tiksli dėl duomenų apie pirmąsias archeologinių tyrimų ataskaitas stokos. Tačiau vis tik šis statistinis metodas kartu su šių duomenų analize leido įvertinti miestų archeologinių tyrimų kaitą skirtingais laikotarpiais santykyje su nagrinėjama problema.

Literatūros ir šaltinių apžvalga

Dėl temos naujumo Lietuvoje analizuojant turimą literatūrą buvo susidurta su konkrečiai temą atitinkančios informacijos stoka, o Lietuvos istoriografijoje skirtingai įvardijama reprezentavimo praktika apsunkino ir pačios literatūros paieškas. Galima teigti, jog tema iš esmės nėra publikuota, todėl jos specifika lėmė, kad pagrinde buvo analizuojami įvairiais laikotarpiais Lietuvos spaudoje pasirodę straipsniai, kuriuose galima rasti ir užuominų apie archeologinio paveldo reprezentavimą. Taip bandyta geriau suprasti proceso raidą, visuomenės požiūrį, specialistų ir vyriausybės poziciją. Žinant įgyvendintas reprezentavimo praktikas, nesunkiai buvo atrenkami straipsniai, atspindintys įvairius šių praktikų įgyvendinimo aspektus. Tuo būdu buvo išanalizuota labai didelė įvairių laikotarpių publikuotų straipsnių dalis, padėjusi praplėsti bendras žinias apie Lietuvoje vykusių procesus, įvykius, vyravusius konfliktus ir išreikštas idėjas.

Labai svarbią vietą darbe užima informacijos apie praktiškai įgyvendintus reprezentavimo projektus surinkimas, apibendrinimas ir išanalizavimas. Pirmiausiai buvo naudotasi archeologinių tyrimų ataskaitose pateiktais duomenimis. Juos analizuojant, kasinėjimų metu surinkta informacija ir padarytos išvados buvo lyginamos su galutiniu archeologinių liekanų reprezentavimo rezultatu. Naudingiausia pasirodė esanti fotofiksacinė medžiaga, kuri padėjo geriau susidaryti vaizdą apie objektų būklę prieš kasinėjimus ir po jų.

Informacijos apie reprezentuotus miestų archeologinio paveldo objektus ieškota ir konkrečiai tam tikriems objektams skirtuose leidiniuose ir straipsniuose. Lietuvos pilių archeologinių tyrimų rezultatai, istorinė raidė ir atlikti konservavimo-restauravimo darbai aprašomi Mokslų akademijos istorijos instituto išleistoje knygoje „Lietuvos pilys“ [25], kurioje medžiagą pateikia įvairūs autoriai. Apie Trakų salos ir pusiasalio pilis rašė S. Mikulionis [4, 27], A. Baliulis [4], apie Vilniaus artilerijos bastioną – I. Jučienė [18], Vilniaus gynybinę sieną – I. Jučienė ir V. Levandauskas [19], Vilniaus katedrą – N. Kitkauskas [23], Vilniaus Katedros aikštę – K. Katalynas [22], Valdovų rūmus – V. Urbanavičius [32], A. Katilius [82], Vilniaus Aukštutinę pilį – E. Budreika [7], T. Šėma [137], Šv. Mykolo g. 8 tyrimus – G. Gendrėnas [76], Jėzuitų noviciato pastatus Totorių g. Ir Šv. Ignoto g. – E. Purlys [126], Mažuosius Radvilų rūmus Vilniuje – R. Lopienė [111], Kauno lydymo krosnis – A. Žalnierius [37], Kauno Bernardinų vienuolyno ansamblio tyrimus – D. Balčiūnas ir A. Vaškelis [42], A. Žalnierius [38, 42], Klaipėdos piliavietę – J. Genys [77], Kėdainių senosios rinkos tyrimus – A. Juknevičius [74], Biržų pilį – R. Songailaitė [134].

Tokio pobūdžio informacijai surinkti pasinaudota ir internetine paieška. Čia ypač buvo surasta nemažai duomenų apie konkrečių pastatų pritaikymą restoranams ir kavinėms bei juose

reprezentuotą archeologinį paveldą, peržvelgtos ir muziejų, įkurtų paveldo objektuose, internetinės svetainės bei kita su nagrinėjama tema susijusi informacija.

Aiškinant pagrindines reprezentavimo koncepcijos sąvokas daugiausiai buvo pasitelkti kultūros paveldą reglamentuojantys įstatymai („ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija“ [67], „ICOMOS Tarptautinė paminklų ir jų kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija“ [68], „Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija“ [58], „Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas“ [104] ir teisiniai nuostatai („Archeologinis paveldas miesto plėtros strategijose: Europos kodeksas tinkamai praktikai 2000“ [47]). Šie dokumentai buvo naudingi ir šiandieninės teisinės situacijos analizei.

Renkant medžiagą, buvo pastebėta, kad Lietuvoje esanti miestų archeologinio paveldo reprezentavimo praktika yra tarsi atskirta nuo teorijos. Taigi, norint suprasti pagrindinius reprezentavimo principus, buvo analizuojama užsienio literatūra. Z. Kobylinski [24] savo knygoje daug dėmesio skyrė archeologiniam paveldui, jo vadybai ir konservavimui, saugojimui in situ, sąvokos „pristatymas“ aiškinimui. M. Blockley [6] palietė archeologinio paveldo rekonstrukcijų ir interpretavimo klausimus. Labai vertinga pasirodė ir Europoje vykdomos APPEAR programos, kurios tikslas skatinti miestų archeologinio paveldo reprezentavimo projektus, publikuojama medžiaga [70]. Šios programos pasekoje buvo išleistas praktinis vadovas „Miestų archeologinių vietų verčių išryškimas“ [1, 2], kuriame pateiktas bendrinis miestų archeologinio paveldo reprezentavimo modelis, aprašyti pagrindiniai proceso dalyviai, apibrėžti reprezentavimo principai ir kt. Dar viena svarbi organizacijos publikacija – tai straipsnių rinkinys „Miestų praeitis ir ateitis: atgaivinti miestų archeologiją“ [15], kuriame paliesti įvairūs miestų archeologinio paveldo reprezentavimo aspektai. Šias dvi publikacijas papildė ir gausi įvairių autorių straipsnių medžiaga nagrinėjanti atskirus reprezentavimo atvejus ir problemas. Tai J. Teller ir A. Warnotte straipsnis apie archeologines liekanas urbanistinėje aplinkoje [31], P. Diaz Pedregal ir A. Diekmann nagrinėja archeologinių liekanų apsaugos ir prieinamumo visuomenei problemą [14], G. Zidda – archeologinių kasinėjimų ir konservavimo santykį [36], A. Nicolau i Marti – kasinėjimų, eksponavimo, konservavimo ir išsaugojimo reikšmę reprezentavimo procese [28], D. Miles – reprezentavimo proceso dalyvių ir jų poreikių analizę [30], o L. Vendittelli pateikia Balbi požeminės statinių struktūros Romoje atvejo tyrimą [34].

Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo proceso raidai atskleisti naudota įvairių laikotarpių Lietuvos archeologijos, paveldosaugos raidos, istorinių Lietuvos įvykių bei jų ryšių su reprezentavimu analizė. Lietuvos paveldosaugos raida informatyviai ir visapusiškai yra pateikiama R. Čepaitienės knygoje [11]. Naudingos pasirodė ir kai kurios autorės padarytos išvalgos ir pastebėjimai apie vykusius bei vykstančius procesus. Lietuvos paveldosaugos raida taip pat yra

neatsiejama nuo įvairių organizacijų, veikusių skirtingais laikotarpiais, veiklos. Šiuo požiūriu buvo naudingos jų veiklą aprašančios publikacijos [29, 102, 103]. Vienam iš reiškinių – paveldo industrijai, nagrinėti buvo pasinaudota A. Vaitkuvienės straipsniu [33], sovietinės paveldosaugos metodikos klausimus palietė J. Glemža [21], sovietmečiu vykdytų kompleksinių tyrimų reikšmę ir paveldosaugos strategijas atskleidžia senamiesčių regeneracijos projektai [16, 79]. Šiandienines Lietuvos paveldosaugos kryptis ir tendencijas galima nagrinėti pasitelkiant Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategiją [150].

Mažai Lietuvoje tyrinėta archeologijos kaip mokslo vieta šiandienoje. Šiek tiek šią temą palietė G. Zabiela [35] ir R. Čepaitienė [12]. Pastarajame autorės straipsnyje taip pat pabandyta sugretinti pasaulyje ir Lietuvoje vykstančius archeologijos vaidmens kaitos procesus. Apie šiandienines archeologinio paveldo saugojimo tendencijas šiek tiek informacijos radau ir lietuvių kalba išleistame vadove „Baltijos jūros regiono pilių ir dvaro rūmų kaip kultūrinio paveldo objektų ir miesto centrų plėtra kaimo vietovėse“ [9]. Gaila, Lietuvoje nėra publikuotos informacijos, konkrečiai skirtos miestų archeologijos raidai ir sąvokai apie ją atskleisti, todėl tam naudota G. Johnson knyga [17]. Norint išskirti svarbiausias archeologinio paveldo vertes, taip pat buvo remtasi užsienio autorių darbais. T. Darvill straipsnyje „Value systems in archeology“ („Verčių sistema archeologijoje“) [118], J. Mallia straipsnyje „The value of archeology“ („Archeologijos vertė“) [112] aptaria pagrindines archeologinio paveldo vertes. G. Ashwort ir J. E. Tunbridge knygoje „Turistinis-istorinis miestas: miesto paveldo vadybos retrospektyvos ir perspektyvos“ [3] šneka apie vertes istoriniame mieste. Autentiškumo vertės problematiką paliečia B. M. Feilden ir J. Jokiletho [20], F. Orphal [120] (daugiausiai apibendrinama ir susitemindama kitų autorių darbus), o taip pat J. Markevičienė pranešime „Atstatymas (rekonstrukcija) istoriniame mieste: samprata ir pagrindinės nuostatos“ [26].

Darbo tema bandyta nagrinėti ir per požiūrių į istorinius miestus kaitą. G. Ashwort ir J. E. Tunbridge knygoje „Turistinis-istorinis miestas: miesto paveldo vadybos retrospektyvos ir perspektyvos“ [3] pateikia plačią istorinio miesto teorinės ir praktinės koncepcijos analizę, jo vietą socialiniame, ekonominiame ir politiniame kontekste, sąsajas su kultūriniu turizmu ir pan. Lietuvoje šia tema rašė R. Čepaitienė [10], kurios straipsnyje į istorinius miestus žvelgiama iš paveldosaugos perspektyvos. Apie Vilniaus kaip istorinio miesto svarbą ir vietą naujame kontekste rašė D. Bardauskienė [5].

Kaip papildomą informaciją reiktų paminėti naudotus Lietuvos statistikos departamento [136], Kultūros vertybių registro [95], Trakų miesto gyventojų socialinio tyrimo išvadų [135], ATL suvestinių ir ATL nuo 2002 m. iki 2006 m. [39, 132, 92, 93, 94] duomenis.

Siekiant surinkti duomenis apie konkrečius miestų archeologinio paveldo

reprezentavimo atvejus, pastebėta, kad turimos literatūros ir šaltinių duomenys nėra pakankami. Norėčiau išreikšti padėką įvairiems kalbintiems Lietuvos archeologams ir architektams, kurie suteikė man reikalingos informacijos. Tuo būdu, žinių apie reprezentuotą archeologinį paveldą Vilniuje suteikė D. Kazlauskienė, B. Gudynaitė, L. Kvizikevičius, S. Sarcevičius, G. Vaitkevičius; Kaune – D. Balčiūnas, A. Žalnierius; Klaipėdoje – J. Genys; Kėdainiuose – A. Juknevičius; Biržuose – E. Purlys; Jurbarko – E. Pranckėnaitė.

1. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo koncepcija

1. 1. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo svarba, tikslai, būdai ir proceso pagrindiniai dalyviai

Didžiojoje Britanijoje 2005 m. atliktų socialinių tyrimų duomenimis 96 % gyventojų mano, kad vykdant miestų, miestelių ir kaimų plėtros programas yra būtina išsaugoti istorinius jų bruožus [56]. Tai parodo, kad visuomenė vertina kultūros paveldą, pripažįsta jį kaip svarbų šalies skiriamąjį bruožą. Lietuvoje panašaus pobūdžio tyrimai visos šalies mastu nebuvo atliekami, tačiau 2000 m. Trakų istorinio nacionalinio parko iniciatyva buvo tiriamas Trakų miesto gyventojų požiūris į kultūros ir gamtos vertybių apsaugą [135]. Remiantis apklausa, 75 % gyventojų mano, jog mieste svarbu bent dalinai atstatyti autentiško senamiesčio bruožus. Tikėtina, kad šiuo metu kultūros paveldo svarba gyventojų požiūriu būtų didesnė.

Archeologijos paveldo reprezentavimo reikalingumas yra pažymimas ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartijoje (1990 m.), kurioje teigiama, kad įstatymai turi apsaugoti archeologinį paveldą, tinkamą naudojimui, istorijai ir kiekvienos šalies ir regiono tradicijai pažinti, numatant apsaugą in situ ir tyrimų poreikius [67]. Panaši nuostata įtvirtinta ir Europos archeologijos paveldo konvencijoje (1992 m.). Čia teigiama, kad „kiekviena šalis įsipareigoja įgyvendinti fizinės archeologijos paveldo apsaugos priemones ir atsižvelgdama į aplinkybes pasirūpinti archeologijos paveldo konservavimu ir priežiūra (pageidautina in situ)“ [58]. Toks archeologinio paveldo saugojimas laikomas pranašesniu nei saugojimas ex situ, nes archeologinis paveldas išlieka nedalomas kartu su aplinka, kurioje yra rastas, ir išlaiko savo kontekstą. Konvencijoje yra pabrėžti kiekvienos ją ratifikavusios šalies įsipareigojimas „rūpintis, kad visuomenė turėtų galimybę susipažinti su archeologijos paveldo objektais, ypač archeologinėmis vietovėmis, ir skatinti, kad archeologiniai objektai būtų tinkamai atrinkti viešam demonstravimui“ [58].

Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo svarba yra grindžiama ir trimis pagrindiniais jo *tikslais*. Tai yra:

- archeologinio paveldo saugojimas in situ, išlaikant archeologinį kontekstą;
- objekto pristatymas visuomenei;
- visuomenės priėjimo prie reprezentuoto archeologinio paveldo užtikrinimas.

Remiantis P. Van Mensch sudaryta 7 archeologinio paveldo saugojimo kategorijų klasifikacija, kurią savo knygoje pateikė Z. Kobylinski [24, p. 142], galimi šie archeologinio

paveldo *reprezentavimo būdai*:

- konservavimas in situ su funkcionalių objekto veikimo tęstinumu, išsaugant pirminę paskirtį, bei su objekto panaudojimu, kuris dažnai veda prie objekto „suvartojimo“. Paveldosaugos požiūriu šis reprezentavimo būdas yra vertinamas neigiamai dėl galimybės sunaikinti archeologines liekanas ir yra nepageidautinas.
- konservavimas in situ su funkcionalių objekto veikimo tęstinumu, išsaugant pirminę paskirtį, išlaikant esamą būklę ir užtikrinant ilgalaikį objekto išsaugojimą. Teoriškai tai būtų idealiausias reprezentavimo pavyzdys, tačiau praktiškai jo įgyvendinti neįmanoma.
- konservavimas in situ be funkcionalios pirminės paskirties tęstinumo. Tai populiariausias reprezentavimo būdas, kuris labiausiai yra taikomas.

Pagal minėtąją klasifikaciją archeologinio paveldo reprezentavimui nėra priskiriami kiti jo saugojimo būdai (ex situ ir saugojimas per dokumentaciją).

Kalbant apie miestų archeologinio paveldo reprezentavimą, reiktų pažymėti, jog sėkmingas tikslų įgyvendinimas užtikrinamas laikantis pagrindinių reprezentavimo principų. Pirmasis iš jų teigia, jog „archeologinio paveldo apsauga turi būti subalansuota su modernaus miesto plėtra“ [2, p. 14]. 2000 m. Europos Tarybos Kultūros paveldo komiteto priimtame archeologijos ir urbanistinio planavimo rekomendacijose „Archeologinis paveldas miesto plėtros strategijos“ teigiama, jog tam, kad miestai klestėtų, jie turi keistis ir plėstis taip, kaip ir praityje, o tai reiškia, kad turi būti subalansuotumas tarp noro konservuoti praeitį ir poreikio ją atnaujinti ateičiai [47]. Kiekvieno miesto ateitis turi įkūnyti ir išreikšti jo istorinę vertę [47]. Kai kas teigia, jog miestų archeologinio paveldo reprezentavimas teoriškai yra neįmanomas dėl požiūrių priešiško tarp archeologų ir miesto projektuotojų [31, p. 1]. Archeologai yra linkę viską išsaugoti visas praeities liekanas, o projektuotojai daugeliu atveju lyg ir siekia atsikratyti bet kokių praeities pėdsakų [67, p. 1]. Nepaisant įvairių sunkumų ir konfliktų, miestų archeologinis paveldas yra reprezentuojamas, o pusiausvyra tarp archeologinio paveldo apsaugos ir modernaus miesto plėtros gali būti užtikrinta.

Antrasis principas akcentuoja, kad archeologinis paveldas turi harmoningai integruotis mieste kaip svarbi kultūrinio paveldo dalis [1, p. 9]. Anot J. Teller, reikia vengti „archeologinio geto“¹⁴ susiformavimo, kai paveldas tampa svetimkūniu mieste ir niekada nesudaro harmoningos sąveikos su kitais urbanistinių, istorinių, archeologinių struktūrų elementais [15, p. 47]. Prieš vykdant bet kokį reprezentavimo projektą yra būtina išsami aplinkos analizė. Kiekvienas reprezentuojamas objektas privalo sukurti ryšius tarp aplinkinių objektų, ypač su miesto

¹⁴ J. Teller vartojamas išsireiškimas

architektūra, o integracija gali būti įvairių formų, priklausomai nuo miesto dydžio, urbanistinės vietos (miesto centras ar priemiestis) ir pan. Atsižvelgiant į šį harmoningos integracijos mieste principą, ypatingai tampa svarbus archeologijos ryšys su architektūra bei priimti architektūriniai sprendimai, lemiantys išorinį vaizdą, kuris arba patvirtina šį principą, arba parodo, kad jį pavyko įgyvendinti tik iš dalies. Vienas iš būdų, norinti sudaryti darnius paveldo ir urbanistinės aplinkos ryšius, yra subalansuotos statybos vykdymas. Ji gali būti apibrėžta kaip „planavimo ir veiklos būdai, kuriuos galima naudoti siekiant, kad naujų pastatų statyba ar senųjų perstatymas/remontavimas būtų suderinami su konservavimo, efektyvumo ir aplinkos kokybės principais“ [9, p.6]. Bet kuriuo atveju tai turi būti susiję su miesto plėtros planavimo procesais ir ją vykdančiomis institucijomis, urbanizacine valdžios politika. Tik taip galima užtikrinti, kad reprezentuotas archeologinis paveldas bus neatsiejama miesto aplinkos dalis. Archeologinės vietos atidarymas dažnai pagyvina miesto ekonominę ir socialinę veiklą, bet taip pat gali daryti neigiamą įtaką, jei jo integracija su aplinkiniais pastatais nėra gerai suderinta [28, p. 7].

Pats archeologinio paveldo reprezentavimas tai pakankamai sudėtingas procesas, susidedantis iš kelių etapų. Kiekvieno projekto metu jį įtakoja skirtingi motyvai, veikia skirtingi dalyviai. Potencialių miestų archeologinio paveldo reprezentavimo proceso dalyvių suskirstymas pateikimas APPEAR vadove [2]. Pagal jį galima išskirti penkias *dalyvių* kategorijas:

- politinis ir administracinis sektorius [1, p. 10; 2, p. 14] – dažniausiai būna atsakingas už sprendimų priėmimą ;
- ekonominio sektoriaus atstovai [2, p. 14] – pavieniai asmenys, organizacijos, institucijos ir pan., kurie įtakoja projekto finansavimą;
- specialistai ir rangovai [2, p. 14] – jie taip pat gali būti įvardijami kaip paslaugų kūrėjai ir tiekėjai (tai įvairių sričių specialistai ir kiti asmenys atsakingi už projekto įgyvendinimą);
- miesto bendruomenė – asmenų grupės arba pavieniai asmenys, kurie būna suinteresuoti projekto įgyvendinimu, be to gal jį įtakoti tiek teigiama, tiek neigiama prasme. Miesto bendruomenės gali dalyvauti bet kuriame projekto įgyvendinimo etape, kai objektas turi ypatingą vertę jos atžvilgiu arba nori pakreipti sprendimo priėmimą jai palankia linkme [1, p. 10].
- tarpininkai [2, p. 15] – tiesioginę įtaką (teigiama arba neigiama) darantys dalyviai, kurie netiesiogiai būna įtraukti į projektą.

Šių kategorijų dalyvių atliekami veiksmai ir prisiimta atsakomybė gali skirtis. Ryšiai (harmoningi arba konfliktiški) tarp šių kategorijų yra neišvengiami kiekviename miestų archeologinio paveldo reprezentavimo projekte. Skirtingų dalyvių įsitraukimas į archeologinio paveldo reprezentavimo projektą dažnai tampa viena iš jo įgyvendinimo procesą stabdančių

problemu. Kuo daugiau žmonių dalyvauja, tuo didesnė yra konflikto tikimybė dėl skirtingų verčių suvokimo¹⁵. Dėl to archeologinio paveldo reprezentavimo projektai turi būti pagrįsti efektyviu įvairių sričių profesionalų bendradarbiavimu. Jie taip pat reikalauja vyriausybinių įstaigų, mokslininkų, privačių ir viešų įmonių ir visuomenės bendradarbiavimo. Projekto kokybė priklauso nuo dalyvių gebėjimo identifikuoti visus projekto elementus, suprasti jų išskirtinius bruožus ir taip pat jų sukurtas sąveikas ir tik tada atitinkamai reaguoti [30, p. 3].

Politiniam ir administraciniam reprezentavimo dalyvių sektoriuje labai svarbus yra valstybinės ir vietinės valdžios vaidmuo. Remiantis Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija, ji turi „įmesti priemonių tam, kad dideliuose valstybiniuose ar privačiuose plėtros projektuose būtų numatomos valstybinio ar privataus sektoriaus lėšos, skirtos padengti visus reikalingų archeologinių operacijų kaštus“ [58], o „archeologijos paveldo apsaugos poreikis turi atsispindėti miesto ir kaimo planavimo bei kultūrinės plėtros strategijose“ [58]. ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija teigia, jog „apsauga turi būti integruota į planavimo procesus tarptautiniu, nacionaliniu, regioniniu ir vietiniu lygmenimis“ [67]. Taigi, archeologinio paveldo reprezentavimas, kaip ir jo apsauga, yra nacionalinės svarbos klausimas. Tačiau Lietuvoje reprezentavimo projektų įgyvendinimo sudėtingumą pirmiausiai lemia Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo neišbaigtumas, kuriame bendrai pateikta, kas atsakingas už paveldo atgaivinimą – „už nekilnojamojo kultūros paveldo atgaivinimą yra kartu atsakingi valdytojai, už apsaugą atsakingos institucijos, taip pat už teritorinį planavimą atsakingos institucijos ir kitos valstybės socialinę ekonominę raidą formuojančios institucijos“ [104]. Tačiau čia nėra tiksliai nurodyta, kas konkrečiu atveju ir konkrečioje situacijoje yra atsakingas už paveldo reprezentavimą. Be to, nėra įstatymiškai įteisinta būtinybė tai daryti ir numatyta atsakomybė už neteisingą paveldo objekto tvarkymą ar panaudojimą. Nors įstatymas ir pasisako už paveldo išsaugojimą jo pirminėje vietoje, tačiau aišku tai, kad to nepakanka. Kad reprezentavimas ir eksponavimas vyktų sklandžiai reikalingas kur kas detalesnis reglamentavimas, o nesutvarkytas įstatyminis pagrindas sumenkina reprezentavimo projektų svarbą. *Ekonominio sektoriaus atstovai* didžiąja dalimi lemia reprezentavimo įgyvendinimą. Lietuvoje daugelis projektų nebuvo įgyvendinti dėl ekonominio sektoriaus dalyvių menko suinteresuotumo projektu arba disponavimo nepakankamais finansiniais ištekliais. Nuo *specialistų ir rangovų* priklauso reprezentavimo sprendimai, parinktos techninės priemonės ir archeologinių liekanų interpretavimas¹⁶. *Miesto bendruomenė* dažniausiai lemia viešosios nuomonės (teigiamos arba

¹⁵ Plačiau apie vertes ir iš jų kylančius konfliktus yra aprašoma skyriuje „Miestų archeologinio paveldo verčių įtaka reprezentavimo procesui“

¹⁶ Plačiau interpretavimas aprašomas skyriuje „Archeologinių tyrimų vaidmuo miestų archeologinio paveldo

neigiamos) apie reprezentuotą archeologinio paveldo objektą susiformavimą. Šis požiūris laiko bėgyje gali kisti. Tai ypač tampa aktualu, kai archeologinis paveldas gali būti skirtingai interpretuojamas (pavyzdžiui, yra susijęs su tautinėmis mažumomis ir t.t.) ir sukelia dideles diskusijas visuomenėje (galbūt apima didelius finansinius kaštus, tenkina mažos visuomenės dalies interesus ir pan.) [1, p. 11]. Tuo būdu kai kurių gyventojų nuomonė jo atžvilgiu gali pasikeisti į neigiamą pusę, pradedama abejoti jo reprezentavimo reikalingumu. *Tarpininkų* įsitraukimas į reprezentavimo procesą dažnai susijęs su galutinių sprendimų dėl miestų archeologinio paveldo reprezentavimo priėmimu ir šių sprendimų viešu paskelbimu. Tai gali sukelti dideles visuomenės diskusijas ir įtraukti įvairius žmones. Šių diskusijų pasekoje turi būti priimtas visiems tinkamas sprendimas, atsižvelgiama į visų grupių interesus, nes tik taip galima užtikrinti projekto sėkmę. Norint išvengti konfliktų sprendimo priėmimo procese, veikiant skirtingiems dalyviams, galimi skirtingi veikimo būdai. Pirmiausiai, reikia užtikrinti, kad sprendimo priėmėjai reikalingą ir svarbią informaciją gautų iš kitų dalyvių, kurie taip pat padėtų apibrėžti objekto vertes ir reprezentavimo galimybes bei apribojimus [15, p. 15].

1. 2. Archeologinių tyrimų ir jų interpretacijos vaidmuo miestų archeologinio paveldo reprezentavimo procese

Remiantis ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija, norint reprezentuoti miestų archeologinį paveldą, pirmiausiai būtina surinkti žinias apie jį, kurios yra grindžiamos archeologinio paveldo moksliniais kasinėjimais [67]. Šioje chartijoje taip pat pabrėžiama, kad „juos vykdant turi būti laikomasi svarbiausio principo, jog informacijos apie archeologinį paveldą rinkimas neturi sunaikinti daugiau paveldo nei yra būtina apsauginiams ir moksliniams tikslams pasiekti“, tačiau „išimtiniais atvejais, vietos, kurioms nėra grėsmės gali būti tiriamos, norint išaiškinti tyrimo problemas arba norint efektyviau jas interpretuoti su tikslu pristatyti jas visuomenei“ [67]. Archeologiniai tyrimai yra pagrindinis reprezentavimą įtakojantis veiksnys, padedantis atrinkti objektus reprezentavimui. Jais remiantis turi būti vykdoma šviečiamoji veikla, skirta „informuoti visuomenę apie archeologijos paveldo vertę ugdant praeities suvokimą ir apie šiam paveldui kylančius pavojus“ [58].

Šiandien galiojantis Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo įstatymas išskiria dvi archeologinių tyrimų rūšis:

reprezentavimo procese“

- **Ardomieji tyrimai** – fiziniai tyrimai, kuriais negražinamai paveikiami objektas, jo dalis ar elementas, esantys ar galintys būti autentiškais medžiaginiai mokslinio pažinimo šaltiniai. [104].
- **Taikomieji moksliniai tyrimai** – eksperimentiniai ir (arba) teoriniai pažinimo darbai, pirmiausia skiriami specifiniams praktiniams tikslams pasiekti arba uždaviniams spręsti [104].

Lietuvos miestuose vykstantys archeologiniai tyrimai dažniausiai yra ardomieji, kuriuos užsako statybos darbus atliekančios bendrovės. Taigi, jie pagrįsti yra finansuojami iš privataus sektoriaus lėšų ir atliekami neturint konkretaus mokslinio tikslo. Tai atitinkamai paveikia ir archeologinio paveldo reprezentavimą¹⁷. Atitinkamas problemas įgyvendinant archeologinio paveldo reprezentavimo projektus sukelia laiko, skirto archeologiniams tyrimams, terminas [15, p. 58]. Ypač komplikotas archeologiniams tyrimams skirtas laiko apskaičiavimas, nes dažnai gali būti atrandama tai, kas nebuvo numatyta. Todėl archeologiniai tyrimai reprezentavimo projekte dažnai suprantami ir kaip tam tikra finansinė rizika.

Remiantis surinktais statistiniais duomenimis (žr. priedą Nr. 3) archeologiniai tyrimai buvo vykdomi 23-juose iš 68 Lietuvos miestų. Kiti miestai (Mažeikiai, Visaginas, Druskininkai, Gargždai, Elektrėnai, Garliava, Lentvaris, Naujoji Akmenė, Grigiškės, Prienai, Varėna, Kaišiadorys, Šalčininkai, Šakiai, Švenčionėliai, Pabradė, Kybartai, Nemenčinė, Kalvarija, Lazdijai, Žiežmariai, Eišiškės, Venta) neturi archeologiškai svarbaus kultūrinio sluosnio. Archeologinis paveldas taip pat nėra reprezentuojamas visuose 23-juose miestuose, kuriuose buvo atlikti tyrimai. Daugelyje mažesnių miestų vykdyta mažai archeologinių tyrimų, juose rasta mažiau archeologinio paveldo objektų. Paveldosauginiu požiūriu Lietuvoje reikšmingi ir į Lietuvos respublikos kultūros paveldo objektų sąrašus įtraukti bei valstybės saugomais paskelbti [95] yra šių miestų senamiesčiai: Kauno, Klaipėdos, Kėdainių, Telšių, Ukmergės, Trakų, o taip pat Kauno, Klaipėdos, Šilutės, Palangos, Druskininkų, Rokiškio, Kalvarijos istorinės miesto dalys. Tačiau reprezentuojamų archeologinio paveldo objektų galima pamatyti tikrai ne visuose iš jų. Darbo autorės duomenimis miestų archeologinis paveldas yra reprezentuojamas tik Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Kėdainiuose, Biržuose ir Trakuose. Tai sudaro maždaug ketvirtadalį visų miestų, kuriuose buvo vykdyti archeologiniai tyrimai (žr. priedą Nr. 5). Todėl toliau analizuojant Lietuvos miestų archeologinių tyrimų svarbą bus nagrinėjami šie miestai.

Iš viso yra reprezentuojami 33 archeologinio objektai. Jų susikongravimą 6 miestuose, pirmiausiai, lėmė platesni archeologinių tyrimų juose mastai (žr. priedą Nr. 6). Minėti

¹⁷ Šiuo metu jame dažniausiai akcentuojama ekonominė vertė

miestai pagal archeologinių tyrimų apimtis užima pirmąsias 6 pozicijas. Taigi, galima teigti, kad tarp šių dalykų egzistuoja tiesioginė priklausomybė. Galima įvardinti ir daugiau priežasčių, dėl kurių jie susilaukė daugiau archeologinio paveldo reprezentavimo įgyvendinimo projektų. Čia archeologinis paveldas yra gausnis, reikšmingesnis, istoriškai svarbesnis, didesnės apimties, senesnis, geresnė miesto infrastruktūra, jis pritraukia didesnes investicijas, o nauda iš projekto gaunama greičiau.

Tarp šių paminėtų miestų išskirtiną vietą užima Vilniaus senamiestis, kuris 1994 m. buvo įrašytas į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą, nes atitiko pagrindinius kultūros paveldo vertės kriterijus: „1) nuo XIII iki XVIII amžiaus pabaigos turėjo didžiulę įtaką regiono (Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos ir Lenkijos) urbanistikos, architektūros, ir meno vystymuisi; 2) yra labiausiai į Rytus nutolęs Vidurio Europos miestas, kuriame vyko stipri Rytų ir Vakarų kultūrų sąveika. Vilniaus senamiestis yra charakteringas viduramžiškos gatvių tinklo struktūros pavyzdys (taip pat svarbus faktorius yra ir didelis skaičius gotikos, renesanso, baroko ir klasicizmo architektūros paminklų)“ [151]. Lietuvoje Vilnius turi kultūros paminklo statusą ir yra saugomas kartu su kultūriniu sluoksniu, turinčiu mokslinę vertę [95]. Reikšmingi tampa ne tik archeologinių tyrimų metu aptikti radiniai ir objektai, bet dar daugiau informacijos galima sužinoti iš senamiestyje susiformavusio daugialypio kultūrinio sluoksniu, parodančio visus miesto kūrimosi ir plėtros laikotarpius bei etapus. Čia galima atsekti detalią miesto formavimosi raidą, o archeologiniai tyrimai, neturint rašytinių šaltinių, tampa pirminiu ir vieninteliu šaltiniu miestų pažinime. Vilniuje buvo atlikta daugiausiai archeologinių tyrimų (žr. priedą Nr. 7) ir jame yra įgyvendinta daugiausiai archeologinio paveldo reprezentavimo atvejų (žr. priedą Nr. 7). Iš mažesniųjų miestų išskirtinę vietą užima Trakai, kurie buvo ne tik svarbus miestas LDK istorijoje, bet taip pat pasižymi archeologinio paveldo gausa ir įvairove. Čia nuo 1951 m. su kelių metų pertraukomis vykdyti nuolatiniai archeologiniai tyrimai įvairiose miesto vietose (žr. priedą Nr. 3). Be to, Trakų salos pilis – pirmasis objektas, kuriame buvo reprezentuojami archeologinio paveldo elementai.

Tačiau reiktų pastebėti, jog nors minėtuose Lietuvos miestuose ir yra atliekama pakankamai daug archeologinių tyrimų, bet reprezentuojamas tik labai nedidelis objektų skaičius (1,8 proc. visų tirtų objektų) (žr. priedą Nr. 8). Tai lemia pačių tyrinėjimų kokybę. Dažnai tyrimai būna žvalgomojo pobūdžio, kai yra žvalgoma nedidelė teritorija, prižiūrimi komunikacijų tiesimo darbai. Tokie kasinėjimai neduoda pakankamai vertingos informacijos. Taigi, galime teigti, jog reprezentavimo įgyvendinimui įtaką daro ne tik tyrimų apimtys, bet ir jų pobūdis. Analizuojant kiekvieno iš 6 minėtų miestų archeologinių tyrimų ir reprezentavimo projektų apimtis, pastebėtas skirtingas procentinis pasiskirstymas, tačiau nei vienam mieste jis neviršija 7 proc. (žr. priedą Nr.

9). Didžiausias archeologinio paveldo reprezentavimo procentas, lyginant su archeologinių tyrimų skaičiumi, yra Kėdainiuose (6,8 proc.), toliau seka Kaunas (3,1 proc.), Biržai (1,6 proc.), Klaipėda (1,4 proc.), Vilnius (1,3 proc.), Trakai (1,1 proc.). Taigi, darant vertinimą tarp šių miestų, galima konstatuoti, jog archeologinių kasinėjimų apimtys nelemia didesnio procentinio reprezentavimo skaičiaus (žr. priedą Nr. 10, 11). Tai, veikiausiai, priklauso nuo tyrimų pobūdžio ir kokybės.

Analizuojant skirtingų laikotarpių¹⁸ duomenis, pastebimas tendencingas archeologinių tyrinėjimų ir reprezentavimo projektų didėjimas (žr. priedą Nr. 13, 14). Be to, reiktų pastebėti, kad procentinis archeologinio paveldo reprezentavimo santykis, lyginant su archeologinių tyrimų apimtimis, yra didėjantis (žr. priedą Nr. 12). Tai įgalina optimistiškai žvelgti į ateitį, tikintis, kad ši praktika susilauks daugiau dėmesio. Laiko bėgyje kinta ir reprezentuojamų projektų pasiskirstymas pagal miestus (žr. priedą Nr. 15, 16, 17). Pavyzdžiui, 1950-1971 m. nors archeologiniai tyrimai vyko keturiuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Trakuose) iš 6 nagrinėjamų miestų, tačiau tuo metu archeologinio paveldo reprezentavimo projektai įgyvendinti tik 3 (Vilniuje, Kaune, Trakuose) (žr. priedą Nr. 15). 1972-1989 m. tyrimai jau vykdyti visuose 6 miestuose, tačiau reprezentuojama vėlgi tik tai trijuose (Vilniuje, Kaune ir Biržuose) (žr. priedą Nr. 16). O 1999-2006 m. reprezentavimas jau įgyvendinamas 4 miestuose (žr. priedą Nr. 17). Taigi, tikėtina, kad ir ateityje šis skaičius didės.

Reiktų akcentuoti ir dar vieną archeologinių tyrimų reprezentavimo procese svarbos aspektą. Jų tikslas yra ne tik iškasti, bet ir apibendrinti surinktą informaciją, kuri, pristatant objektą visuomenei, suteikia pagrindo reprezentuoto archeologinio paveldo interpretacijai. Ji turi suteikti žinių apie paveldo svarbą, paskirtį, žmones, kurie jį sukūrė. Pasaulyje, pradedant XX a. 7 deš. archeologiniai duomenys imti interpretuoti kaip šaltinis bendriesiems teiginiams ir hipotezėms apie praeitį patikrinti, be to archeologinės liekanos imtos traktuoti ir kaip kultūriniai ištekliai [12, p. 13]. Todėl interpretavimas turi būti grindžiamas ne suteiktos informacijos kiekiu, bet jos kokybe ir būdu, kaip ji yra pateikiama. Anot R. Čepaitienės, „jo tikslas – pavienį nebylų daiktą susieti su istorija“ [12, p. 16]. Kiekvienoje reprezentavimo interpretacijoje turi būti nustatomas konkretus tikslas, atsakantis į klausimą: „Ką mes norime parodyti ir ko šiuo reprezentavimu siekiame?“. Jei šis tikslas nėra suformuluojamas, tai būsima interpretacija tampa fragmentiška ir nenuosekli.

Kaip vieną geriausių reprezentavimo pavyzdžių galima pateikti Romoje (Italija) esančią Balbi požeminę statinių struktūrą¹⁹ (pav. 215-220), kurią nagrinėsiu remdamasi L. Vendittelli atlikta šio atvejo studija [34]. Archeologiniai kasinėjimai šioje vietoje, esančioje apleistame istoriniame miesto kvartale, buvo pradėti 1981 m. III a. čia buvo romėniškas Lucijui Kornelijui

¹⁸ Lietuvos miestų reprezentavimo procese buvo išskirti trys etapai: 1. 1950-1971 m., 2. 1972-1989 m., 3. nuo 1990 m. iki dabar

¹⁹ Angl. Crypta Balbi

Balbus'ui priklausantis pastatų kompleksas, kuris vėlesniais periodais buvo perstatomas ir rekonstruojamas. Archeologiniai tyrimai atskleidė visus komplekso statybos etapus, iki 7 m storio kultūrinis sluoksnis taip pat parodė įvairių laikotarpių liekanas. Todėl numačius kompleksą atrestauruoti, pagrindinis tikslas reprezentuojamo archeologinio paveldo interpretacijai buvo – visų laikotarpių nuo III a. iki XV a. pristatymas. Dalis komplekso visuomenei tapo prieinama 2000 m. Ekspozicija apima istorinių laikų namą ir po juo esančią didelę archeologinę teritoriją. Apačioje yra pateikiama archeologinės liekanos iki X a., o kylant į viršų kiekviename aukšte parodomi skirtingi pastato laikotarpiai pastate nuo X a. iki XV a. Ypatingai yra akcentuojamas tos archeologinės dalys, kur akivaizdžiai matosi kelių laikmečių sankirta. Kai kurių senųjų sluoksnių dėl žemo topografinio lygio nebuvo galima atidengti, todėl tose vietose buvo palikti bent jau apatinius horizontus parodantys šurfai. Pastato vietoje ir aplinkinėje teritorijoje surinkti radiniai taip pat buvo sudėti chronologiškai, kad informatyviai papildytų in situ eksponuojamas liekanas. Rezentavimui buvo parinktos ir atitinkamos techninės priemonės: įvairios iliustracijos, dokumentinė medžiaga, rekonstrukciniai piešiniai ir virtualios rekonstrukcijos kompiuteriniuose terminaluose, informacinė medžiaga pateikiama italų ir anglų kalbomis. Tuo būdu buvo siekta, kad lankytojas be gido paslaugų gali gauti visą reikalingą ir būtiną žinoti informaciją. Be to, stengiantis išlaikyti komplekso mokslinę vertę, čia buvo įkurtas archeologinis centras, kuris toliau vykdo tyrimus šioje vietoje.

Taigi, kaip matome pagal pateiktą pavyzdį, reprezentuotas archeologinis paveldas perduoda archeologinių tyrimų duomenimis pagrįstą pranešimą, kuris būna pateiktas visuomenei suprantamu būdu, panaudojant įvairias papildomas priemones. Suformuotą pranešimą perduoti padeda įvairios komunikacijos strategijos (tekstinė informacija, tiesioginis objektų panaudojimas ir pan.). Reiktų pažymėti, kad neteisingai perduota informacija, kaip ir nepavykęs arba blogai valdomas miestų archeologinio paveldo projektas, gali turėti neigiamą įtaką visuomenės suvokimui apie archeologiją. Tinkamai reprezentuotas archeologinis paveldas skatina žmonių domėjimąsi paveldu, formuoja jų suvokimą apie praeitį, paaiškina archeologų darbo svarbą ir iškelia archeologinių liekanų konservavimo ir išsaugojimo problemas. Tuo būdu reikia išskirti pagrindinį archeologinio paveldo interpretavimo tikslą, kuris lems jo eksponavimo būdą ir geriausiai pateiks norimą perduoti pranešimą.

1. 3. Miestų archeologinio paveldo verčių įtaka rezentavimo procesui

Šiuo metu yra visuotinai nuspręsta, jog vienas iš geriausių būdų išsaugoti paveldą – jį

pritaikyti įvairioms šiandieninėms reikmėms, išryškinant jo vertę ir aktualizuojant ją dabartiniame kontekste. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo įgyvendinimas taip pat yra glaudžiai susijęs su archeologinio paveldo vertėmis²⁰. Harmoningi arba konfliktiški verčių ryšiai egzistuoja kiekviename reprezentavimo projekte. APPEAR programa [2], išskirianti šešis reprezentavimo projekto įgyvendinimo etapus²¹ (žr. priedą Nr. 2), teigia jog norimo reprezentuoti archeologinio paveldo verčių identifikavimas turi vykti antrame etape, kai yra analizuojama, ar objektas yra tinkamas reprezentuoti (žr. priedą Nr. 2). Jei tai nėra apsvarstoma (arba svarstoma vėlesniuose etapuose), tai galimi neišvengiami verčių konfliktai. Todėl, prieš reprezentuojant miestų archeologinio paveldo objektus, būtina tiksliai apibrėžti, kokias vertes (ar vertę) jis turi dabar, ir kokias vertes (ar vertę) mes norim išryškinti arba sukurti. Taigi, „atsižvelgiant į paveldo vertes sprendžiami tokie klausimai kaip, kuri dalis vietos turi būti kasinėjama, kas turi būti saugoma ir kodėl, kaip liekanos būtų pateiktos, kad užtikrintų priėmimą prie jų ir susidomėjimą“ [2]. Skirtingos archeologinio paveldo vertės veda ir prie skirtingų jo atžvilgiu laikysenų. Tuo būdu paveldas yra suprantamas kaip skirtingų rūšių ištekliai:

- **Kultūriniai** – „vertingi savaime ir dažniausiai sudarantys muziejinių rinkinių ir ekspozicijų pagrindą“ [12, p. 17];
- **politiniai** – „skirti valstybių kūrimui ar palaikymui, valdžios ir vyraujančių ideologijų legitimacijai užtikrinti“ [12, p. 17];
- **ekonominiai** – „naudojami rinkoje produktų ir paslaugų pavidalu tiesiogiai, kaip industrija, ar netiesiogiai, kaip kitų ekonominės veiklos rūšių papildas“ [12, p. 17].

Anot, R. Čepaitienės, „šios trys išteklių rūšys neišvengiamai ir tarpiai susieina, nes dažnai remiasi tais pačiais įvykiais, asmenybėmis ar asociacijomis, be to, gali būti naudojamos toje pat vietoje, bet skirtingai interpretuojamos paveldo administratorių ir suvokiamos įvairių vartotojų“ [12, p. 17-18]. Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme (2004 m.) yra numatytas paveldo atgaivinimas tam, „kad visuomenė suvoktų, koks svarbus yra jos turimas paveldas tautinio tapatumo, socialinės ir ekonominės gerovės, visuomenės pilietiškumo, nacionalinio saugumo ir kitais požiūriais“ [104]. Šie išsakyti tikslai atitinka paveldo kaip kultūrinių, politinių ir ekonominių išteklių suvokimą. Norint geriau suprasti reprezentavimo svarbą ir jo procese kylančius konfliktus būtinas ir detalesnis su minėtais ištekliais susijusių pagrindinių

²⁰ Kaip anksčiau ir minėta, pagal Europoje vykdomą APPEAR programą miestų archeologinio paveldo reprezentavimas yra apibūdinamas sąvoka „vertės išryškinimas“

²¹ Pagal APPEAR programos kūrėjų parengtus praktinius nurodymus miestų archeologinio paveldo reprezentavimo procese išskiriami šie etapai [1, p. 11]: I. Detalus įvertinimas, II. Objekto tinkamumo analizė, III. Pasirinkimo galimybių įvardijimas, IV. Projekto kūrimas, V. Projekto vykdymas, VI. Projekto valdymas. Detalesnis etapų aprašymas pateikiamas priede Nr. 2

archeologinio paveldo verčių aptarimas²². Remiantis, T. Darvill straipsniu, analizuojančiu archeologinio paveldo vertes, dažnai vertinant archeologines liekanas išskiriami tokie juo bruožai kaip retumas, trapumas, pažeidžiamumas, jų kaip išteklių ribotumas, bet reikia atsižvelgti į jų kultūrinę reikšmę [13].

Archeologinio paveldo kaip *kultūrinių išteklių* kontekste svarbią vietą užima *autentiškumo vertė*. Tai pati svarbiausia kiekvieno kultūros paveldo objekto vertė, kuri labai dažnai konfliktuoja su kitomis vertėmis. Autentiškumas – tai sąlyga paveldo vertėms atsirasti, būtent jis yra saugomas, kai saugomos paveldo vertės [26, p. 33]. B. M. Feilden išskiria keturis autentiškumo kriterijus: formos, medžiagų, atlikimo ir apsupties autentiškumas [20, p. 19]. J. Jokilehto pabrėžia, kad konservuodami archeologines vietas turėtume didžiausią dėmesį kreipti į autentiškumo ir galimo vieningumo išsaugojimą [20]. Todėl labai reikšmingą vietą miestų archeologinio paveldo reprezentavime užima konservavimas, o apsaugos ir naudojimo nesubalansuotumas įvardijama kaip didžiausia reprezentuoto archeologinio paveldo grėsmė. Nors reprezentuotas paveldas ir turi būti prieinamas žmonėms ir lankomas, tačiau tuo pačiu lankytojai tampa viena iš jo nykimo priežasčių. „Europos archeologijos paveldo konvencijoje“ atsižvelgiant į šią grėsmę, yra numatyta, kad kai archeologinės vietovės yra atveriamos visuomenei „ypač būtina pasirūpinti reikalingais statiniais, kurie įgalintų priimti didelį lankytojų skaičių; užtikrinti, kad tai neturėtų neigiamo poveikio tokių objektų ir jų aplinkos archeologinei bei mokslinei specifikai“ [58]. Potenciali lankytojų daroma žala gali būti skirstoma į keturias kategorijas: mechaninė (įbrėžimai, nušlifavimai, vibracijos), fizinė-cheminė (žmonių medžiagų apykaitos produktai, tokie kaip anglies dioksidas, karštis ir kt.), biologinė (žmonių sukeltas biologinis užterštumas: bakterijos, virusai, dulkės ir t.t.), tyčinė (inicialų užrašymai, suvenyrų rinkimas ir pan.) žala [14, p. 2-4]. Tokioms Pasaulio Paveldo vietovėms kaip Atėnų Akropolis ir Pompėja didelis lankytojų skaičius buvo žalingas ir dažnai iškėlė klausimą dėl priėjimo visuomenei apribojimų [14, p. 1]. Autentiškumui įtaką daro ir archeologinės vietos nepastovumas ir nepatvarumas, kuriuos lemia tiesioginė ir netiesioginė aplinkos įtaka. Ypač tai aktualu miestų archeologiniame paveldui, kur yra didžiausi ir sparčiausi aplinkiniai pokyčiai, besikeičianti ekologija, intensyvus judėjimas, didžiausias užterštumas, greitesnė socialinės aplinkos kaita. Nemažą grėsmę archeologinio paveldo apsaugai kelia ir natūralus klimato ir miestų užterštumo poveikis atidengtomis archeologinėms liekanoms. Nepalankus klimatas (ypač lietus ir šaltis) yra įvardijama kaip svarbiausia priežastis, dėl kurios Šiaurės ir Šiaurės Rytų Europoje archeologinis paveldas yra mažiau reprezentuojamas nei Vakarų, Vidurio ir Pietų Europoje [15, p. 67]. Tai lemia konservavimo sudėtingumą ir greitesnį reprezentuoto archeologinio paveldo

²² Įvairūs autoriai skirtingai klasifikuoja vertes, todėl darbe pateikiama susisteminta klasifikacija

sunykimą. Šiuo metu taip pat galima kalbėti apie konservavimą plačiąja prasme. Tai ne tik daikto konservavimo koncepcija, bet greičiau urbanistinės, gamtinės ir socialinės aplinkos kūrimo arba atkūrimo sąvoka, reiškianti, kad konservavimas tai ne tik archeologų, istorikų, architektų darbas, bet jis įtraukia visus gyventojus [36]. Reikia saugoti ne tik patį objektą, bet ir žmonių žinias apie jį bei išlaikyti visuomenės susidomėjimą. Todėl ne veltui miestų archeologinio paveldo reprezentavimo procese yra pabrėžiamas miesto bendruomenės ir netgi visos visuomenės vaidmuo. Tik ugdant žmonių sąmoningumą, plečiant jų suvokimo ribas ir įtraukiant į darbo procesą galima užtikrinti efektyvią archeologinio paveldo apsaugą. Todėl norint sėkmingai įgyvendinat kiekvieną archeologinio paveldo reprezentavimo projektą reikia atlikti detalią aplinkos analizę, kuri dažnai yra pakankamai sudėtinga, o visus kintamuosius ir jų veikimą sunku prognozuoti. APPEAR programa [2] numato, jog norint užtikrinti autentiškumo vertės išsaugojimą būtini veiksmai kiekviename projekto etape²³ (plačiau apie tai žr. priedą Nr. 2).

Su paveldo kaip kultūrinių išteklių panaudojimu susijusi ir *mokslinė (informacinė) vertė*. Ši vertė – tai „turimų archeologinių duomenų panaudojimas, stengiantis gauti pagrįstai teisingą praeities vaizdą“ [112, p.1]. Gautos žinios padeda suprasti praeities įvykius ir procesus. Labai svarbus yra reprezentuoto archeologinio paveldo kaip visuomenės edukacijos ir informacijos teikėjo aspektas. Informacijos teikimas visuomenei yra svarbus integruotos apsaugos elementas. Remiantis, Europos archeologinio paveldo konvencija, ši šviečiamoji veikla yra skirta „informuoti visuomenę apie archeologijos paveldo vertę ugdant praeities suvokimą ir apie šiam paveldui kylančius pavojus“ [58]. ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartijoje pažymėtina, kad ši informacija turi būti suvokiama kaip turimų žinių interpretacija, apimanti daug praeities suvokimo aspektų, ir dažnai turi būti tikslinama“ [67]. Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme (2004 m.) taip pat numatytas edukacijos motyvas, kai vykdomas paveldo atgaivinimas tam, „kad visuomenė suvoktų, koks svarbus yra jos turimas paveldas tautinio tapatumo, socialinės ir ekonominės gerovės, visuomenės pilietiškumo, nacionalinio saugumo ir kitais požiūriais“ [104]. Tačiau mokslinė vertė dažnai konfliktuoja su autentiškumo verte, nes archeologinių tyrimų metu atliekamos intervencijos negrįžtamai paveikia objektą arba, jei jis yra visiškai ištiriamas, tai sunaikino visą autentišką medžiagą. Todėl archeologinio paveldo reprezentavimas šiame kontekste tampa labai svarbus, nes jis palieka in situ

²³ **I etape:** visos turimos ir žinomos informacijos apie archeologinio paveldo objektą surinkimas. **II etape:** archeologinio paveldo nusidėvėjimą lemiančių veiksnių identifikavimas; urbanistinės situacijos analizė; įvairių kintamųjų sociopolitiniame ir ekonominiame kontekste numatymas. **III etape:** archeologinio paveldo vadybos principų numatymas; konkrečių konservavimo tikslų apibrėžimas; konservavimo plano objektams, kurie bus eksponuojami in situ, paruošimas; architektūrinių sprendimų numatymas. **IV etape:** liekanų išsaugojimo garantavimas, naudojimui tinkamų medžiagų ir geriausios darbų atlikimo metodikos parinkimas, architektūros sprendimų plano sudarymas; **V etape:** ilgalaikio apsauginio konservavimo plano sudarymas. **VI etape:** ilgalaikio apsauginio konservavimo plano įgyvendinimas.

dalį archeologinių liekanų (tuo būdu, užtikrina bent dalinį autentiškumo išsaugojimą). Mokslinė vertė dažnai konfliktuoja ir su socialine verte, nes objekto atidarymas visuomenei, neatlikus išsamių archeologinių tyrimų, dažnai kelia didelę grėsmę moksliniam objekto potencialui ir kokybiškam žinių apie jį surinkimui [120].

Paveldo kaip *politinių išteklių* kontekste pirmiausiai akcentuojama *politinė vertė*. Panaudojant archeologinį paveldą kaip politinį išteklių, galima skatinti politinį šalių ar regionų bendradarbiavimą, sustiprinti tarpusavio integraciją. Pavyzdžiui, Europoje daugelis miesto archeologinio paveldo objektų apima platų istorinį spektrą transEuropiniu mastu, tuo pačiu parodydami tam tikrą regionalizavimą bei stiliaus (architektūrinio ir pan.) pritaikymo bruožus vietiniame kontekste [31, p. 4]. Tačiau kartais šis politinis aspektas gali turėti ir neigiamą reikšmę, kai archeologinis paveldas atrenkamas reprezentavimui, norint išreikšti tam tikrą vyraujančią politinę ideologiją²⁴. G. J. Ashwort ir J. E. Tunbridge teigia, jog isotrinuose miestuose panaudojant paveldą, dažnai žmonėms yra perduodamos ideologinės idėjos, kurios gali būti „imperialistinės, kapitalistinės, rasistinės, nacionalistinės, separatistinės, socialistinės, militaristinės, diskriminuojančios, pacifistinės ir bet kokios kitos, atitinkančios politines dogmas“ [3, p. 292]. Vakarų ir Vidurio Europos praktikoje, pirmiausia, akcentuojamas archeologinio paveldo svarbos valstybei ir jos piliečiams suvokimas. Teigiama, jog archeologija istoriniuose miestuose yra svarbi bendruomenės praeities supratimui, išsaugojimui ir atkūrimui. Pažymėtina, kad tai „neturėtų būti siaura disciplina, skirta tik specialistams, bet atviras mokslas, galintis suteikti žinių apie bendruomenės praeitį, parodantis ankstesnių laikų reiškinius, raidą ir pastatus“ [9, p. 22]. ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartijoje teigiama, kad archeologinio paveldo plačiam visuomenei reprezentavimas yra svarbus savo kilmės supratimo propagavimo ir modernios visuomenės raidos kontekste [67]. Pabrėžiamas vietinių kultūrinių grupių vaidmuo, kurių dalyvavimas yra esminis apsaugos ir išsaugojimo veiksnys, suvokiant archeologinį paveldą kaip vietinių žmonių gyvosios tradicijos liudijimą [67]. Tuo būdu archeologinė vieta yra įprasminama, išlaikomas jos nacionalinis, regioninis arba vietinis tapatumas. Tai paskatina miesto bendruomenės priimti paveldą kaip savo tapatumo propagavimo politiką, kuri būtų susieta su tikslingu jo panaudojimu [1, p. 9]. Kaip pavyzdį galima pateikti sėkmingai visuomenei pristatomą Pécs kapinyną (Vengrija) [15, p. 36], kuris buvo įtrauktas į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą. Pécs miesto archeologinės vietos reprezentavimas žymiai pagerino miesto aplinką pritraukdamas turistus. Be to jis suteikė vietos gyventojams didesnę tapatumo jausmą, suteikdamas galimybes bendrauti vieni su kitais, nes vieta pristatoma per įvairias skirtingiems lankytojams pritaikytas

²⁴ Manipuliacija archeologiniu paveldu ideologiniais tikslais nacistinėje Vokietijoje [167, p. 2]

programas (muzikiniai vaidinimai, atvirų durų dienos, renginiai jaunimui ir pan.). Todėl G. J. Ashwort ir J. E. Tunbridge, atsižvelgdami į socialinę įtaką paveldą įvardija kaip socio-politinius išteklius²⁵ [3, p. 291], tuo būdu pabrėždami *socialinę vertę*. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimas garantuoja jog bus patenkinti žymiai didesnės visuomenės dalies poreikiai ir pagerinta žmonių gyvenimo kokybę.

Panaudjant archeologinį paveldą kaip *ekonominius išteklius*, akcentuojama *ekonominė vertė*. Šiuo metu reprezentuotas archeologinis paveldas yra vienas iš pagrindinių kultūrinio turizmo išteklių. Didelio turistinio patrauklumo miestuose jis tik pagerina jau egzistuojančias kultūrinės galimybes, o mažuose miestuose jis netgi gali pritraukti naujas investicijas ir paskatinti miesto plėtrą. Pavyzdžiui, Alcalá de Henares miestas (Ispanija) [15, p. 36, 40] turėjo ekonominių ir nedarbo problemų, tačiau 8 deš. o didžioji dalis archeologinio ir istorinio romėniško miesto plėtros programų buvo vykdoma siekiant šias problemas išspręsti. Tuo būdu programų dalyviai įgijo profesionalios patirties konservavimo, reklamos, muziejininkystės ir aplinkosaugos srityse, o atgaivinta archeologinė vieta sukūrė naujų darbo vietų ir žymiai įtakėjo regiono plėtrą. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimas gali garantuoti produktyvų archeologinio paveldo išteklių panaudojimo būdą ekonominiiais tikslais. Anot G. J. Ashwort ir J. E. Tunbridge, ekonominė vertė dažniausiai yra sukuriama per kultūrinio turizmo plėtrą, kurio pajamos priklauso nuo miesto paveldo išteklių [3, p. 297]. Archeologinio paveldo reprezentavimas tampa miesto ekonominės politikos dalimi, užtikrinant jo apsaugą ir panaudojimą, tenkinant teisėtus visuomenės interesus. Jis užtikrina paveldo integraciją į kitus mieste vykstančius ekonominius procesus. Ekonominės vertės sukūrimas dažnai motyvuoja ir privačius asmenis reprezentuoti surastą archeologinį paveldą. Pavyzdžiui, šiuo metu Lietuvoje ypač populiarėja kavinių ir restoranų kūrimas autentiškuose rūsiuose, nes archeologinė aplinka pritraukia lankytoją. Subalansuotas ekonominių išlaidų ir gaunamos naudos pasiskirstymas yra būtinas vykdant bet kokį projektą. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimas yra susijęs su pakankamai (priklausomai nuo jo dydžio, būklės, apimties ir pan.) finansinėmis sąnaudomis, kurios gali būti apskaičiuojamos kiekybiškai. Tuo pačiu gaunama finansinė nauda taip pat turi būti apskaičiuota ir įvertinta, nes tai gali būti vienas iš pagrindinių paveldo reprezentavimą lemiančių veiksnių, ypač jei sprendimo priėmėjas yra privatus asmuo. Dažną pasirinkimą nereprezentuoti lemia ekonominiai motyvai, ypač kai ekonominė nauda sprendimą priimančiam asmeniui atrodo nepakankama arba reprezentavimo įgyvendinimo kaštai per dideli. Taigi yra pagrįstos priežastys kodėl sprendimą priimantis asmuo (nesvarbu ar iš viešojo ar iš privataus sektoriaus) kartais parodo mažai noro dalyvauti projekte kur nauda nėra pakankamai

²⁵ G. J. Ashwort ir J. E. Tunbridge vartoja terminą „socio-politinė“, remdamiesi iškeltu klausimu „kieno paveldas yra konservuojamas ir parduodamas bei kam tenka jo nauda ir išlaidos?“

aiški ar apskaičiuojama kiekybiškai, išlaidos netikslios ir kur nėra garantijos, kad bus pasiektas norimas rezultatas [1, p. 9]. Taigi, finansinių išteklių trūkumas gali neigiamai paveikti laukiamą rezultatą ir netgi pakeisti projekto tikslą (pirminiame projekte numatytas konservavimas *in situ*, gali tapti *ex situ*). Pavyzdžiui, 2006 m. archeologinių tyrimų Jurbarko metu (vad. E. Pranckėnaitė) buvo surastos trys krosnys, naudotos juodosios keramikos produkcijos išdegimui [125, p. 433]. Kartu gausiai rasti keramikos fragmentai neabejotinai buvo išdegti šiose krosnyse. Lietuvos mastu visos krosnys yra unikalios, nes iki šiol rastos buvo mūrytos iš plytų arba plytų maišant su akmenimis, o aptiktos Jurbarko yra vien tik iš akmenų, rišimo medžiaga – molis. Vieną, geriausiai išlikusią, keramikos degimo krosnį nuspręsta reprezentuoti (pav. 213). Anot archeologės E. Pranckėnaitės, krosnį eksponuoti *in situ* nebuvo galima dėl finansinių galimybių, todėl pasirinktas eksponavimas *ex situ*, krosnį kartu su apatiniais kultūrinio sluoksnio horizontais iškeliant į Jurbarko cerkvės rūšio patalpą, taip iš dalies bandant išlaikyti istorinę objekto aplinką (pav. 214). Ypač finansiniai kaštai yra aktualūs miestų paveldui, kur nekilnojamojo turto kainos dažniausiai yra didžiausios. Projekto įgyvendinimas reikalauja didelių investicijų, kurios atsiperka tik po kurio laiko ir tik tada, kai vykdoma sumani reprezentuoto archeologinio paveldo vadyba. Aišku, daugeliu atveju archeologinio paveldo reprezentavimas daro tiesioginę įtaką su juo susijusio nekilnojamojo turto kainai (padidina jo vertę ir tuo pačiu kainą). „Iš tiesų racionaliai ir kūrybiškai naudojami paveldo ištekliai nebūtinai turi būti negražinamai nualinami, bet kaip tik gali išsilaikyti patys ir duoti papildomą ne tik ekonominę, bet ir moralinę naudą“ [11, p. 284]. Ekonominė vertė dažniausiai konfliktuoja su socialine verte, nes kartais gaunama nauda turi ne finansinę išraišką, bet gali būti suprantama kaip visuomenės gerovė. Atsižvelgiant į ekonomines paveldo panaudojimo galimybes, dažnai išskiriama ir *estetinė vertė*. Ši vertė tampa svarbi, norint padaryti archeologines liekanas patraukliomis lankytojui, sukelti tam tikrą emociją. Dažnai ši vertė motyvuoja žmones pažiūrėti į archeologinio paveldo objektus ir kartais netgi nustelbia mokslinę (informacinę) vertę [112, p. 2]. Reprezentuojant miestų archeologinį paveldą turi būti skiriama pakankamai dėmesio jo naujos estetinės vertės sukūrimui, ypač jei nusprendžiama statyti naują pastatą ir į jį integruoti išlikusius senuosius elementus. Dažnai ši estetinė vertė, norint pritraukti lankytojus, yra sureikšminama, todėl kai kurie archeologinio paveldo elementai yra iškraipomi nepaisant istorinio tikslumo [112, p. 2]. Galima pažymėti, jog ši vertė dažnai kelia grėsmę ir autentiškumo vertei. Kai estetinė vertė yra per daug sureikšminama, norint sukurti gražų ir patrauklų apvalkalą, tai kartais yra paaukojamos autentiškų elementų dalys²⁶.

Apžvelgus visas galimas archeologinio paveldo vertes, galima teigti, jog idealiai

²⁶ Darbo autorės pastebėjimas (šių verčių konflikto pavyzdys – Trakų salos pilis, kai vietoj konservavimo pasirinkamas atstatymas)

reprezentuotas objektas turėtų būti atraktyvus ir įdomiai pateiktas, teikiantis visuomeninę naudą lankytojui ir finansinę savininkui, turintis mokslinę vertę ir išsaugotą kiek galima didesnę autentiškumą. Tačiau toks aprašymas labiau yra utopinis nei realiai įgyvendinamas. Visų verčių harmonizavimas praktiškai yra neįmanomas, nes vienos vertės išryškėjimas dažniausiai nustumia kitos vertės svarbą. Tačiau galima šiuos disonansus sušvelninti, atsižvelgiant į specifinius kiekvieno objekto poreikius, sudarant sąlygas svarbiausios vertės išryškėjimui, bet nesumenkinant ir kitų verčių įtakos. To ir turėtų būti siekiama kiekviename miestų archeologinio paveldo reprezentavimo įgyvendinimo projekte.

1. 4. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo vertinimo modelis

Susisteminant prieš tai esančiuose poskyriuose aptartus miestų archeologinio paveldo reprezentavimo aspektus, galima apibrėžti ir svarbiausias šios koncepcijos sudėtines dalis:

- Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo pagrindas – archeologiniai tyrimai, kurių metu yra surenkami duomenys apie objektą, nubrėžiantys bendrines būsimo reprezentavimo gaires.
- Archeologinių tyrimų metu surinktos informacijos apibendrinimas ir interpretavimas, nustatant pagrindinį norimą perduoti pranešimą, nusprendžia tolimesnį reprezentavimo pobūdį.
- Nepriklausomai nuo eksponavimo tikslo, kiekviename miestų archeologinio paveldo reprezentavimo projekte, taip pat turi būti siekiama pagrindinių tikslų įgyvendinimo: ilgalaikio archeologinių liekanų ir aplinkinio konteksto išsaugojimo bei jų prieinamumo ir kokybiško pristatymo visuomenei užtikrinimo.
- Reprezentavimo proceso sudėtingumą lemia jame sąveikaujančios dalyvių grupės (politinio ir administracinio, ekonominio sektoriaus atstovai, įvairūs specialistai ir rangovai, miesto bendruomenė, kiti tarpininkai), kurios įtakoja galutinį rezultatą ir nusprendžia pagrindines paveldo vertes. Šių dalyvių atitinkama partnerystė gali sukelti arba išspręsti verčių konfliktus.
- Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo įgyvendinimas neatsiejamas nuo paveldo vertės suvokimo ir jo priskyrimo kultūriniais, politiniais arba ekonominiais ištekliams. Šis suvokimas didžiąja dalimi apsprendžia galutinį reprezentavimo rezultatą.

Remiantis šiais išskirtais teiginiais, galima sudaryti bendrinį įgyvendintų reprezentavimo atvejų vertinimo modelį, kurį naudosis apžvelgdama Lietuvos medžiagą.

Vertinime, nagrinėjant Lietuvos miestų archeologinio reprezentavimo pavyzdžius, bus aptariama:

- archeologinių tyrimų duomenys ir jų metu gauti rezultatai;
- reprezentuojamo objekto arba reprezentuojamų dalių objekte (kai visas paveldo objektas nėra išsaugotas in situ, o atstatytas, restauruotas arba rekonstruotas su tam tikromis in situ išlikusiomis dalimis) išskyrimas;
- reprezentavimo tikslų (archeologinio paveldo saugojimo in situ, išlaikant archeologinį kontekstą; objekto pristatymo; visuomenės priėjimo prie reprezentuoto archeologinio paveldo užtikrinimo) aptarimas, nustatant, kurie iš jų buvo pasiekti, kurie – ne, o kurie – tik iš dalies ir kokios buvo to priežastys;
- pagrindinio interpretavimo tikslo nustatymas;
- pagrindinių reprezentavimo proceso dalyvių įvardijimas ir trumpas jų nustatytų verčių ir kitokio įnašo aptarimas (jei konkrečiu atveju bus tikslingas);
- archeologinio paveldo reprezentavimo verčių analizė (kokiai išteklių grupei buvo priskirtas reprezentuotas archeologinis paveldas, kokioms vėrtėms buvo teikiami prioritetai, kurios vėrtės buvo prarastos ir kurios naujai sukurtos, kokie verčių konfliktai yra pastebimi).

2. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo raida

2. 1. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo periodizacija ir jos sudarymo problematika

Prieš pradėdant analizuoti Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo procesą, pastebėta, jog laiko bėgyje jį veikė skirtingos prielaidos, o jo pasekoje įgyvendintos praktikos, priklausomai nuo to meto situacijos, būdavo skirtingai įgyvendinamos ir pateikiamos. Todėl iškilo būtinybė visą nagrinėjamą laikotarpį suskaidyti į trumpesnius etapus, remiantis esminiais procesą pakeitusiai reiškiniais.

Sudaryta periodizacija yra atlikto istorinio tyrimo rezultatas, parodantis esminius pokyčius reprezentavimo procese. Pastarojo chronologija buvo sudaroma analizuojant turimą medžiagą, atsižvelgiant į jo santykį su tuometine archeologija ir paveldosauga bei stengiantis pastebėti, išskirti esminius proceso pokyčius. Darbo eigoje sudaryti chronologiniai rėmai ne kartą keitėsi, o galutinai suformuotame rezultate proceso raida suskirstyta į 4 pagrindinius laikotarpius:

- Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo ištakas nuo XIX a. vid. iki 1950 m. (imtinai). Tai laikotarpis, kurio metu miestų archeologinio paveldo reprezentavimas nebuvo vykdytas, tačiau jame vykę procesai sudarė prielaidas idėjų atsiradimui²⁷. Laikotarpio pabaigoje, nuo 1940 m. pasikeitus politinei situacijai, galima pastebėti naują požiūrį į Lietuvos archeologiją ir paveldosaugą, todėl atskirai išskirtas 1940 – 1950 m. etapas²⁸.
- Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimą 1951 – 1971 m. Laikotarpio pradžios data buvo susieta su Trakų salos pilies sistemingų archeologinių tyrimų pradžia, kurie 1962 m. peraugo į pirmąją miestų archeologinio paveldo reprezentavimo praktiką, bei MRGD įkūrimu, įtakojusiu tolimesnę proceso raidą. Visu šiuo laikotarpiu reikėsi pirminės miestų archeologinio paveldo reprezentavimo idėjų užuomazgos²⁹, įgyvendinti pavieniai reprezentavimo atvejai, laikytasi restauracinės reprezentavimo koncepcijos nuostatos, pradėti darbai, užtikrinę tolimesnį proceso tęstinumą.
- Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimą 1972 – 1990 m. 1972 m. esminis pokytis Lietuvos miestų archeologijoje ir tuo pačiu paveldosaugos sampratoje buvo senamiesčių kultūrinių sluoksnių pripažinimas paveldo objektais. Nuo tada galima šnekėti

²⁷ Tuo metu aiškios reprezentavimo idėjos nebuvo, tačiau vykdant konservavimo darbus, svarstyti geresnio archeologinių liekanų pristatymo variantai, o tai jau vėliau sudarė prielaidas atsirasti reprezentavimo idėjoms

²⁸ Etapas neišskirtas į atskirą laikotarpį, nes archeologinio paveldo reprezentavimo prasme dar nepastebimas esminis proceso „lūžis“

²⁹ Tačiau reprezentavimo procese dar nebuvo vieningos metodikos, ji dar tik formavosi šiuo laikotarpiu

apie miestų archeologinių tyrimų pobūdžio kaitą ir dėsningą miestų archeologinio paveldo reprezentavimo raidą. Be to, 7 deš. Vakarų Europoje pradėję reikštis idėjos Lietuvoje ėmė plisti tik šio laikotarpio pradžioje.

- Šiuolaikinių Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimą, kuris prasidėjo nuo 1990 m. iki šios dienos. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, procese ėmė reikštis Vakarų Europoje vyravusios miestų archeologinio paveldo reprezentavimo prielaidos. Lietuvoje vykstanti praktika po truputį pradėjo veltis Europines tendencijas ir šis prisitaikymo procesas tęsiasi iki šių dienų.

Reiktų pažymėti, jog tikslios miestų archeologinio paveldo reprezentavimo periodizacijos sudarymas pasirodė pakankamai problematiškas. Dažnai pasikeitusi politinė situacija gali būti orientyras, parodantis permainas tam tikram nagrinėjamam aspektui. Tačiau, kaip pastebėjo R. Čepaitienė, analizuodama Lietuvos paveldosaugos raidą, „negalima kultūros paveldo idėjų raidos etapų automatiškai tapatinti su valstybingumo lūžius žyminčiais laikotarpiais“ [81, p. 371]. Miestų archeologinio paveldo procesas irgi nėra iš esmės įtakotas politinės situacijos. Tai greičiau tam tikros praktikuojamos specifinės veiklos raida, kurios periodizacijos sudarymas yra pakankamai komplikotas. Tačiau vis tik, tam tikrus bendrinius periodizacijos etapus galima išskirti.

2. 2. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo ištakos

XIX a. vid. - 1950 m.

1951 m. gali būti siejami su Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo idėjų pradžia, kai sistemingai pradėta tyrinėti Trakų salos pilis, su tikslu ją konservuoti ir restauruoti. Iki tol vykę procesai gali būti vadinami tik reprezentavimo ištakomis, kuriose nebuvo aiškios archeologinio paveldo reprezentavimo idėjos, nes tuo metu dar tik formavosi, pirmiausiai archeologijos, o po to ir paveldosaugos disciplinos. Tačiau šio laikotarpio apžvalga yra svarbi, norint suprasti vėliau vykstančius procesus. Kadangi tai pakankamai ilgas laikotarpis, tai tikslinga tai jį suskirstyti į du etapus: 1) nuo XIX a. vid. - 1939 m., 2) 1940 – 1950 m.

XIX a. vid. - 1939 m. Apie archeologijos Lietuvoje susiformavimą reiktų pradėti šnekėti nuo grafo E. Tiszkiewicziaus vadovaujamos Laikinosios archeologijos komisijos vykdytos veiklos 1855-1865 m., kurios dėka buvo įsteigtas Senienų muziejus ir vykdyti archeologiniai kasinėjimai. Tačiau to laikotarpio archeologijai būdingas antikvarizmas, ji apsiribojo įdomesnių archeologinių radinių rinkimu ir eksponavimu.

Situacija pradeda keistis XX a. pr., kai to meto visuomenė, organizacijos ir

visuomeniniai veikėjai atkreipė dėmesį į miestų archeologinį paveldą – pilis. „Šiame tautinio tapatumo konstravimo priemonių arsenale reikšminga vieta atiteko ir iškiliausiams istoriniams paminklams, kurie imti pasitelkti valstybinei reprezentacijai“ [11, p. 79]. Taigi, archeologinis paveldas imtas traktuoti, kaip soc-politiniai išteklių. Kaune³⁰, Vilniuje ir Trakuose³¹ ėmė ryškėti pilių konservavimo, restauravimo ir pristatymo visuomenei problema. Šiek tiek pradėtas kelti ir Biržų pilies konservavimo ir restauravimo klausimas. Tačiau tai tik pavieniai objektai traukę to meto tyrinėtojų ir visuomenės veikėjų dėmesį, o šie vienetiniai ir menkai dokumentuoti atvejai dar neleidžia kalbėti apie reprezentavimo susiformavimą Lietuvoje. Yra dvi pagrindinės priežastys, kodėl buvo susidomėta būtent šios rūšies paveldu. Impulsą davė stiprus nacionalistinis lietuvių judėjimas ir iš XIX a. išlikęs pilių romantizavimo aspektas. Tuo metu ypatingai buvo sureikšminama praeitis ir jos liekanos, didžiuojamasi savo šalies istorija.

Ypač romantizuojami buvo Trakų salos pilies griuvėsiai, kurios pirminiai konservavimo darbai prasidėjo 1905 m., kai kraštotyrininko ir archeologo Vandalino Šukevičiaus rūpesčiu buvo užkonservuotas Trakų pilies priešpilio bokštas [117]. Kunigas P. Kraujalis knygoje „Trakų pilis ir jos likimas“ be istorinių duomenų pateikimo iškelia ir šitokį klausimą: „Ar kils Trakų rūmai iš griuvėsių, ar susilauks lietuvių tauta, kad atstatytoje pily sukraus savo kultūros žiedus ir senovės palaikus, ar pilis vėl taps lietuvių tautos tvirtove kaip buvo senovėje?..“ [88]. Ne mažiau romantizuojama buvo ir Kauno pilis, kuri buvo įvardijama kaip „vienas seniausių ir įdomiausių miesto paminklų“ [65, p. 5] ir svarbi vieta visuomeniniu požiūriu, nes „atvykę kitų tautų mokslininkai, menininkai ir kiti žymūs žmonės nepamiršta pažiūrėti to brangaus Kauno miesto senovės palaiko“ [65, p. 5]. Tuo pačiu ji buvo ir romantizuojama: „pagaliau ir mums patiems ta vieta yra šventa, senelių krauju gausiai aplaistyta, mūsų praeities kovų už laisvę ir kultūrą liudininkė“ [65, p. 5]. Iš romantizmo epochos išlikęs romantinis praeities idealizavimas skatino ne tik archeologijos mokslo raidą, visuomenės susidomėjimą archeologinėmis liekanomis, jų apsauga, konservavimą, restauravimą, bet ir norą jas eksponuoti, padaryti prieinamas jas lankantiems. Tuo labiau, kad pati visuomenė išreiškė tokį norą. Įtakoti paveldo sutvarkymą kai kurie visuomenės nariai laikė tam tikra savo kaip piliečio pareiga. Pavyzdžiui, 1914 m. „Lietuvos žinios“ išspausdino tokį kreipimąsi į visuomenę: „Ar bereikia priminti kultūrinių tautų priedermę viską sergėti, kas primena senovę, žilą praeitį. Mes lietuviai, dar esame tiek silpni, kad tos priedermės išpildyti negalime. Negalime, tai taip! Bet, kiek galint, turime prisidėti prie to, kad tą priedermę pildytų tie, kurie dar iš seno mūsų šalies kultūros globėjais dedasi. (...) Anuomet pasekmingai gynėm ir apgynėm Vilniaus Pilies kalną nuo suardymo, dabar mūsų priedermę pakeisti balsą ir tai nebe pirmą

³⁰ Kauno pilies konservavimo klausimas buvo svarbus jo, kaip laikinosios sostinės, reprezentavimui

³¹ Vilniaus kraštas tuo metu priklausė Lenkijai, todėl Vilniuje ir Trakuose reikėsi lenkų specialistai

kartą dėlei Kauno bokšto apleidimo“ [130].

XX a. pr. aktyvūs to meto visuomenės nariai kreipdavosi į įvairias institucijas, rašydavo skundus, norėdami inicijuoti pilių konservavimą, restauravimą, kad būtų sudarytos sąlygos pilių lankymui. Tačiau, kad ir kokia iniciatyvi buvo to meto visuomenė, ji pati negalėjo imtis konkrečių veiksmų. Dažniausiai ji kreipdavosi į atsakingas institucijas ir organizacija, ragindama jas spręsti iškilusią problemą. Visuomenei atkreipus dėmesį į archeologinį paveldą, konkrečių veiksmų imdavosi aktyvios ir įvairios to meto draugijos ir institucijos, kurių veiklos sferoje buvo ir rūpinimasis Lietuvos archeologija. Lietuvos visuomenė tik atkreipdavo dėmesį į problemą, o organizacijos, besiremdamos savo nuostatais ir įvairiais įgaliojimais bei visuomenės parama, jau galėdavo imtis veiklos. Taigi, įvairios visuomeninės organizacijos gali būti įvardijamos kaip dar vienas iš pagrindinių proceso dalyvių. Tuo metu archeologiniu paveldu rūpinosi 3 draugijos: Valstybinė archeologijos komisija, Lietuvių mokslo draugija [plačiau apie ją žr. 102, 103], Lenkų Vilniaus mokslo bičiulių draugija [plačiau apie ją žr. 103]. Anot R. Čepaitienės, pirmąją viešą visuomenės paminklosaugos akciją tektų laikyti LMD ir J. Basanavičiaus 1911-1912 m. laimėtą kovą prieš miesto magistratą gelbstint Vilniaus Aukštutinės pilies bokštą, o Kaune analogišką kovą, stabdant pilies griovimą, laimėjo archeologas T. Daugirdas [11, p. 62]. Tačiau, galima teigti, jog vien tik visuomeninės iniciatyvos, aktyvios įvairių organizacijų veiklos ir palankios paveldo atžvilgiu vyriausybės neužteko tam, kad būtų užtikrintas miestų archeologinio paveldo reprezentavimo idėjos atsiradimas. Viena iš pagrindinių to meto problemų, stabdžiusių paveldosaugos raidą buvo ta, jog tarpukario Lietuva neturėjo išsamesnio kultūros paminklų apsaugos įstatymo.

Archeologinio paveldo konservavimą ir restauravimą sąlygojo ir apgailėtina daugelio paveldo objektų būklė visoje Lietuvoje. Prieš tai Lietuvai esant Rusijos sudėtyje, kultūros paveldo objektų išsaugojimu nebuvo pakankamai rūpintis. Tai susiję ir su politine ideologija. Pavyzdžiui, XIX a. pab. „tuometiniam Kauno miesto burmistruvi Čičerinui leidus, iš Kauno pilies mūro buvo išimami akmenys ir skaldomi grįsti Laisvės alėjos grindiniui“ [116 p. 4]. Ir nors 1870 m. Kauno miesto valdyba diskutavo dėl tolimesnio pilies griuvėsių likimo, tačiau nieko nenutarusi nusprendė juos parduoti, bet tokiam Kauno miesto valdybos nutarimui pasipriešino gubernijos valdyba [116, p. 4]. Tuo tarpu Klaipėdoje pilies mūrus miestiečiai naudojo savo namų statybai. Taigi, problema liko neišspręsta iki XX a. pr., kai Lietuva pradėjo kelti nepriklausomybės atkūrimo idėją. Iki to laiko Lietuvos kultūros paveldo objektais nebuvo pasirūpinta, paveldo būklė priklausė nuo Rusijos vyriausybės sprendimų. Daugelis pilių buvo taip sugriuvę, kad kėlė grėsmę žmonėms. Be to, ir patys žmonės prisidėdavo prie jų griovimo. Pavyzdžiui, 1934 m. laiške „Lietuvos aido“ redakcijai teigiama: „Biržų pilies griuvėsiai iš tikrųjų liko griuvėsiais. Papūtus didesniam vėjui iš pilies

viršaus krinta akmenys bei šiaip nuolūžos. Atvažiuavę žmonės iš kitur vaikšto po pilį gana drąsiai ir net bando sienas lupinėti“ [41, p. 6]. Kaunui tapus sostine, Kauno pilis susilaukdavo vis daugiau vietinių žmonių ir turistų dėmesio. „Kauno pilies griuvėsius, kaipo istorinę vietą, kasmet atlanko kelio dešimtys mokinių ekskursijų ir šiaip piliečių, atsilanko ir užsienio svečių. Tai, kas yra padaryta, tai aptverta vielos tvora ir artimiausios bokšto griuvėsių vietos miesto valdybos gėlėmis apsodintos. Visą vaizdą gadina kadais ant mūro griuvėsių pastatytos, dabar jau sukrypę bakužės, aplink kurias pilna visokių nešvarumų ir dėl jų negalima gėrėtis gražiausiu gamtos vaizdu ir laikyti atatinamoj pagarboj vieną brangiausių istoriškų vietų, kurią, matyti, rusų caro valdžia paniekindama leido griauti ir statyti tas bakužes. Kauno pilies sutvarkymui turėtų būti surasta lėšų. (...) Nukėlus trobesius dalį griuvėsių galima būtų restauruoti, krantą sutvarkyti ir visą aikštę aptvarkyti: vieną kitą monumentą pastatyti, ir gautum vieną jaukų kampelį, kur galėtume gamta pasigėrėti, tyru oru pakvėpuoti, nes senasis miestas nė vienos aikštelės nei sodelio neturi, ir pagerbti savo praeities paminklą, kuris taip apverktinam stovy randasi.“ [131, p. 4]. Kiti Kauno gyventojai būdavo dar griežtesni Kauno pilies ir jos aplinkos vertinimo atžvilgiu – „pats Neries krantas, apie pilį, panašus ne į upės krantą, bet...dovanokit, į mėšlyną, kur miesto gyventojai pila įvairias atmatas“ [83, p. 3].

Šiame nagrinėjamame laikotarpyje taip par reiktų išskirti ir atskirai aptarti situaciją lenkų okupuotame Vilniaus krašte, kuriame didesnio dėmesio susilaukė Vilniaus ir Trakų pilys. Čia vyravo pažangesnės paveldo objektų apsaugos idėjos. 1930-1931 m. potvynio metu vyko Vilniaus katedros gelbėjimo darbai. Tuo pačiu vykdyti ir pavieniais archeologiniai tyrimai. Suradus karališkuosius palaikus jiems saugoti nutarta įrengti mauzoliejų (architektai: Julijus Klosas, Henrikas Vonsovičius, Stanislovas Butkovskis). Didžioji darbų dalis buvo baigta iki 1939 m. Be to, apie 1930 m. lenkų architektai susirūpino Vilniaus Aukštutinės pilies konservavimu ir restauravimu. Tada buvo nutarta uždėtąjį medinį priestatą nuimti ir bandyti atkurti senąjį bokšto pavidalą. „Tačiau, nuėmus viršutinį priestatą tuo tarpu buvo uždengtas tik beveik plokščias stogelis ir taip bokštas pasiliko iki 1938 metų“ [152, p. 15], o „1938 metais pagal architektų – archeologų nurodymus buvo pristatyta viršutinė dalis“ [152, p. 15]. Aukštutinė pilies teritorija pradėta tyrinėti: išvalytas bokšto vidus, surastas pusrūsis, atkasta autentiško grindinio dalis, nuvalytas bokšto sienų paviršius, išaiškintas įėjimas ir laiptų narvelis, nuo 1936 m. vykdytas pilies gyvenamojo pastato bei kitų statinių konservavimas, atkastos ir užkonservuotos šiaurės gynybinės sienos ir kt. [25, p. 54-55]. Visi jie darbai davė pradžią vėlesnėms pilies rekonstrukcijoms atlikti. 1904 m. buvo pradėti Trakų salos pilies tyrimai ir konservavimo darbai. Pradžioje buvo stengiamasi užmūryti apatines sienų dalis, kad jos būtų patvaresnės (t. y. tik konservuoti), tačiau netrukus buvo įsitikinta, jog vietos klimato sąlygomis neįmanoma išsaugoti irstančių dalių [25, p. 125]. 1939 m. buvo pradėti

restauruoti rūmų reprezentacinės salės skliautai, tačiau darbus nutraukė Antrasis pasaulinis karas. 1939 m. Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, lietuvių specialistai ne atmetė, o bandė tęsti lenkų pradėtus darbus. Tuo būdu „Vilniaus miesto savivaldybė parengė Vilniaus senojo miesto centro planą, kuriame atsispindėjo lenkų specialistų nuostatos“ [10, p. 50]. Tačiau šių pirmųjų lenkų specialistų bandymų nereiktų priskirti pirminiai miestų archeologinio paveldo reprezentavimo praktikai, nes dėl sovietinės okupacijos procesas neturėjo tolimesnės savo raidos, o šie darbai neperaugo į konkrečiai taikomą archeologinio paveldo reprezentavimo metodiką.

Taigi, prasta paveldo objektų būklė skatino rūpinimąsi juo, o taip pat ir tam tikrą suvokimą apie estetinę vertę. Panašu, kad ir visuomenei buvo svarbu, jog paveldas būtų gražiai pateiktas, apleistos vietos buvo kritikuojamos. Daugelio žmonių laiškuose dėl archeologinio miestų paveldo, išspausdintuose to meto laikraščiuose, teigiama: „(...) įvykdykime bent mažą dalelę to, ką žadėjome – bent trupučiuką aptvarkykime, ar šiaip taip, brangią senovės liekaną“ [54, p. 4]. Archeologinis paveldas tapo svarbiu nacionalistinio pasididžiavimo objektu: „Atsiminkime, kad mūsų šalį lanko ir įvairūs svečiai iš užsienio. Duokim jiems progos matyti Lietuvą ne tik kovojančią ir kraują liejančią už savo teises būti nepriklausomai, bet ir kaip gražią, savo praeities liekanomis turtingą, pasišventusią sąmoningų piliečių ginamą ir kaip tokią, vertą būti nepriklausoma, šalį.“ [50, p. 21].

Tačiau nors Lietuvos miestuose esančias pilis ir buvo bandoma konservuoti, tačiau reprezentavimo praktikai atsirasti nebuvo sąlygų. Reiktų pažymėti, kad miestų archeologinio paveldo reprezentavimui didžiausią įtaką daro archeologinių tyrimų kiekis ir pobūdis. Tuo būdu ši idėja negalėjo susiformuoti, nes archeologiniai tyrimai miestuose vykdyti labai menkai. Kol nebuvo paskelbtas Senovės paminklų apsaugos įstatymas, Švietimo ministerija leido daryti tik naikinamų senovės paminklų tyrinėjimus ir kasinėjimus. Vienintelė to meto institucija, sukurta specialiai rūpintis archeologiniu paveldu, buvo Valstybinė archeologijos komisija. Tai tuometinė centrinė mokslinė įstaiga, kuri turėjo reguliuoti Lietuvos archeologiją. „Valstybės Archeologijos komisijos tikslas yra rinkti, saugoti ir tyrinėti Lietuvos praeities liekanas, susipažinti su surinktomis svetur ir rūpintis gražinti išvežtas iš Lietuvos“ [119, p. 5]. VAK dėjo nemenkas pastangas, stengdamasi pasirūpinti archeologinių objektų apsauga. Pavyzdžiui, jos dėka buvo neįgyvendintas projektas, kuriuo norėta ant Vilniaus Gedimino pilies kalne įrengti miesto vandens rezervuarą. Komisija inicijavo ir Kauno pilies tyrimus, kurie tapo pagrindu jos konservavimui ir restauravimui. Tačiau kartais VAK buvo kaltinama neveiklumu, kurį įtakojo atitinkamų specialistų stoka, nuolatinės organizacijos vietos nebuvimas, netinkamas Švietimo ministerijos požiūris bei uždelstas naujo kultūros paveldo apsaugos įstatymo projektas. O 1925 m. dėl nepakankamo finansavimo ir kitų problemų VAK laikinai liovėsi egzistavusi. Jau minėta atitinkamų specialistų stoka tai pat ženkliai

įtakoją Lietuvos archeologiją. Lietuvoje trūko profesionalių archeologų ir dažniausiai aktyviai reikšdavosi archeologai-mėgėjai. Iki pat 1934 m. archeologiniai kasinėjimai buvo pavienių asmenų iniciatyva [35, p. 17]. Mėgėjiška antikvarinė archeologija nesugebėjo savęs „peržengti“ ir dėl nepalankių istorinių aplinkybių (du Pasauliniai karai sutrukdė archeologijos kaip mokslo raidą ir plėtrą).

Tačiau reiktų paminėti, jog per visą Nepriklausomos Lietuvos periodą paminkloaugininkai aktyviai kėlė „muziejaus po atviru dangumi“ (dar kitaip skanseno, oro (vok. Freilichtmuseum) arba „tėviškės“ muziejaus) idėją [11, p. 116]. Tačiau jinai buvo siejama tik su etnografiniu liaudies paveldu. Tuo tarpu archeologinis paveldas laikytas muziejiniiais eksponatais. Platesniems užmojams (tuo pačiu ir reprezentavimui) atsirasti trukdė neišplėtotą konservavimo-restauravimo metodika ir praktika.

1940 – 1950 m. 1940-ieji metai – tai ne tik politinės situacijos pasikeitimas Lietuvoje, įtakotas Rusijos okupacijos, bet ir vykstantys pokyčiai Lietuvos kultūros paveldo apsaugos sferoje. Tuo metu buvo priimtas naujas paminklų apsaugos įstatymo projektas, pagal kurį apsaugą turėjo vykdyti Švietimo ministerija. Savo ruožtu Švietimo ministerija turėjo sudaryti Kultūros Paminklų Apsaugos Tarybą, kuri „svarstys kultūros paminklų apsaugos organizavimo principus, priežiūros būdus ir tvarką; saugotinus kultūros paminklus ir priemones jų apsaugai vykdyti“ [40, p. 7]. Taip pat numatyta, kad „nekilnojamąjį arba kilnojamąjį kultūros paminklą arba jo dalį naikinti, gadinti, taisyti, perdirbti, restauruoti, pristatyti, papildyti, užstatyti, perstatyti, perkelti į kitą vietą ar kitaip keisti jo turinį, savybes ir pavidalą be Švietimo Ministerijos leidimo draudžiama“ [40, p. 7]. „Taisyti ir restauruoti kultūros paminklą jo lankytojas gali savo lėšomis, kai Švietimo Ministerija patvirtina šio darbo projektus“ [40, p. 7].

Taigi, pagrindine to meto įstaiga tapo Kultūros Paminklų Apsaugos Taryba, kuri inicijavo ir kompensavo tuo metu vykusius Lietuvos miestų archeologinio paveldo apsaugos projektus. Tuo būdu, rūpinimasis paveldo apsauga tapo labiau koordinuotas ir kompleksiškas. Tada ir pradėjo formotis pirmosios miestų archeologinio paveldo idėjų užuomazgos, kurios pasireiškė dešimtmečiu vėliau, kai buvo pradėtas įgyvendinti Trakų pilies atstatymo projektas.

Po Antrojo Pasaulinio karo miestų aplinka susilaukė neįprastai didelių pakeitimų. Nuo 1945 m. galima kalbėti apie sovietinės paveldosaugos Lietuvoje formavimąsi. Tačiau miestų archeologijos atžvilgiu šiuo laikotarpiu Lietuvoje pastebima tam tikra stagnacija, nors ir vykstant miestų tvarkymo ir II-ojo Pasaulinio karo pasekmių naikinimo darbams. Pavyzdžiui, po karo atstatant Vilnių remtasi sovietinių urbanistų siūlymais bei TSRS planavimo normomis, o „praeities paveldo apsaugos srityje per visą sovietmetį išliko paslėpti valdžios, specialistų ir visuomenės konfliktai ir įtampos“ [10, p. 51]. Žala, padaryta karo metu gali būti prilyginama negailestingoms to

meto rekonstrukcijoms, o nors ir galutinai nesuformulavusi savo nuostatų senamiesčių atžvilgiu, stalininio tipo urbanistika nebuvo palanki paveldo išsaugojimui [11, p. 164].

Šiuo laikotarpiu archeologinių tyrimų miestuose vaidmuo nereikšmingas, jų apimty labai nedidelės. Tai labiausiai lėmė neigiamas valdžios požiūris, nes archeologija laikyta ideologiškai pavojinga. 1948 m. spalio 14 d. SSRS Ministrų Tarybos nutarimu buvo priimti nauji kultūros paminklų apsaugos nuostatai, nutarta steigti jų tyrimo ir restauravimo organizacijas. Tai davė pradžią kito etapo susiformavimui, kurio metu Lietuvos miestuose pasirodė pirmosios archeologinio paveldo reprezentavimo idėjos.

Apibendrinant visą nagrinėtą laikotarpį, galima teigti, jog nors šiuo metu miestų archeologinio paveldo reprezentavimas ir nesusiformavo, tačiau buvo iškelti miesto teritorijoje esančių pilių klausimai, kurie, kaip vėliau matysime, bus aktualūs ir vėlesniais laikotarpiais³². Šis laikotarpis tarsi subrandino pagrindines vėlesnių reprezentavimo idėjų užuomazgas, akcentuojant konservavimo svarbą. Dėmesio sukonzentravimas į pilis, kaip pagrindinį tuo metu suvoktą miestų paveldą yra neatsitiktinis³³. Pirmiausiai, nevykstant miestų archeologiniams tyrimams, pilys buvo pagrindinis matomas objektas, kuris traukė to meto specialistų dėmesį. Be to, reiškiantis aktyviam nacionalsitiniam judėjimui ir paveldą pradėjus traktuoti kaip soc-politinius išteklius, pilyse neabejotinai galima buvo išskirti politinę vertę. Taigi, nagrinėtas laikotarpis sudarė tam tikras prielaidas miestų archeologinio paveldo reprezentavimo atsiradimui vėlesniame laikotarpyje.

2. 3. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo pirmieji bandymai 1951 – 1971 m.

„Kaip ir kitose srityse, pačios sovietinės archeologijos situacijos pokyčiai buvo akivaizdžiai susiję su politinio režimo nuostatų kaita“ [12, p. 33]. Lietuvoje miestų archeologinio paveldo reprezentavimo idėjų plitimą lėmė ir susiklosčiusi palankesnė politinė situacija, kai Stalino valdymo metų įtakotą stagnaciją keitė N. Chruščiovo „atšilimo laikotarpis“ (1953 – 1964 m.), sužadinęs lietuvių nacionalistinio tapatumo poreikį. Tai iš dalies buvo daroma propagandos tikslais – siekiant sukurti palankų valstybės įvaizdį, demonstruoti valdžios rūpinimąsi paveldu. Tačiau čia galime įžiūrėti ir teigiamą aspektą – šis procesas sudarė sąlygas atsirasti taip vadinamai sovietinei Lietuvos paveldosaugai, kuri daugeliu atžvilgiu aplenkė kitas Sovietų sąjungos valstybes.

³² Vėliau Kauno, Vilniaus Aukštutinės ir Trakų pilyse atlikus konservavimo ir restauravimo darbus, buvo reprezentuojami ir tam tikri archeologinio paveldo elementai

³³ Vilniuje lenkų archeologai tyrinėjo ir Katedros rūsius, tačiau tai buvo siejama su gelbėjimo darbais, kurie nebuvo suplanuoti iš anksto, o pilių tyrimai ir konservavimas – neatsitiktinė veikla

6 deš. pradžią neatsitiktinai galima laikyti naujo etapo atskaitos tašku, lėmusiu Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo idėjos atsiradimą. 1950 m. buvo įkurta Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė, kuri jau sekančiais metais ėmėsi aktyvesnės veiklos. Pagrindinė atsakomybė ir vadovavimas teko architektams. Galbūt dėl to galima pastebėti, kad daugiau dėmesio sulaukė architektūrinis paveldas. Tačiau miestams yra ypač būdingas glaudus archeologinio ir architektūrinio paveldo ryšys, o archeologiniai tyrimai padėjo surinkti tikslesnę informaciją apie šiuos objektus, todėl archeologinio paveldo reprezentavimo idėjos atsiradimas nėra atsitiktinis. MRGD įkūrimas lėmė ir atlaidesnį nei iki tol požiūrį istorinių miestų ir jų išsaugojimo atžvilgiu. 1953 m. drastiškas Vilniaus generalinis planas (1946 m. priimtas pagal SSRS urbanistikos nuostatas) buvo patobulintas į teigiamą pusę. Be to 1956-1958 m. pasirodo pirmasis Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas (autoriai K. Šešelgis, S. Lasavickas, I. Šeibokas), kuriame „atsargiai vertinto naujos statybos senamiestyje, rekomenduota išlaikyti istorinio užstatymo tūrį, istorines raudonąsias linijas, naujus pastatus harmoningai įtraukti į istorinę aplinką“ [11, p. 238]. Lietuvos restauratorių darbai (ypač senamiesčių regeneracijos projektai) buvo vertinami palankiai. 1967 m. Lietuvos specialistų pastangomis buvo parengtas ir priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Kultūros paminklų apibrėžime išskirta ir archeologinė reikšmė [134]. 1969 m. priimti Lietuvos TSR istorinio senamiesčio (valstybės saugomos zonos) nuostatai ir Ministrų Tarybos nutarimas dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatavimo tolesnio gerinimo. Kadangi pagrindiniai miestų senamiesčiai (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) gavo ypatingą statusą, tai juos pavyko išsaugoti šiandieninei visuomenei. Nuo 1967 m. pradėtos kompleksinė senamiesčių kvartalų rekonstrukcijos.

Nuo 1951 m. pradėti sistemingi Trakų salos pilies archeologiniai tyrimai ir jau galime šnekėti apie miestų archeologinio paveldo reprezentavimo koncepcijos užuomazgas. Nuo Trakų salos pilies tyrimų padidėjo ir kitų miestų archeologinių tyrimų apimtys (žr. priedą Nr. 3). Tačiau tuo metu vykstančius procesus galbūt labiau reiktų priskirti nesąmoningai raidai, nes tam tikri reprezentavimo dėsningumai pradeda formuotis šiek tiek vėliau (8 deš. pr.).

Taigi, pirmasis archeologinio paveldo reprezentavimo Lietuvos miestuose atvejis buvo įgyvendintas 1962 m. visuomenei atidarytoje Trakų salos pilyje (pav. 192-207), kurioje tuo metu buvo restauruoti centriniai rūmai ir užkonservuoti priešpilio mūrai [27, p. 20]. Tačiau reikia akcentuoti, jog Trakų salos pilis visumoje nėra vertinama kaip archeologinio paveldo reprezentavimo objektas, čia reiktų šnekėti tik apie tam tikras reprezentuotas archeologinio paveldo dalis joje. Taigi, patikslinus reiktų teigti, jog pirmasis miestų reprezentavimo atvejis Lietuvoje – tai

*Trakų salos pilyje reprezentuoti keli archeologinių liekanų elementai*³⁴. Prie Trakų salos pilies pritaikymo projekto parengimo prisidėjo daugelis žymių to meto architektų (S. Lasavickas, B. Krūminis, S. Mikulionis) ir archeologų (A. Tautavičius, I. Jučienė). Po jos buvo svarstoma panašiai panaudoti ir kitus kultūros paveldo objektus. R. Čepaitienė išskiria kelis faktorius, kurie inspiravo būtent Trakų, o ne kokios kitos pilies konservavimą ir restauravimą [11, p. 197-198]. Tai objektas, kuris labiausiai tiko pavaizduoti valdžios rūpestį paminklais, nes masinėje sąmonėje buvo įsitvirtinęs Maironio išpopuliarintas nykstančios pilies vaizdas. Be to ji buvo siejama su senovėje vykusiu pasipriešinimu Vakarų ekspansijai į Lietuvą. Reiktų paminėti ir unikalią šios vietovės gamtos ir architektūros sintezę, kuri puikiai tiko turizmui. 1964 m. atlikti darbai Londone vykusioje SSRS architektūros paminklų ir jų apsaugos parodoje pripažinti visasąjunginiu etalonu, architektai B. Krūminis ir S. Mikulionis apdovanoti premijomis [4, p. 277]. Tačiau jau 1960 m. pab. SSRS valdžia šį projektą laiko lėšų švaistymu kultūros paminklų atstatymui. Dėl to „buvo gerokai sumažintas finansavimas, pristabdyti ir apriboti darbai, pasitraukė iš darbo jau daug patirties sukaupusių ir perspektyvių specialistų“ [11, p. 201]. Pasak architekto N. Kitkausko, „jauni architektai, archeologai, inžinieriai, po Stalino mirties pajutę daugiau laisvės, su entuziazmu ėmė rūpintis Trakų, Kauno, Vilniaus, Medininkų, Biržų pilimis. 1960 m. rudenį Maskvoje leidžiamas dienraštis „Izvestija“ šį Lietuvos restauratorių entuziazmą pristabdė grasinančiu straipsniu“ [85].

Trakų salos pilies konservavimo-restauravimo projektas formavosi vykstant intensyviems archeologiniams tyrimams. Šiandien į Trakų salos pilyje reprezentuotą archeologinį paveldą reiktų žvelgti neatsiribojant nuo to meto pagrindinės MRGD sampratos – „siekiant geriau išsaugoti paminklą, jo autentiškos dalys konservuojamos, o vertingiausi trūkstami elementai, remiantis mokslinių tyrimų duomenimis, atstatomi“ [21, p. 8]. Trakų salos pilies atstatymas ir archeologiniai kasinėjimai vykdyti ir kitais laikotarpiais, tačiau ir toliau buvo laikomasi anksčiau minėtos sampratos, archeologinio paveldo reprezentavime taikyti tie patys principai. Kadangi archeologinio paveldo reprezentavimo koncepcija apima tikrai konservavimą (in situ), tai reiktų išskirti kelis pagrindinius tokio reprezentavimo Trakų salos pilyje elementus:

- konservuotų autentiško XIV-XV a. mūro liekanų fragmentai apatinėse rūmų sienų dalyse;
- archeologinių tyrimų metu išvalytose kazematų ir kitų pilies pirmųjų aukštų patalpose kai kur matomi autentiško XIV-XV a. mūro fragmentai;
- autentiški XV a. grindinio fragmentai (tačiau dėl patvarumo sutvirtinti cementu, vietose sudėti iš naujo) ir išlaikytas buvęs jo lygis Centrinų rūmų kieme;
- centrinių rūmų patalpoje eksponuojamas archeologinių tyrimų metu atkastas XV a. šulinys;

³⁴ Žemiau surašyti ir detalizuoti

- kazematuose ir Centrinųjų rūmų pusrūsyje esantys autentiški XV a. kalkių aslos fragmentai, kurie yra eksponuojami grindyse po stiklu.

Vertinant Trakų salos pilyje esančio archeologinio paveldo reprezentavimą, reikėtų pažymėti, kad tikslas, jog tai turi būti objekto saugojimas *in situ*, išlaikant archeologinį kontekstą, nebuvo pasiektas. Reprezentavimo vaidmuo šiame objekte alieka antrinę funkciją, o pirmenybė teikiama atstatymui ir restauravimui. Saugojimas *in situ* sudaro tik labai nedidelę dalį objekte, o archeologinės liekanos yra eksponuojamos labai fragmentiškai. Antrasis tikslas, jog tai turi būti objekto pristatymas visuomenei, naudojant interpretaciją, įgyvendintas tik iš dalies. Interpretacija archeologinio paveldo reprezentavime remiasi archeologinių tyrimų duomenimis. Čia matome, kad objektą pristatant visuomenei naudojama tik labai maža jų dalis. Pagrindinis interpretavimo tikslas ir suformuotas norimas perduoti pranešimas taip pat lieka neaiškus. Pilnai buvo įgyvendintas trečiasis tikslas – visuomenės priėjimo prie reprezentuoto archeologinio paveldo užtikrinimas, nes sukuriant visuomeninius poreikius tenkinančią erdvę (šiuo atveju muziejų) buvo užtikrintas laisvas priėjimas prie reprezentuojamų archeologinių liekanų.

Trakų salos pilies reprezentavimo procese aktyviausiai reišėsi dvi dalyvių kategorijas – tai politinis-administracinis sektorius, o taip pat specialistai ir rangovai. Todėl, jos ir nusprendė pagrindines vertes. Panašu, kad Trakų salos pilyje, objektas, pirmiausiai, buvo traktuojamas kaip politiniai ištekliai. Tuo būdu buvo išryškinama simbolinė vertė, siejant pilį su senovėje vykusiu pasipriešinimu Vakarų ekspansijai į Lietuvą (SSRS politinės valdžios požiūris). Projekte dalyvavę specialistai ir rangovai, siekdami padaryti objektą Lietuvos visuomenei ir turistams prieinama vieta susikoncentravo į estetinės vertės išryškinimą. Todėl ir buvo teikiama pirmenybė ne reprezentavimui ir konservavimui, o atstatymui ir restauravimui. Tuo būdu buvo prarastos autentiškumo ir mokslinė vertės, archeologiniams tyrimams atlikti nebuvo užtikrintas tinkamas mokslinis lygis. Galime šnekėti ir apie naujos ekonominės vertės sukūrimą. Šiuo metu pilis yra lankoma turistų, o Trakų istorijos muziejaus pajamos 2006 m. siekė apie 2 mln litų [118]. Tačiau reikėtų pažymėti, jog šią vertę sukuria Trakų salos pilies atstatymas, o ne archeologinio paveldo reprezentavimas. Pastarasis panaudotas labai fragmentiškai, neturint konkretaus archeologinio paveldo pristatymo ir interpretavimo tikslo.

Trakų salos pilies tyrimai inspiravo ir *Trakų pusiasalio pilies* (pav. 208-212) archeologinius tyrinėjimus, kurie prasidėjo nuo 1958 m. Architektas B. Krūminis 1956 m. parengė siūlymus, kaip sutvarkyti ir apželdinti pusiasalio pilies teritoriją, tačiau nei vienas iš šių sumanymų nebuvo realizuotas [4, p. 274]. 1962-1964 m. archeologiniai tyrimai pusiasalio pilyje išsiplėtė ir suintensyvėjo, tačiau nuo 1965 m. jų mastas vėl sumažėjo. Archeologinių tyrimų duomenys iš dalies paskatino tvarkyti pusiasalio pilį. Konservavimo ir restauravimo darbai pradėti vadovaujant

architektui S. Mikulioniui, o jų rezultatai išliko iki šių dienų. Trakų pusiasalio pilies archeologinio paveldo reprezentavimas apima:

- Archeologinių tyrimų metu atkastas ir konservuotas autentiškas mūro liekanas.

Trakų pusiasalio pilyje pagrinde taikytas užkonservavimas ir dalinis restauravimas. Jame esantis archeologinio paveldo reprezentavimas remiasi tik archeologinių liekanų išsaugojimu in situ, ir yra labai fragmentiškas bei neišryškintas. Nors pusiasalio pilis ir yra prieinama žmonėms, tačiau išsamesnio objekto pristatymo visuomenei nėra. Jame trūksta elementarios informacijos lankytojams (pateikiamas tik vienas pilies rekonstrukcinis piešinys), jau nekalbant apie archeologinių tyrimų interpretavimą. Dėl šių priežasčių sunku kalbėti ir apie proceso dalyvius bei konkrečiai išryškintas objekto vertes. Bet kuriuo atveju, Trakų pusiasalio pilis priklauso kultūriniais ištekliams ir turi mokslinę vertę bei tam tikrą autentiškumo laipsnį (joje pagrinde buvo atliekami konservavimo darbai, o rekonstravimo apimtys nebuvo didelės).

Kalbant apie archeologinio paveldo reprezentavimą Vilniuje, pirmiausiai reiktų paminėti *Vilniaus Aukštutinę pilį* (pav. 1-5), kurioje jau nuo 1940 m. vyko archeologiniai tyrimai. Šiuo laikotarpiu jie buvo pratęsimi, o taip pat buvo sutvarkytas pilies vakarinis bokštas ir kalno teritorija, konservuotos dviaukščių ir triaukščių rūmų akmens mūro sienos, apvadinės sienos su pietiniais ir šiauriniais bokštais bei įvažiavimo vartais, sutvarkyta aikštelė [137]. 1960 m. joje architekto S. Lasavicko iniciatyva atidaromas archeologijos muziejus, kurio tikslas buvo „pavaizduoti ne tik Vilniaus pilių, bet ir Vilniaus miesto, Lietuvos istoriją“ [97]. Nors pradiniai darbai lenkų archeologų ir architektų buvo pradėti dar ikikariniu laikotarpiu, tačiau apie dalinį archeologinio paveldo reprezentavimą ir pristatymą visuomenei galima šnekėti tik nuo 1960 m., kai pilis tapo prieinama visuomenei. Reprezentuotas archeologinis paveldas yra:

- Aukštutinės pilies rūmų ir gynybinių sienų fragmentai;
- pietinio ir vakarinio bokšto pamatai;
- autentiškas pusrūsis.

Vilniaus Aukštutinės pilies archeologinio paveldo reprezentavimas vertintintas panašiai kaip ir Trakų pusiasalio pilies – tai yra ne pilnai įgyvendintas reprezentavimas, kai pagrinde akcentuotas konservavimas ir dalinis restauravimas. Matyt, dar nesant susiformavusiai tam tikrai reprezentavimo metodikai, šiuose pavieniuose pavyzdžiuose jis buvo taikomas labai fragmentiškai. Saugojimas in situ sudaro tik labai nedidelę dalį objekte, jos nėra pristatomos. Pilyje įkurtas muziejus pateikia bendrinę informaciją apie Vilniaus miesto istoriją, bet visiškai neišskiria eksponuojamos archeologinių liekanų dalies. Aukštutinė pilis visą laiką buvo traktuojama kaip svarbus politinis išteklius, tačiau reprezentavimo prasme priskiriama kultūriniais ištekliams ir turi tam tikrą mokslinę ir autentiškumo vertę.

Kitas, neskaitant pilių, archeologinio paveldo objektas patraukęs to meto tyrinėtojų dėmesį buvo *Vilniaus gynybinė siena*, kurios archeologiniai tyrimai pradėti nuo 1965 m. [19]. Pati gynybinė siena pradėta mūryti XVI a. Ji buvo apie 3 km ilgio ir supo netaisyklingo daugiakampio formos plotą, Vilniaus senamiestį [19, p. 11]. Šiuo laikotarpiu buvo tiriamos, konservuojamos ir restauruojamos kelios gynybinės sienos atkarpos, tuo pačiu įgyvendinant ir jos archeologinių dalių reprezentavimą:

- Bokšto g. 1965-1970 m. pagal architekto Ž. Simanavičiaus projektą iš dalies buvo restauruota sienos atkarpa su XVI a. šaudymo angomis (pav. 13-14). Archeologinis paveldas apima tik po žeme esančią pamatinę sienos dalį, viršutinė dalis – restauruota ant autentiškų mūro liekanų.
- Pylimo g. 1959 m. MRGD pagal architekto B. Krūminio projektą atrestauravo gynybinės sienos fragmentą su 11 šaudymo angų, o apačioje eksponavo žemutinę, anksčiau užpiltą, sienos dalį (pav. 16).
- Strazdelio ir Subačiaus g. 1961 m. sienos atkarpa pagal B. Krūminio ir S. Lasavicko projektą iš dalies restauruota. Autentiškas archeologinis paveldas matomas apatinėje sienos dalyje (pav.15).

Vilniaus gynybinės sienos atkarpų konservavimas ir restauravimas pagrinde rėmėsi archeologinių tyrimų duomenimis. Tyrimų metu atkastos apatinės sienų dalys buvo eksponuojamos in situ, matomos ir prieinamos visuomenei. Tačiau kaip ir anksčiau minėjau, jame stokojama platesnio pristatymo visuomenei požiūrio ir archeologinių tyrimų duomenų interpretacijos. Pavyzdžiui, daugeliui turistui be gido nuorodos nebūtų aiški šių sienos atkarpų paskirtis, jos būtų traktuojamos kaip dar vienas senamiesčio architektūrinis elementas, neišskiriant jų kaip archeologinių liekanų svarbos.

Šiuo laikotarpiu buvo tęsiami anksčiau pradėti darbai *Kauno pilyje* (pav. 121-126). Nuo 1954 m. pradėti vykdyti archeologiniai tyrimai (vad. R. Jablonskytė, P. Tarasenko, vėliau – K. Mekas), o taip pat atlikti konservavimo ir dalinio restauravimo darbai: išryškinti kontūrai, ir padengiant gelžbetonio plokštele, konservuota išlikusi vakarinė sienos dalis, pietvakarių bokšto išlikusios sienos ir pamatai, didžioji dalis pietinės sienos ir iš dalies restauruotas pietryčių bokštas [25, p. 155]. Restauruotame bokšte ir bastione buvo įrengta Istorijos muziejaus ekspozicija. Šiuo metu Kauno pilyje matoma ši autentiško paveldo dalis:

- kai kuriose vietose išlikę senųjų (XIV-XV a.) mūrų liekanos;
- tyrimų metu atkasti bokšto rūsiai.

Vėlesniais laikotarpiais archeologiniai tyrimai ir restauravimo darbai Kauno pilyje buvo tęsiami, tačiau reprezentavimo samprata iš esmės nekito, o eksponuojami elementai išliko tie patys.

Kaip ir daugelio Lietuvos miestuose esančių pilių atveju, pagrindinė problema yra objekto pristatymas visuomenei, kai trūksta lankytojamam pateikiamos informacijos apie reprezentuojamas archeologines liekanas. Ankstesniuose laikotarpiu, Kaunui esant laikinąja sostine, piliai buvo priskirta politinė vertė, tačiau šiame laikotarpyje ji nebuvo akcentuojama. Ji traktuota kaip kultūrinis išteklius, turintis mokslinę vertę. Aišku, reikia pažymėti, jog dėl bandymų tyrinėti pilį dar prieš Antrąjį Pasaulinį karą, tyrimams nebuvo užtikrintas pakankamas mokslinis lygis, dėl to ir mokslinė objekto vertė smarkiai nukentėjo. Tą patį galima pasakyti ir apie autentiškumo vertę. Dar reiktų pridurti, jog pastaruoju metu Kauno pilyje bandoma sukurti ekonominę vertę, nuomuojuant pilies bokšto patalpas.

Reikia apžvelgti ir pagrindinius šiuo laikotarpiu įvairiose Vilniaus miesto vietose pradėtus archeologinius tyrimus, kurie davė pagrindą vėliau įgyvendintam archeologinio paveldo reprezentavimui. Tai sąlygojo archeologinių tyrimų specifika: tirti svarbūs Vilniaus miesto archeologinio paveldo objektai, kurių archeologiniai tyrimai buvo didelės apimties ir vyko pakankamai ilgą laiko tarpą. Be to, projekto paruošimas ir jo įgyvendinimas taip pat dažniausiai tęsdavosi kelis metus. Taip pat archeologinio paveldo reprezentavimui įtakos darė ir kitos priežastys, tokios kaip, palankesnė valstybės politika paveldo atžvilgiu bei didesnis skiriamas projektų finansavimas. Taigi, šiuo laikotarpiu pradėti pirminiai darbai šiuose Vilniaus archeologinio paveldo objektuose: artilerijos bastione bei katedros požemiuose.

Nuo 1965 m. MRGD parengė *Vilniaus artilerijos bastiono (Bokšto g.)* (pav. 6-12) konservavimo bei restauravimo ir teritorijos sutvarkymo projektus. Prieš pradėdant archeologinius tyrimus, žemės paviršiuje matėsi tik bokšto griuvėsiai, teritorija apsodinta medžiais ir užstatyta įvairiais pastatais [18, p. 14]. Vykstant sistemingsiems archeologiniams (vad. I. Jučienė) ir architektūriniais (vad. Ž. Simonavičius) tyrimams buvo atkastas bastiono bokštas ir praėjimas į jo pasaginę dalį. Vėliau nuspręsta bastioną ir aplinkinę teritoriją ne tik reprezentuoti, atkuriant senąsias statinio formas ir altitudes, bet ir pritaikyti šiuolaikinėms reikmėms. Čia norėta įrengti originalią senovinio tipo aludę. Vilniaus miesto „Tauro“ alaus darykla finansavo visus tyrimų, atkasimo ir net kelių konservavimo bei restauravimo ir pritaikymo aludei projektų bei jų variantų darbus [18, p. 60]. Tačiau ši idėja taip ir liko neįgyvendinta, nes paminklosaugininkai nutarė, kad čia geriausiai būtų įrengti Lietuvos ginklų muziejų. Galbūt šis sprendimas buvo priimtas stengiantis bent iš dalies šiandienį pritaikymą susieti su pirmine objekto paskirtimi. Tačiau 1967 m. pakeitus projektą galutinai jis buvo įgyvendintas tik 9 deš. Dėl nepalankaus SSRS vyriausybės požiūrio į Trakų salos pilies atstatymą ir jam skirtas lėšas daugelis kitų projektų taip pat buvo įgyvendinti tik 8-9 deš.

1955-1956 m. *Vilniaus Katedroje* vykdyti didelės apimties rekonstrukcijos darbai ir pastatas pritaikytas Paveikslų galerijai. 1969 m. pradėti sistemingi ir didelės apimties archeologiniai

tyrimai, kurių metu pradėta rinkti vertinga informacija apie pirmosios katedros liekanas. Tuo metu pradėta kalbėti ir apie požemių pristatymą visuomenei ir juose rastų archeologiškai vertingų liekanų eksponavimą. Tačiau, kaip jau minėta, archeologinių tyrimų specifika (jie truko apie 20 m.) lėmė, tai kad šis archeologinio paveldo reprezentavimo projektas galutinai buvo įgyvendintas tik 9 deš.

Apibendrinant laikotarpį nuo 1951 m iki 1972 m. galima teigti, jog šiuo metu buvo įgyvendintos pavienės miestų archeologinio paveldo reprezentavimo idėjos, sudarytos sąlygos tolimesniam kai kurių projektų įgyvendinimui. Archeologinio paveldo reprezentavimas taikytas tikrai išskiliausiuose to meto paminkluose – pilyse, miesto gynybiniuose įtvirtinimuose. Iki to laiko vis dar buvusi „gaji nuostata orientuotis į archeologinių duomenų kaupimą bei aprašinėjimą (antikvarizmo liekana) pagaliau pradėta keisti suvokimu, jog be gilesnės ir platesnės analizės ir interpretacijos archeologinė medžiaga lieka menkai informatyvi ir euristiškai vertinga“ [12, p. 11]. Tačiau, pradėtoje taikyti reprezentavimo praktikoje realiai šis suvokimas neatsispindi. Pats reprezentavimas archeologinio paveldo objektuose yra labai fragmentiškas, stokojama archeologinių tyrimų surinktų duomenų interpretacijos ir pristatymo. Galbūt taip yra dėl to jog, anot R. Čepaitienės, „specifiniu sovietmečio paminklotvarkos metodologijos bruožu reikėtų laikyti jos polinkį į restauravimo, o ne į konservavimo darbus“ [11, p. 205]. Šiuo požiūriu Lietuva atsiliko nuo Vakarų Europoje vyravusių idėjų, kur 1964 m. priimta Venecijos chartija teikė pirmenybę konservavimui. Fragmentišką reprezentavimą lėmė tai, jog tuo metu buvo labiausiai rūpintis „kaip panaudoti kultūros paminklą, kad jis, išlaikydamas savo formą, meninius ypatumus, istorijos žymes, funkcionuotų kaip aktyvus objektas“ [80]. Šis funkcionalus panaudojimas buvo suprantamas kaip patalpų pilyse įrengimas, dažniausiai pritaikant muziejams. Kitur apsiribota konservacija ir daline restauracija. Su reprezentavimu galime sieti tuo metu plačiai vartojamą pritaikymo sąvoką, o esminėmis reprezentavimo atsiradimo prielaidomis galima laikyti šiuos pritaikymo suvokimo aspektus:

1. „pritaikymas buvo susijęs ne tik su paminklo išsaugojimu, bet ir su jo propagavimu – parodymu visuomenei“ [11, p. 222];
2. „priimtinausiu pritaikymu laikytas paminklo istorinės funkcijos regeneravimas, jo nūdieniška interpretacija“ [11, p. 222].

Pirmasis aspektas visiškai atitinka du iš trijų reprezentavimo tikslų, kurie teigia, jog tai turi būti kompleksinė archeologinio paveldo apsauga, taikant konservavimo priemones ir noras pristatyti visuomenei archeologinį paveldą. Tai sudarė pagrindą tolimesniam reprezentavimo praktikos tęstinumui.

2. 4. Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimas

1972 – 1990 m.

Europoje miestų archeologinio paveldo reprezentavimui didelę įtaką padarė spartūs urbanizacijos procesai. Nuo XX a. 7 deš. archeologai privalėjo skubiai reaguoti į taip vadinamą „istorijos erozijos“ fenomeną [31, p. 1], kurio atsiradimas siejamas su beprecedentine miestų transformacija ir požeminės infrastruktūros bei komunikacijų kūrimu. Urbanizacijos procesai paskatino miestų archeologijos ir tyrimų plėtrą, kurių pasekoje archeologai ir paveldosaugininkai privalėjo imtis tam tikrų priemonių, norėdami išsaugoti archeologinį paveldą bei išryškinti jo vertes. Vykstant intensyviems archeologijos tyrimams miestų senamiesčiuose, buvo susidurta su archeologinio paveldo reprezentavimo problema [31, p. 1]. Tuo metu ir buvo iškeltas klausimas, kada archeologinio paveldo išsaugojimas in situ miesto terpėje yra reikalingas ir pageidautinas? Ar įmanoma archeologines liekanas integruoti į modernėjančio miesto vaizdą? Kaip šis paveldas turėtų būti prieinamas ir suprantamas visuomenei? Tuo būdu daugelis archeologinių vietų tapo prieinamos visuomenei. Taip atsirado sisteminga reprezentavimo praktika, o nebe pavieniai atvejai reprezentavimo atvejai. Šio dešimtmečio išskirtinumą patvirtina ir faktas, jog 7 deš. Europos Taryba ypač susirūpino Europos kultūros paveldo apsauga ir jo vertės pakėlimu bei 1969 m. Londone priėmė „Europos archeologinio paveldo apsaugos konvenciją“.

Lietuvoje šis procesas prasidėjo tik 8 deš. (tiksliau, nuo 1972 m.). Tuo metu buvo suvokta, kad iš konteksto išplėštas miestas, paminklas ar pavienis daiktas yra tik fragmentiška kultūros nuoroda [12, p. 12]. Todėl, ypač didėjant „gelbėjimo“ archeologijos poreikiui, archeologiniai radiniai daug plačiau nei iki tol imti traktuoti kaip kultūriniai išteklių, kuriuos reikia apsaugoti ir išlaikyti [12, p. 13]. Taip 8 deš. pr. buvo sudarytos prielaidos dėsningai miestų archeologinio paveldo reprezentavimo raidai. Esminis to meto pokytis – tai 1972 m. paminklais pripažinti senamiesčių kultūriniai sluoksniai. Tai žymiai įtakojo miestų archeologinius tyrimus, kurie tapo platesni ir operatyvesni, o 9 deš. pr. jų apimtys išaugo dar labiau (žr. priedą Nr. 3). Kadangi miestų archeologiniai tyrimai yra vienas iš pagrindinių reprezentavimą lemiančių veiksnių, tai nuo 8 deš. pr. galima kalbėti ir apie naują šio proceso etapą. Padaugėjus archeologiniams tyrimams buvo padaryta daug įdomių atradimų, kurie įtakojo visuomenės susidomėjimas archeologiniu paveldu. Archeologai buvo priversti patenkinti šį susidomėjimą, archeologines vietas padaryti prieinamas, suteikti reikalaujamą informaciją. Šios savaime susiformavusios praktikos

pasekoje atsirado daugiau reprezentavimo iniciatyvų, atsakant į esamą jų paklausą.

Tuo metu į miesto archeologiją ir ypač į architektūrą jau siūloma žiūrėti kaip į sudarantį visumą su jį supančia aplinka. Dėl to daug atsargiau ir atsakingiau spresti naujos statybos santykio su senąja problema. Tuo metu teigta, kad „partija ir tarybinė vyriausybė siekia, kad visos materialinės ir dvasinės vertybės savo išliekamąja verte organiškai įsijungtų į nūdienos gyvenimą“ [45]. Todėl buvo rengiami Lietuvos miestų regeneracijos projektai [79, 16], kuriuose galime išvelgti ir užuominų į reprezentavimą. Čia akcentuojama senamiesčio „apsauga, regeneravimas ir panaudojimas šiuolaikinio gyvenimo poreikiams“ [16, p. 45] bei reikalavimas „naujus pastatus statyti ant kvartalų apstatymo linijų“ [16, p. 46]. Kvartalų regeneravimo pagrindu tapo metodiškai pagrįsti kompleksiniai tyrimai, kurių metodinėje schemoje numatyti ir archeologiniai tyrimai kaip pagrindas urbanistiniams, architektūriniais tyrimams, o taip pat tolimesnei gautų rezultatų analizei bei restauravimo-pritaikymo koncepcijos susiformavimui. Anot architektės B. Gudynaitės, tuo metu archeologinis paveldas buvo traktuojamas kaip neatsiejama kompleksinių tyrimų dalis (žr. priedą Nr. 4). Kaip ir anksčiau, pagrinde buvo laikomasi restauracinės pastatų pritaikymo nuostatos. Be naujai vykdytų projektų, buvo tęsiami ir anksčiau pradėti darbai: Vilniaus artilerijos bastiono (Bokšto g.), gynybinės sienos, katedros požemių konservavimas, restauravimas ir pritaikymas.

Toliau vykdant *Vilniaus artilerijos bastiono (Bokšto g.)* (pav. 6-12) pritaikymo darbus, 1987 m. jis buvo atidarytas visuomenei kaip „Ginklų muziejus“, kurio patalpose įrengta įvairių laikotarpių ginklų ekspozicija [18, p. 68]. Reprezentuotas bastiono kompleksas susideda iš autentiškų mūro liekanų eksponavimo trijose pagrindinėse bastiono dalyse:

- bokšte;
- puslankiu kalną juosiančioje požeminėje patrankų patalpoje;
- juos jungiančiame koridoriuje-tunelyje.

Reprezentuotas Vilniaus artilerijos bastiono archeologinis paveldas jau gali būti traktuojamas ne tik kaip archeologinių liekanų konservavimas in situ ir laisvo priėjimo prie objekto užtikrinimas, bet ir jo pristatymas visuomenei. Čia įrengtame muziejuje pateikiamas supažindinimas su objektu, o muziejaus (Ginklų muziejus) paskirtis taip pat susieta su reprezentuoto archeologinio paveldo paskirtimi (gynybinis objektas). Tačiau pateikta archeologinių tyrimų interpretacija stokoja pagrindinio tikslo – kokią konkretų pranešimą mes norime perduoti ir ką akcentuojame. Panašu, kad supažindinant visuomenę čia pateikiama tik bendrinė informacija. Reprezentuojant Vilniaus artilerijos bastiono archeologinį paveldą pastebimas ir ekonominio dalyvių sektoriaus išitraukimas į procesą (siekiant sukurti ekonominę vertę objekte), kai pradžioje čia norėta įrengti alinę, o „Tauro“ alaus darykla finansavo visus tyrimų, atkasimo ir net kelių konservavimo bei restauravimo ir pritaikymo aludei projektų bei jų variantų darbus. Tačiau

sprendimą lėmė pagrindiniai proceso dalyviai – įvairūs specialistai (šiuo atveju, paveldosaugininkai), kurie traktavo objektą kaip kultūrinius išteklius ir teikė tam prioritetą. Tačiau ekonominė vertė taip pat buvo sukurta, nes įėjimas į muziejų yra mokamas.

Tolimesni darbai vykdyti ir *Vilniaus katedros požemiuose* (pav. 41-61). Archeologinių tyrimų metu sukaupta daug vertingos informacijos, kuri kėlė visuomenės susidomėjimą, todėl idėja reprezentuoti rastą archeologinį paveldą pradėta įgyvendinti. Katedroje yra 27 rūšiai (20 iš jų laidojimo kriptos). Tuo metu buvo sutvarkyta dalis gotikinių bei renesansinių kriptų, įvesta elektra, parengti ekspozicijos stendai. 9 deš. pab. atidarytai ekspozicijai buvo pritaikyta 14 rūšių [23, p. 4]. Vilniaus katedroje reprezentuojamas archeologinis paveldas apima labai platų laikotarpį, kultūrinis sluoksnis labai informatyvus, jame išlikę įvairių laikotarpių mūro liekanų. Svarbiausi reprezentuoti archeologinio paveldo elementai yra šie:

- pirmosios (Mindaugo laikų) katedros liekanos, kuriose matomas XIII a. mūras;
- 1974 m. archeologinių tyrimų metu atkastas ir XIV a. datuojamą grindų, dėtų iš kvadratinių 17x17 cm dydžio glazūrotų tamsiai žalių, geltonų ir rudų keramikinių plytelių, fragmentas, kuris šliejasi prie pirmosios katedros vakarinės sienos;
- po šiaurine nava esantys XIII a. laiptai, priskiriami pagoniška šventykla;
- XIV a. statytos gotikinės katedros liekanos su seniausiu Lietuvoje žinomu gotikinės architektūros piliastru ir prie jo išlikusiais raudonų plytų grindų ir akmeninio slenksčio fragmentais;
- XV a. (Vytauto laikų) katedros liekanos;
- įvairių laikotarpių (XIII-XVII a.) kriptos;
- seniausias Lietuvoje XIV pab. – XV a. pr. sieninės tapybos pavyzdys – freska su nukryžiuotojo scena;
- kartu su mūro liekanomis eksponuojamos ir išlikę kultūrinių sluoksnių atodangos.

Vilniaus katedros požemiai yra vienas iš geriausių šio laikotarpio archeologinio paveldo reprezentavimo pavyzdžių. Tai yra archeologinio paveldo konservavimas in situ, išlaikant archeologinį kontekstą. Pats objektas – vienas įdomiausių ir išskirtiniausių Vilniaus senamiesčio archeologinio paveldo kontekste. Tai turtingas savo architektūrine raiška sakralinis statinys su valdovų, vyskupų ir kitų kilmingųjų palaidojimais bei vertingais archeologiniais radiniais, kurio išlikimo būklė pakankamai gera. Taip pat yra užtikrintas laisvas priėjimas prie archeologinių liekanų. Katedros administracija išleidžia visus norinčius, rengiamos ekskursijos, informacijos suteikia gidai, aplinka pritaikyta turistų lankymui. Aiškus ir pagrindinis archeologinių liekanų ekspozicijos tikslas – parodyti katedros istoriją, jos statybos ir rekonstrukcijos etapus. Tačiau galime įvardinti ir esminį pristatymo

trūkumą – tai informacijos pateikimas išimtinai su gido pagalba. Pagrindiniai Katedros archeologinių liekanų reprezentavimo proceso dalyviai – už projekto įgyvendinimą atsakingi specialistai ir rangovai stengėsi išlaikyti autentiškumo vertę (palikti ir eksponuoti autentiškas archeologinių liekanų dalis). Buvo sukurta ir ekonominė vertė (įėjimas yra mokamas). Tačiau galime šnekėti apie mokslinės vertės praradimą, nes objektas didžiąja dalimi yra ištirtas.

Vienas iš naujai pradėtų to meto pagrindinių darbų – tai *Vilniaus Žemutinės pilies senojo Arsenalo* (pav. 33-40) rekonstrukcija, kurio buvo likęs tik pirmasis aukštas. Ją inspiravo anksčiau vykdyti naujojo Arsenalo atstatymo darbai ir jo patalpų pritaikymas Nacionaliniam muziejui. Nuo 1972 m. iki 1986 m. senojo Arsenalo pastatą tyrinėjo architektas S. Lasavickas ir archeologai A. Lisanka bei I. Jučienė. Nuspręsta, kad „restauravus XVI a. Arsenalo skliautus ir visą pastatą, ankstesnio laikotarpio vertingi fragmentai atsidurs pastato viduje, todėl numatoma juos eksponuoti, konservuojant mūrą, geriausius medžio bei kultūrinių sluoksnių elementus“ [43, p. 12]. Senasis Arsenalas buvo pritaikytas TDM reikmėms ir visuomenei atidarytas 1987 m. 1988 m. Arsenalo rekonstrukcijos projekto autorius E. Purlys apdovanotas SSRS valstybine premija. Atstatant arsenalą čia atkurta pirmąją (XVI a.) pastato vėlyvosios gotikos erdvinė struktūra ir planas, renesansiniai fasadai, pirmame aukšte pagal sienose surastą atramos kontūrą išmūryti skliautai, antrajame aukšte padarytos medinės kesoninės lubos [101]. Šiuo metu čia įsikūrusiame TDM lankytojai gali pamatyti:

- pastato fasaduose matomas XV-XVI mūrų liekanas su prie jų pažemintu žemės paviršiumi, išlaikant XVI a. topografiją;
- rūsyje ir pirmajame aukšte reprezentuotus XIV-XV a. autentiškus archeologinių tyrimų metu atkastus Vilniaus Žemutinės pilies gynybinės sienos ir kitus mūro fragmentus, kurie sumaniai įkomponuoti į naują pastatą.

Nors reprezentuojant archeologines liekanas buvo laikomasi dviejų reprezentavimo tikslų (konservavimas in situ, išlaikant kontekstą ir visuomenės prieinamumo užtikrinimas), tačiau jos nėra pristatomos visuomenei. Lankytojai ateina pažiūrėti TDM ekspozicijos, o ne reprezentuoto archeologinio paveldo. Pastarajame buvo išsaugota autentiškumo vertė ir taip pat galime kalbėti apie estetinės vertės sukūrimą, kai jis harmoningai buvo integruotas į rekonstruotą pastatą.

Vilniuje pradėtas rekonstruoti (vad. E. Purlys) buvęs XVI a. *Jėzuitų noviciato pastatas* (*Šv. Ignoto g. 6-8*) (pav. 17-21), norint jį pritaikyti Technikos bibliotekai. 1982-1985 m. kartu vykdyti ir archeologiniai tyrimai (vad. V. Ušinskas), kurių metu atidengta ir restauruota didžiausia iki šiol Lietuvoje žinoma privačios valdos gynybinė siena (pastatyta prie Šv. Ignoto gatvės) bei ant jos statytų gotikinių namų liekanų. Vienuolynui plečiantis dalis senųjų gotikinių ir renesansinių pastatų ar jų fragmentų pateko į statomo ansamblio mūrus, dalis buvo nugriauta (šiuo metu

daugiausia autentiškų gotikinių ir renesansinių pastatų ar jų fragmentų išliko Technikos bibliotekos mūruose) [126]. Reprerenttuotas archeologinis paveldas apima:

- išlikusį XVI a. 44 m ilgio gynybinės sienos mūro fragmentą, kuris buvo įjungtas į dviaukštį namą (pav. 27).

Archeologinio paveldo reprezentavimą reiktų vertinti tiesiog kaip archeologinių liekanų konservavimą (remiantis autentiškumo verte) ir eksponavimą (remiantis sukurta estetinė verte), netaikant archeologinių tyrimų interpretacijos ir ja pagrįsto pristatymo.

Nuo 1974 m. pradėtas *Kauno rotušės* pirmojo ir antrojo aukštų patalpų pritaikymas Santuokų rūmams, o *rūsių – Keramikos muziejui* (pav. 127-130), kuris buvo atidarytas 1978 m. Anksčiau vykusių archeologinių tyrimų metu rūšiai buvo tik išvalyti ir sutvarkyti, o šiuo laikotarpiu konservuoti, reprezentuojant:

- XVI a. rotušės rūsių sienas, skliautus, durų ir langų buvusias angas;

Kauno rotušėje esantis archeologinis paveldas, kaip ir daugumoje tuo metu objektų, yra panaudojamas pagal antrinius poreikius. Šiuo atveju – muziejinės ekspozicijos įkūrimu. Reprerentavimas apsiriboja tik archeologinių liekanų eksponavimu, bet ne platesniu jų pristatymu ir konkrečių verčių išryškiniu.

1968-1980 m. vyko archeologiniai tyrimai Kauno Kunigų seminarijos teritorijoje, norint ją sutvarkyti ir rekonstruoti *Bernardinų vienuolyno ansamblio* pastatus. 1977 m. iškilo būtinybė patikslinti buvusį XVIII a. bernardinų vienuolyno išplanavimą bei 1938 m. nugriautos *XVIII a. tvoros* (pav. 131-137), esančios Rotušės a. šiaurės vakariniame kampe, konfiguraciją. Šioje vietoje buvo vykdomi archeologiniai kasinėjimai (vad. A. Žalnierius), kurių metu rasti ne tik nugriautos mūrinės tvoros pamatai, bet ir senesniojo (XVI-XVII a.) kvartalo užstatymo liekanos [153, p. 4]. „[Rytines vienuolyno valdas buvo sujungtos penkios miestiečių valdos, esančios prie turgavietės (dab. Rotušės a.)“ [38, p. 17]. Visi mūriniai gyvenamieji namai stovėjo prie aikštės, vėliau buvo nugriauti arba įjungti į vienuolyno pastatų ansamblį (iš dalies panaudojant kai kurias sienas ir rūsius) [38, p. 17]. Valdų kiemai buvo negrįsti, bet nuo Rotušės aikštės pusės ir Neries gatvėje prie visų namų fasadų buvo rasti 1,5-2 m pločio akmenų grindiniai [38, p. 19]. Įgyvendinant vienuolyno ansamblio restauravimo ir regeneravimo projektą į jį buvo „žiūrima kaip į vientisą kompleksą, pradėtą statyti XVII a. pirmajame ketvirtyje“ [38, p. 16]. Todėl nuspręsta išryškinti ir senesnio užstatymo liekanas. Tuo būdu atrestauruotoje tvoroje buvo reprerentuoti šie archeologinio paveldo elementai:

- XVIII a. tvoros apatinėje dalyje išlikę XVI-XVII a. pastatų fasadai su vartų, durų, langų vietomis;
- grindinys (prie sienos žemės paviršius pažemintas, išlaikant XVI-XVII a. altitudes ir demonstruojant vietomis išlikusius autentiškus grindinio fragmentus (kitur grindinys buvo

sudėtas iš naujo).

Bernardinų vienuolyno ansamblio siena – taip pat dar vienas eksponavimo pavyzdys. Tai in situ išsaugotos archeologinės liekanos, į kurias žmonės gali pasižiūrėti ir nesunkiai išskirti, tačiau konkretesnis jų pristatymas nėra pateikiamas. Pagrindė remiamasi autentiškumo vertės išsaugojimu, taikant konservavimą ir estetinės vertės sukūrimu, integruojant liekanas į restauruojamą statinio dalį.

Nors pirminiai *Biržų pilies* (pav. 188-191) konservavimo, mūrų sutvirtinimo darbai bei archeologiniai kasinėjimai vyko 6 deš., tačiau 1978 m. įkurtos Biržų restauracinės dirbtuvės (vad. G. Vėlyvis) pilies restauravimo ir pritaikymo darbus pradėjo 9 deš. ir kartu buvo tęsiami pilies archeologiniai kasinėjimai. Konservuojant pilį norėta „parodyti, kas ten buvo, jei ir neatstatant buvusių tūrių, tai bent pažymint autentiškas vietas atraminėmis sienutėmis“ [87, p. 16]. Tačiau galutiniame projekte buvo atstatyti Biržų pilies rūmai, pritaikant muziejui ir bibliotekai, kuriuose, anot E. Purlio, autentiški sienų fragmentai sudaro maždaug pusę pastato. „1983 m. atstačius pastato tūrį, pradėti planuoti interjerai (archit. E.Purlys), interjero eskizinį projektą parengė G.Juknevičienė“ [134]. Atstatymo darbai baigti 1986 m., o 1989 m., švenčiant Biržų miesto 400 metų jubiliejų, pilies rūmuose buvo atidarytas Biržų krašto muziejus. Pilies pritaikymo projekte buvo numatytas ir joje surasto archeologinio paveldo reprezentavimas:

- tyrimų metu atkastų XVI a. rūsių su išlikusiais akmenų grindiniais bei grindų plytelėmis (pritaikyti ekspozicinėms patalpoms);
- senųjų XVI a. mūrų liekanos.

Šiuo metu Biržų pilis ir piliavietė sutvarkyta ir joje įsikūręs vienas įdomesnių regioninių muziejų. Žadama ir toliau tvarkyti šios pilies teritoriją, atkurti įvažiavimo įtvirtinimus, tiltą. Vertinant Biržų pilies reprezentavimo pavyzdį, deja, reikia konstatuoti, jog reprezentavimas čia atlieka antrinę funkciją, kai pirmenybė yra teikiama pastato restauravimui. Saugojimas in situ sudaro tik labai nedidelę dalį objekte, o archeologinės liekanos yra eksponuojamos labai fragmentiškai. Pristatymas remiasi trumpos informacijos apie archeologines liekanas pateikimu, tačiau stokojama kompleksiškesnio požiūrio į objektą ir platesnės archeologinių tyrimų metu surinktų duomenų interpretacijos. Reprezentuotas archeologinis paveldas vertinamas kaip kultūriniai ištekliai su tam tikra autentiškumo ir moksline vertėmis.

Be aukščiau minėtų reprezentuotų archeologinio paveldo objektų, reiktų paminėti ir šiuo laikotarpiu vykdytus archeologinius tyrimus, kurie suteikė pagrindo reprezentavimui kitame laikotarpyje.

Reikšmingiausia to meto idėja – *Vilniaus katedros aikštės* sutvarkymas ir *Valdovų rūmų* atstatymas. Nors Vilniaus pilies aplinkos teritorijoje 1960 – 1986 m. vyko įvairūs tyrimo

darbai, o 8 deš. pab. dėl Vilniaus pilių teritorijos sutvarkymo LTSR architektų sąjunga buvo paskelbusi konkursą ir skyrė tris premijas, tačiau konkretus tvarkymo ir pristatymo visuomenei klausimas iškilo pakankamai vėlai – XX a. 9 deš. pradžioje. Taigi, jau 8 deš. pab. Žemutinės pilies teritorijoje buvo numatytos archeologinio paveldo reprezentavimo galimybės. Jį buvo siūloma reprezentuoti dviem būdais: „buvusių sienų kontūrus paženklinti granito plokštėmis žemės paviršiaus lygyje tvarkant gerokai susidėvėjusį Gedimino aikštės grindinį“ [66, p. 59-60] arba „šiek tiek pamūryti sienas, kad jos iškiltų virš žemės“ [66, p. 60]. Pagal projektą numatyta ir Žemutinių rūmų atstatymo galimybė – „buvusių Žemutinių rūmų fragmentai tarp Respublikinių pionierių rūmų ir Paveikslų galerijos irgi turėtų iškilti apie du metrus virš žemės paviršiaus“ [66, p. 60]. Anot J. Glemžos, „Vilniaus pilies kalno aplinkos sutvarkymo konkursas, organizuotas LTSR architektų sąjungos, kaip ir panašūs kiti organizuojami konkursai, buvo tarytum parengiamasis etapas konkrečiam realizacijos projektui“ [66, p. 61]. Silpnėjant sovietiniam režimui ir vyraujant nacionalistinėms nuotaikoms visuomenėje imta manyti, kad „šio istorinio paminklų komplekso vertė tokia didelė, kad čia kiekvienas akmuo turi turėti savo vietą ir paskirtį, kiekvienas lankytojo žingsnis teikti jam informacijos ar naujų įspūdžių“ [66, p. 59]. Archeologas V. Urbanavičius Žemutinės pilies atstatymo idėja sieja su Lietuvos atgimimu. Pasako jo, „Žemutinės pilies rūmus 1987 metais pradėjo atkasinti Paminklų restauravimo instituto archeologai ir architektai. Tai buvo atgimimo pradžia. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų tyrimai buvo savotiška Atgimimo forma. Žmonės čia rinkdavosi laisvalaikiu – ir pamitinguoti, ir į talkas. Idėją, kad juos reikia atstatyti, tų metų rudenį iškėlė Dailininkų sąjunga. Mokslų akademijos Istorijos institutas subūrė grupę specialistų rūmams ištirti.“ [142, p. 29]. Tačiau jis taip pat teigia, kad „atstatymas tyrimų pradžioje atrodė tolima perspektyva be konkretesnio pavidalo“ [32, p. 26]. Tuo pačiu susirūpinta ir aplinkine rūmų teritorija. 9 deš. pasiūlymų dėl Gedimino aikštės autoriai „istorijos išryškinimo koncepciją siekė išplėtoti, pasitelkti tam naujas architektūrinės išraiškos priemones, ieškoti erdvinių sprendimų“ [140, p. 1]. Istorijos ir archeologijos reprezentavimo išryškinimo aikštėje sumanymui pritarė beveik visi specialistai. Buvo pateiktas ne vienas pasiūlymas kaip tai padaryti. Pavyzdžiui, autoriai manė, kad „būtina išskirti, išryškinti būdingiausias pilių komponentus – bokštus, vartus, gynybos sienas“ [140, p. 1], taip pat siūlyta „atviru zondažu demonstruoti senąjį mūrą“ [140, p. 1]. Norėta, kad „kitur po žeme esančias gynybines sienas primintų architektūrinis galerijos įvaizdis, bokštų vietose galėtų būti skulptūrinės formos pilies maketai, buvusio vyriausiojo tribunolo pastato vietą primintų jo kolonada su archeologiniu šurfu“ [140, p. 1] (pav. 62). Vienas iš įdomiausių pasiūlymų buvo pagyvinti Sereikiškių parko takų sistemą – „nutiesti taką, kuris žymėtų senąją Vilnios vagą“ [140, p. 1], o taip pat rekonstruoti želdynus. Iškelta ir požeminio muziejaus idėja. Tačiau daugelis šių siūlymų buvo sukritikuota ir neįgyvendinta.

1986-1987 m. vykdyti archeologiniai tyrimai (vad. V. Daminaitis) *Šv. Kotrynos bažnyčioje (Vilniuje, Vilniaus g. 30)* (pav. 74-75). Jų metu surasta XVI a. vid. ir 2-oje pusėje pastatų viduje veikusios spalvotųjų metalų lydymo krosnelės ir geležies lydymo krosnies liekanos, nustatyta, jog mūrinė bažnyčia pastatyta XVII a. pab. arba 1703 m. ir apėmė dabartinę bažnyčios plotą [51]. Po tyrimų buvo aptarti ir galimo krosnių eksponavimo klausimai bei siūlyta „spalvotų metalų lydymo krosnelę išsaugoti, pastatyti karkasą, kuris apsaugotų krosnelę nuo inžinerinių komunikacijų poveikio (...) ir įrengus rūšį eksponuoti radinį.“ [51, p. 33].

1988 m. *Vilniaus g. 41 pastatą (Mažuosius Radvilų rūmus)* (pav. 78-88) nusprendus pritaikyti Teatro ir Muzikos muziejui pradėti vykdyti archeologiniai tyrimai (vad. V. Daminaitis). Tyrimų metu patikslinta pastato architektūrinės raidos istorija, tirti 6 XVII a. pastato rūšiai, surasti XVII a. 2-oje pusėje – XVIII a. 1-oje pusėje egzistavusio pastato pietinio priestato pamatai, XVI a. grindiniai, atkastos XV a. pab. trijų gotikinių namų liekanos [52]. Vėliau tyrimai buvo tęsiami po 1990 m., svarstyta surasto archeologinio paveldo reprezentavimo idėja.

1973 m. Kauno Rotušės a. vykusių archeologinių tyrimų metu buvo atkasta *XV a. vaško lydymo krosnis* (pav. 138), o 1982 m. buvusioje Kauno pašto stoties teritorijoje – *XVI-XVII a. bronzos lydymo krosnis* (pav. 142), tačiau tuo metu krosnis eksponuoti nebuvo galimybių. Vaško lydymo krosnis po tyrimų buvo užpilta, o bronzos lydymo – „užkonservuota, pastačius betoninį sarkofagą, ir uždengus stogelius“ [37, p. 239].

Ne mažiau svarbi ir *Klaipėdos piliavietės* atstatymo idėja. Nuo 1975 m. Klaipėdos pilį atidavus miestui, jos teritorijoje pradėti vykdyti sistemingi archeologijos tyrimai (vad. V. Žulkus) (pav. 153, 155, 157, 159-161). Jau po pirmųjų kasinėjimų „buvo nuspręsta siekti, kad pilies teritorijoje atkasti mūrai būtų konservuoti, o kasinėjimai sekančiais metais atnaujinti“ [155, p. 5]. Be to, miesto visuomenė buvo pradedama informuoti apie pilies restauravimo darbus ir žadamą jos atidarymą. Iki tol Laivų statybos ir remonto įmonė griežtai atsisakė ten įsileisti lankytojus ir tai sukėlė nepasitenkinimą visuomenėje, nes tokia nuostata prieštaravo pagrindinei to meto išsakytai idėjai, kad „archeologiniai paminklai, kaip ir muziejinės vertybės, turi būti prieinami visiems, kas jais domisi, turi būti tvarkomi ir saugojami“ [86]. Tačiau iki 9 deš. pilies nuspręsta nerestauruoti, o tik suteikti žmonėms galimybę aplankyti piliavietės teritoriją. Archeologas V. Žulkus teigė: „Restauruoti pilies nenumatome. Netolimoje ateityje nuo „Nidos“ kavinės tiesiog į pilį bus nutiestas takelis. Tada ją aplankyti galės kiekvienas norintis.“ [114]. Vėliau, matyt, to pasirodė per maža. Vykstant tolimesniems archeologijos tyrimams pradėti kelti ir pilies pristatymo visuomenei klausimai. Pavyzdžiui, atkasus XVII a. statyto miesto komendanto namo pamatus norėta „restauruoti, drauge užkonservuoti istorinio pastato liekanas, vėliau kartu su visa Klaipėdos pilimi eksponuoti lankytojams“ [148, p. 14]. Vėliau vyravo įvairios diskusijos pilies atžvilgiu, „nemaža

prieštaringų nuomonių, skirtingų požiūrių dėl bokšto ir apsauginių sienelių restauravimo ir konservavimo, dėl pilies ir jos teritorijos panaudojimo šių dienų poreikiams“ [148, p. 14]. Tačiau tuo metu apsiribota tik laikino konservavimo projekto paruošimu, o Klaipėdos piliavietės muziejus duris atvėrė 2002 m.

Reiktų pažymėti, jog nuo 1986 m. pradėtas tyrinėti ir Kėdainių senamiestis, kuriame pagrinde atlikti žvalgomojo pobūdžio kasinėjimai. Tačiau didesnės apimties tyrinėjimai pradėti tik nuo 1990 m.

Apibendrinant laikotarpį nuo 1972 m iki 1990 m. galima teigti, jog šiuo metu, reprezentuojant miestų archeologinį paveldą remtasi anksčiau įgyta praktika, tačiau į ją pradėta žvelgti kaip kompleksinį objektą. 1972 m. senamiesčių sluoksnius pripažinus kultūros paminklu, galime šnekėti apie esminius pokyčius miesto archeologijos raidoje ir ir atliekamų tyrimų pobūdyje. Esminis skirtumas šiame laikotarpyje – tai aiškiai matomas sąmoningų veiksmų atsiradimas, kai pačioje archeologinių tyrimų pradžioje jau numatoma atkastas svarbesnes liekanas reprezentuoti. Anksčiau susiformavusi „pritaikymo“ sąvoka ypač tampa populiari. Pagrindinė objektų paskirtis – pritaikymas tam tikrai paskirčiai, įkomponuojant ir eksponuojant autentiško archeologinio paveldo fragmentai. Tačiau archeologinio paveldo pristatyme vis dar stokojama geresnės archeologinių tyrimų duomenų interpretacijos, o dažniausiai apsiribojama bendrinės informacijos apie liekanas pateikimu arba tikrai objekto eksponavimu be platesnio paaiškinimo. Šiame laikotarpyje pamažu pradėtos kelti ir ankstesnių archeologinio paveldo reprezentavimo projektų problemos, norint išvengti klaidų ateityje. Pavyzdžiui, 1985 m. pradėta rengti tolimesnė Kauno pilies konservavimo ir restauravimo programa, kurios metu taip pat buvo susirūpinta, ar Kauno pilis reprezentuota ir konservuota teisingai. „Buvo atlikti mūro konstrukcijų ir hidrotechniniai tyrimai, nustatyta pilies restauracijos būklė“ [113, p. 13], kurių metu paaiškėjo, kad konservacijos gelžbetonio karūnėlėmis ne apsaugojo, o pakenkė mūriui, „netikslūs buvo ir gynybinių griovių šlaitų profiliai“ [113, p. 13]. Be to, 1972-1990 m. galime šnekėti ir apie naują miestų archeologinių tyrimų raidos etapą, jų pobūdžio į teigiamą pusę kaitą, apimčių didėjimą, tyrinėjimų kituose miestuose pradžią. Tai sudarė prielaidas vėliau įgyvendintiems archeologinio paveldo reprezentavimo projektams. Šio laikotarpio miestų archeologinio paveldo reprezentavimas apima:

- ankstesniame laikotarpyje pradėtus projektus (tęstinumo motyvas): Vilniaus artilerijos bastionas, Vilniaus gynybinė siena, Vilniaus Katedros požemiai;
- naujai įgyvendintus projektus (kaip sąmoningo proceso rezultata): senasis Arsenalas, Kauno rotušės rūšiai, Kauno Bernardinų vienuolyno ansamblio tvora, Biržų pilis;
- archeologinių tyrimų metu surastas liekanas, kurių reikšmė ir svarba aktualizuojama vėliau (archeologinių tyrimų plėtros rezultatas užtikrinantis tolimesnę proceso raidą): Valdovų

rūmai bei Katedros aikštė, Šv. Kotrynos bažnyčia ir Mažieji Radvilų rūmai, vaško (atkasta 1973 m.) ir bronzos (atkasta 1982 m.) lydymo krosnys Kaune, Klaipėdos piliavietė.

2. 5. Šiuolaikinis Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimas nuo 1990 m. iki dabar

Europoje kaip viena iš pagrindinių paveldo reprezentavimo priežasčių yra įvardijamas globalizacijos procesas, kuris pamažu irstančiose tautinėse bendruomenėse sukėlė nacionalistinio tapatumo poreikį. Šiuo globalizacijos sukeltu poreikiu ir paaiškinamas visuomenės susidomėjimo archeologiniu paveldu fenomenas. Vykstant modernioms statyboms istoriniams miestams iškilo supanašėjimo tikimybė. Visuomenė ėmė ieškoti savo tautos išskirtinumo apraiškų. Tam kaip būdas išreikšti save, savo miestų, tautos ir valstybės išskirtinumą buvo panaudotas miestų archeologinis paveldas. Pasak R. Čepaitienės, „naujoji muzeologija“ atmetė tradicinį požiūrį, kad muziejai visuomenėje užima aiškia ir iš esmės ideologiškai neutralią vietą [11, p. 282]. Prancūzijoje 7 deš. pab. atsiranda ekomuziejus – „besiremiantis siekiu pristatyti lankytojui ištiso regiono išskirtinių geografinių ir kultūrinių charakteristikų visumą“ [11, p. 282]. Tai in situ įsikūręs muziejus, kuriame svarbiausia eksponavimas ir interpretavimas.

Nuo 9 deš. kaip viena iš svarbiausių miestų archeologinio paveldo reprezentavimo priežasčių visame pasaulyje yra įvardijamas vis labiau plintantis kultūrinis turizmas ir jo suformuoti nauji paveldo traktavimo būdai. Šiandien jo įtaka yra viena iš pagrindinių procesą skatinančių priežasčių, kadangi tokios vietos gali būti puikiai edukacine priemone ir ekonomine galimybe [1, p. 6]. Didžiojoje Britanijoje 2005 m. turizmas sudarė 4,4 % BVP, iš visų šalyje apsilankiusių turistų 37 % lankė kultūros paveldo objektus, 29 % žvalgėsi po istorinius miestus [56, p. 1]. Apskaičiuota, kad 25 % turistų atvyksta dėl kultūros paveldo [56, p. 1]. Atlikti tyrimai parodė, kad paveldas yra svarbus kultūrinio turizmo išteklius. Pagrindiniu kultūrinio turizmo objektu tapo istoriniai miestai [3]. „Miestų turizmas, viena iš sparčiausiai pasauliniu lygiu augančių sričių, ne tik klesti dėl kultūrinio paveldo patrauklumo ir atmosferos, bet ir dėl sukurtos kultūrinio panaudojimo erdvės [9, p. 53-54]. Kultūrinis turizmas lėmė masinį susidomėjimą istorinių miestų paveldu (įskaitant ir archeologinį). Anot G. Ashworto, tai tampa tarsi kokia praeities manija, kai miestai pasidaro pernelyg saugomas ir sunkiai keičiasi, jie „vis labiau funkcionuoja kaip dideli atviri muziejai su patogiomis pramogomis ir iškarpyta patikima praeitimi“ [3, p. 1]. Susiformavusi didelė paveldo paklausa lėmė ir jo pasiūlos atsiradimą. 9 deš. atsiranda svarbus suvokimas apie ekonomines paveldo panaudojimo galimybes, paskatinęs miestų archeologinio paveldo reprezentavimo plėtrą. Tai ypač aktualu šiomis dienomis, kai daugelis miestų, turinčių didelį turistinį potencialą, žvelgia į archeologinį paveldą kaip į dar vieną pajamų šaltinį [28, p. 4].

Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje formavosi nauja archeologinio paveldo įstatymų leidyba, o archeologinio paveldo sąvoka buvo naujai apibrėžta ir išplėsta tarptautiniuose dokumentuose, tokiuose kaip ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartijoje (1990 m.) bei Europos archeologijos paveldo konvencijoje (1992 m.). Šiuo metu daugelyje Europos šalių vyrauja nuostata, kad istoriniuose miestuose sukaupti paveldo ištekliai turi būti kiek galima labiau prieinami visuomenei.

Lietuvoje pastarieji procesai (globalizacijos tendencijos ir jos sukelti pokyčiai, kultūrinio turizmo reikšmė bei ekonominės paveldo panaudojimo galimybės) pastebimi tik po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Taigi, Lietuvoje nuo 1990 m. galima šnekėti apie naują etapą ir miestų archeologinio paveldo reprezentavimo raidos procese. Šiuo laikotarpiu taip pat galima pastebėti glaudžią miestų archeologinio paveldo reprezentavimą įtakojusių priežasčių sąveiką. Jos tarsi veikė kartu stiprindamos ir skatindamos vieną kitą. Lietuvoje naujai atgimusios nacionalistinės idėjos susipynė su masiniu susidomėjimu kultūros paveldo objektais, kultūrinio turizmo plėtra bei ekonominėmis paveldo panaudojimo galimybėmis.

Po nepriklausomybės atgavimo ėmė formuotis šiandieninė Lietuvos paveldosaugos sistema. Istorinių miestų apsaugos ir miestų archeologijos kontekste labai svarbus tapo klausimas, „ar turime teisę dabar Senamiestyje sunaikinti unikaliają archeologiją, paliekant ją užfiksuotą tik popieriuje?“ [141, p. 2]. Plintant kultūriniam turizmui, atsakymas į šį klausimą tapo aiškus. Archeologinis paveldas – tai svarbūs kultūriniai ištekliai, kurie turi būti kuo plačiau pristatomi žmonėms. Tačiau reprezentavimo projektų įgyvendinimas, nors ir suprantant reikšmę, šiuo metu yra pakankamai komplikotas. Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme teigiama, jog „kultūrinis ir pažintinis turizmas yra vienas iš kultūros paveldo viešojo naudojimo būdų (...) kad būtų galima jį nuolat plėtoti, būtina išsaugoti paveldo autentišką pavidalą“ [104]. Kultūrinio turizmo plėtros strategija – tai vyriausybės reikšmės klausimas, todėl miestų archeologinio paveldo reprezentavime procese dalyvauja įvairios vyriausybės institucijos ir organizacijos. Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme yra įvardijamos šios vyriausybės institucijos: Seimas, Vyriausybė, Kultūros ministerija (kartu su ministerijos padaliniais ir prie ministerijos įsteigtomis institucijomis), Valstybinė kultūros paveldo komisija, savivaldybės ir Kultūros paveldo departamentas. Jų kaip proceso dalyvių reikšmė ir įtaka yra skirtinga.

Kultūrinio turizmo atžvilgiu Lietuvoje didžiausią turistinį potencialą turi Vilniaus miestas, todėl ne veltui kur kas daugiau diskutuojama apie Vilniaus senamiesčio archeologinių objektų reprezentavimą. „Senamiesčio tvarkymo diskusijose, kai kuriuose svarstymuose pateiktuose projektuose siūloma archeologiją senamiestyje demonstruoti, eksponuoti natūroje“ [141, p. 2].

Vienas iš esminių žingsnių, norint išryškinti Vilniaus senamiesčio kultūrinę vertę buvo 1992 m. PRPI parengtas trečiasis senamiesčio regeneravimo projektas ir jo koncepcija. 1996 m. buvo paruošta Senamiesčio atgaivinimo strategija [150]. „Rengiant jos dokumentus paramą teikė Pasaulio banko, Danijos, Škotijos, Norvegijos vyriausybės, dalyvavo vietos ir užsienio ekspertai“ [5, p. 138]. LR Vyriausybė šį dokumentą patvirtino 1997 m. ir jai įgyvendinti 1998 m. paskirta Vilniaus senamiesčio atgaivinimo agentūra (VSAA), turėjusi užsiimti ir paveldošvietos propagavimu. VSAA yra „ne pelno organizacija, skatinanti tarpžinybinį privataus, valstybinio ir savivaldybės sektorių bendradarbiavimą“ [151]. Kaip svarbiausią savo tikslą VSAA išskiria „rengti senamiesčio atgaivinimo programas, koordinuoti jų įgyvendinimą ir užtikrinti pusiausvyrą tarp istorinio senamiesčio išsaugojimo (konservavimo ir restauravimo) ir šiuolaikinio atnaujinimo, visuomeninio ir privataus kapitalo investicijų, visapusiškai remti ir skatinti iniciatyvas“ [151]. Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategijoje yra įvardinta ir pagrindinės šiuolaikinės Lietuvos paveldosaugos problemos [150]. Pagrindinės, kurios dažnai tampa kliūtimis ir miestų archeologinio paveldo reprezentavime, yra:

- nesutvarkytas įstatyminis pagrindas, atsakingų institucijų veikla nekoordinuota, kartais net prieštaringa;
- dabartinė sistema dar negali užtikrinti, kad paveldo vertybės būtų deramai saugomos privatiems šeiminiškams priklausančiuose pastatuose, nes galiojantys įstatymai aiškiai neapibrėžia atsakomybės už neteisingą paveldo objekto tvarkymą, kai objektas yra kelių savininkų;
- nėra unifikuotos paveldo tipologijos, taip pat saugotinių istorinių objektų vertės aiškių kriterijų;

Dar vienas iš esminių šio laikotarpio skirtumų, tai aktyvus privataus ekonominio sektoriaus dalyvių įsitraukimas į miestų archeologinio paveldo reprezentavimo procesą. „Paveldo industrijos ištakos Lietuvoje sietinos su XX a. paskutiniu dešimtmečiu (maždaug nuo 1998 m.) išaugusia šalies ekonomika, padidėjusia gyventojų perkamąja galia, kuri leido daugiau laiko ir pinigų skirti laisvalaikiui ir pramogoms, kartu ir paveldui“ [33, p. 96]. Dėl privataus ekonominio sektoriaus investicijų ir noro panaudoti archeologinį paveldą savoms reikmėms, išsiplėtė ir miestų tyrimai. Nuo 1990 m. miestų archeologinių tyrimų apimtys stabiliai pradėjo didėti, o 1997 m., lyginant su 1996 m., šoktelėjo beveik dvigubai (žr. priedą Nr. 3). Kaip pastebėjo A. Vaitkuvienė, „pagrindiniai paveldo globėjai – muziejai ir paveldosaugos institucijos – paveldo industrijos principus taikyti vengia, o štai mažai ką bendra su paveldu turintys pramonės ar paslaugų srities atstovai sėkmingai naudoja paveldą savo rinkodaroje“ [33, p. 89]. Tačiau privačių savininkų supраста ekonominė nauda kelia ir tam tikras grėsmes archeologinių tyrimų kokybei ir rezultatui.

Kaip pastebėjo archeologas G. Zabiela, „archeologija, kaip mokslas, šiandien yra nuolat pastatoma prieš amžinąją dilemą: laisvė ir tiesa iš vienos pusės ir užsakymas bei rezultatas iš kitos“ [35, p. 16]. Nors pastaruoju metu į ekonomines paveldo panaudojimo galimybes dėmesį atkreipia ir vyriausybės institucijos. Pavyzdžiui, kalbama apie Kauno pilies panaudojimą įvairių visuomeninių renginių ir privačių vakarėlių organizavimui. Pasak Kauno regiono Turizmo informacijos centro direktoriaus S. Sidaravičiaus, „įvairūs pramogų organizatoriai apžiūrinėja pilį ir vertina galimybes joje organizuoti renginius“ [129, p. 1], o už komercinius renginius numatomas imti tam tikras mokestis. Iki šiol Kauno pilyje buvo įsikūręs Turizmo informacijos centras, kuris veikė tik vasaros sezonu, o renginių tikslas yra „palaikyti pilyje gyvastį ne tik vasarą, bet ir šaltuoju metu“ [129, p. 6]. Kauno savivaldybės atstovai akcentuoja norą, jog „pilis nebūtų tuščias negyvas mūras atliekantis muziejaus funkciją“ [98]. Sprendžiant Klaipėdos piliavietės ateitį taip pat buvo akcentuojama, jog „piliavietės paskirtis būtų patraukli privatiems investuotojams, kad būtų ir ekonominė perspektyva, ir verslo, pramogų bei kultūros suderinamumas“ [133].

Tačiau vis tik galima teigti, kad šiuo metu Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo galimybės nėra pakankamai įsisavintos, stokojama strateginio požiūrio. Pagrindinė šiandien vyraujanti miestų archeologinio paveldo problema – tai, kad jis „eksponuojamas gana chaotiškai, o informacija apie jį be gido dažnu atveju visuomenei lieka praktiškai neprieinama“ [12, p. 35]. Bendrinio požiūriu šiuolaikinius miestų archeologinio paveldo reprezentavimo projektus galima suskirstyti į tris dalis:

1. Tai tęstiniai objektai, kurie buvo anksčiau tirti archeologinių tyrimų metu, bet jų reprezentavimas tuo metu nebuvo įgyvendintas dėl tam tikrų priežasčių.
2. Naujai atrasti ir sėkmingai reprezentuoti archeologiniai objektai, traktuojami kaip svarbūs visuomenei kultūriniai ištekliai, kuriuos reikia išsaugoti ir pristatyti.
3. Naujai atrasti ir sėkmingai reprezentuoti archeologiniai objektai, dažniausiai susiję su privataus sektoriaus dalyvavimu procese ir ekonominės vertės sukūrimu.

Pirmoji reprezentuoto miestų archeologinio paveldo dalis apima šias įgyvendintas praktikas: Valdovų rūmai, Vilniaus katedros aikštė, Kauno vaško ir bronzos lydymo krosnys, Klaipėdos piliavietė, Biržų pilis.

Valdovų rūmai (pav. 68-73). Kalbant apie Valdovų rūmus, pirmiausiai reikia turėti omenyje, kad pati idėja nėra pripažįstama kaip archeologinio paveldo reprezentavimo idėja. Tai, kaip ir Trakų salos pilies atveju, yra rūmų atstatymo idėja, tačiau joje numatyti ir archeologinio paveldo reprezentavimo elementai. Pirminė atstatymo idėja buvo kelta ir ankstesniu laikotarpiu, tačiau po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo ji išliko aktuali, nes atkasti, deramai neapsaugoti mūrai iro. „Derinant rašytinę, ikonografinę, topografinę medžiagą su archeologiniais bei

architektūriniais tyrinėjimais, susidarė realios prielaidos didelio masto kūrybiniam moksliniam procesui – atstatyti Vilniaus pilių kompleksą“ [89 p. 4]. Jų atstatymą įtakojo ir politinės to meto priežastys. „Prezidentas A. Brazauskas buvo vienas didžiausių rūmų atstatymo šalininkų ir šios idėjos iniciatorių. Per savo kadenciją jis ne kartą lankėsi Valdovų rūmų griuvėsiuose, nuolat domėjosi, kaip vykdomi pilių tyrimai ir ruošiamasi rūmų atstatymui. (...) Prezidentas V. Adamkus pasirašė Vilniaus pilių globos aktą, kuriuo įsipareigojo rūpintis pilių tyrimo, tvarkymo ir atstatymo darbais.“ [69, p. 1]. „Po įvairių svarstymų buvo nutarta, kad Valdovų rūmų atkūrimas – tinkamiausias būdas išsaugoti ir eksponuoti surastas rūmų liekanas. 2000-aisiais metais buvo priimtas Lietuvos Respublikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas, 2001-aisiais Vyriausybė patvirtino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepciją – buvo priimtas politinis sprendimas – rūmai turi būti atkurti iki 2009-ųjų metų. Kartu apibrėžtos rūmų atkūrimo gairės.“ [82]. Valdovų rūmuose planuojama eksponuoti ir visuomenei pristatyti šiuos archeologinio paveldo elementus:

- vertingiausias medinio užstatymo fragmentus (grindinius, statinių dalis);
- mūrinio užstatymo liekanas (senuosius mūrus, pamatus, rūsius, sienas, skliautų fragmentus, grindis, grindinius).

Šiuo metu vertinti būsimą archeologinio paveldo reprezentavimą yra sudėtinga, nes projektas vis dar yra įgyvendinimo stadijoje. Tačiau per visą laikotarpį susilaukė plačių diskusijų visuomenėje, o į reprezentavimo procesą buvo įsitraukę visų kategorijų dalyviai, kurių ryšiai dažniausiai būdavo konfliktiški. Dėl to tikėtinas ir būsimų nustatytų paveldo verčių konfliktiškumas. Šiuo metu Valdovų rūmų atkūrimas vertinamas kaip politinis sprendimas, reikalingas nemažai visuomenės daliai [82]. „Privalomieji projektavimo dokumentai nurodo, ir projektuotojų kolektyvas supranta LDK valdovų rūmų atkūrimą kaip XXI amžiaus pradžios politinį ir paveldosauginį aktą, su tam tikrom išlygom tenkinantį ir klasikinės paveldosaugos, ir romantizuoto atkūrimo šalininkus“ [82]. Todėl išryškinta politinė vertė gali aiškiai konfliktuoti su kitomis vertėmis. Taip pat yra plačiai diskutuojama ir apie autentiškumo bei mokslinės vertės praradimą [8].

1996-2000 m. vykstant *Vilniaus Katedros aikštės* (pav. 62-67) rekonstrukcijos darbams buvo vykdomi archeologiniai tyrimai. Jų metu buvo aptiktas intensyvus, iki 4,4-5,6 m. storio, kultūrinis sluoksnis su išlikusiomis pastatų liekanomis [22, p. 130]. Pietinėje katedros dalyje atkasta Žemutinės pilies vakarinio priešpilio dalis, datuojama XIV a.: masyvaus bokšto likučiai ir gynybinės sienos fragmentai [22, p. 131-132]. Atkastus mūrus nuspręsta reprezentuoti, tačiau sekant 9 deš. išsakyta eksponavimo idėja („buvusių sienų kontūrus paženklinti granito plokštėmis žemės paviršiaus lygyje“ [66, p. 59-60]), pasirinktas paprastas sprendimas: rasti mūrai buvo

užkonservuoti, padengiami geotekstilės sluoksniu ir užpilami smėliu. Tuo būdu reprezentavimas apima tik atrastų mūrų pažymėjimą:

- mūrai nėra vizualiai eksponuojami (palikti po žeme), o jų kontūrai su bokštais ir įvažiavimo vartais išryškinti raudonos spalvos granito plokštėmis aikštės dangoje.

Tokį archeologinio paveldo reprezentavimo būdą reiktų priskirti žemesnei kategorijai, nes archeologinis paveldas jame nėra matomas, nesukeliama pakankama emocija lankytojui. Be to, jis nėra pristatomas, nesuteikiant informacijos žmonėms. Tačiau, reiktų akcentuoti, jog reprezentavimo būdo pasirinkimo motyvai buvo grindžiami konservaciniais aspektais, siekiant išsaugoti autentiškumo vertę. Pradžioje mūrus buvo siūlyta pristatyti visuomenei, liekanas eksponuojant ir uždengiant stiklinėmis plokštėmis bei įrengiant apšvietimą. Tačiau iškilo archeologinių liekanų hermetizavimo problema, todėl idėja nebuvo įgyvendinta [49, p. 4]. Reiktų pažymėti, jog bet kuriuo atveju archeologinio paveldo reprezentavimo projektuose pirmenybė turėtų būti teikiama liekanų išsaugojimo garantavimui. Tai akcentuoja ir APPEAR programa, kurioje teigiama, jog „jei liekanų išsaugoti negalima, tai prieš tai svarstyti eksponavimo priemonių turi būti atsisakyta“ (žr. priedą Nr. 2). Šią nuostatą įtvirtina ir Europos archeologijos paveldo konvencija, teigianti, jog „kasinėjimų metu ar po jų archeologijos paveldo objektai būtų atidengiami ir paliekami atviri tik tuo atveju, jeigu yra pasirūpinta tinkamu jų išsaugojimu, konservavimu ir priežiūra“ [58].

1990 m. dalis buvusio *jėzuitų noviciato architektūros ansamblio (Totorių g. 25/3)* (pav. 17-32) atiteko KAM, 1993 m. pradėti restauravimo darbai, kurie baigti 2002 m. Jau anksčiau šioje vietoje buvo vykdyti archeologiniai tyrimai. Pats pastatas buvo pastatytas XVII a. (kaip pagalbinės paskirties), panaudojant Vilniaus gynybinės sienos mūrus. Čia yra išlikusio daug autentiško XVII a. pab.-XVIII a. pr. statyto vienuolyno korpuso patalpų, įvairių laikotarpių architektūros elementų [126]. Archeologinių tyrimų metu buvo atkasti ir sutvarkyti rūšiai su dabar eksponuojamomis šildymo krosnies liekanomis (2000 m. tirtos), atidengti gynybinės sienos fragmentai, atstatyti kai kurių patalpų skliautai. Pagrindiniai reprezentuoto archeologinio paveldo elementai yra:

- prie pagrindinio įėjimo, po dabartinės Juodosios salės grindimis, per stiklines grindis eksponuojamas unikalus XVII a. grindų hipokaustinės (šildymo karštu oru) sistemos centras – krosnis, išlikę jos ertmę dengusio skliauto su angomis į dūmų kanalus fragmentai;
- XVII a. pab.-XVIII a. pr. statyto vienuolyno rūšiai;
- 1999 m. tyrimų metu atidengti į antrąjį aukštą vedantys XVII a. pab. - XVIII a. laiptai (kol kas jų paskirtis lieka neaiški), ant sienų išlikę autentiški skliauto, pakopų ir tinko fragmentai;
- XVI a. gynybinės sienos, buvusios šalia Totorių vartų, fragmentai, kurie iš lauko pusės

įkomponuoti į dabartinį pastatą, vietomis paliekant atidengtas autentiškų mūrų dalis;

- XVI a. gynybinės sienos, kurios trasa ėjo Benediktinų gatvės korpuso viduriu link Vilniaus (Vilijos) vartų, fragmentai vienoje iš KAM patalpų.

Tai vienas iš geriausių archeologinio paveldo reprezentavimo pavyzdžių archeologinių liekanų konservavimo in situ ir išsaugojimo kartu su aplinkiniu kontekstu prasme. Tačiau didžiausias trūkumas yra, jog nebuvo įgyvendintas labai svarbus aspektas – nuolatinis prieinamumas visuomenei. Todėl negalime šnekėti ir apie jo pristatymą. Reprezentavimo procese galime išskirti dvi pagrindines dalyvių kategorijas – politinis-administracinis sektorius (KAM – vyriausybinių institucijų) bei specialistai ir projekto rangovai, kurių harmoningas bendradarbiavimas leido pasiekti gerų rezultatų. Reprezentuojamos įvairios paskirties archeologinės liekanos darniai integruojasi į naujai atrestauruotą pastatą. Archeologinis paveldas išimtinai traktuotas tik kaip kultūriniai išteklių, todėl ypatingai stengiasi „išsaugoti senosios architektūros medžiagų autentiškumą“ [126] ir taip išryškinti autentiškumo vertę. Už šio objekto pastato tvarkymą ir kultūrinės vertės atskleidimą KAM gavo KPD skirtą premiją.

1990 m. (vad. A. Lisanka) buvo pratęsti anksčiau pradėti *Vilniaus g. 41 pastato (buv. Mažųjų Radvilų rūmų)* (pav. 78-91) tyrimai, norint jį pritaikyti Teatro ir Muzikos muziejui. Kasinėjimų metu atkastas visas XVI a. pab. - XVII a. pr. kiemo grindinys su sudėtinga vandens nutekėjimo sistema, taip pat priešingoje gatvės pusėje nustatyta buvusio gatvės užstatymo linija, surasta 13 m ilgio namo sienos dalis [107, p. 16-17]. Atlikus tyrimus buvo nuspręsta, jog „grandinę būtina išsaugoti (...) atstačius ir įrengus specialius praėjimo takus, būtų galima jį netgi eksploatuoti“ arba „bent eksponuoti geriausiai išlikusią grindinio dalį kiemo pietvakarinėje dalyje“ [107, p. 17]. Tačiau ši grindinio reprezentavimo idėja nebuvo įgyvendinta³⁵. Reprezentuoti nuspręsta:

- XVII a. rūsius, pritaikant ekspozicijai, kurių autentiškos sienos nebuvo užtinkuotos.

Nuo 1994 m. buvo pradėti vykdyti restauravimo darbai *Šv. Kotrynos bažnyčioje (Vilniuje, Vilniaus g. 30)* (pav. 74-77). Tačiau anksčiau vykusių tyrimų metu surastų krosnių liekanų reprezentavimas nebuvo vykdomas³⁶. Atrestauruota bažnyčia tapo atvira lankytojams 2006 m. Pagrindinė nava buvo pritaikyta koncertinei veiklai, o reprezentuojamas archeologinis paveldas apima:

- rūsius, kurių patalpos buvo panaudotos kaip erdvė parodoms.

Dėl panašaus archeologinio paveldo reprezentavimo Mažuosiuose Radvilų rūmuose ir Šv. Kotrynos bažnyčioje galima pateikti bendrą jų abiejų vertinimą. Čia reprezentavimas apsiriboja

³⁵ Vieningos nuomonės šiuo klausimu nėra (kaip pagrindinės priežastys įvardijama ribotos finansinės ir techninės galimybės)

³⁶ Priežasties, kodėl bažnyčios restauracijos projekte nebuvo atsižvelgta į archeologų siūlymus, darbo autorei nepavyko išsiaiškinti

tik archeologinių liekanų eksponavimu, bet ne platesniu jų pristatymu ir konkrečių verčių išryškinimu ir atlieka antrinę funkciją. Archeologų iniciatyva reprezentuoti svarbias archeologines liekanas susilaukė nesėkmės, o tolimesnis jų likimas lieka neaiškus: jos buvo arba užpiltos, arba iškastos. Pastaruoju atveju galima šnekėti ir apie prarastas mokslines bei autentiškumo vertes.

Vaško lydymo krosnis Kaune (Rotušės a.) (pav. 138-141). 1973 m. Rotušės a. vykusių archeologinių tyrimų metu buvo atkasta XV a. vaško lydymo krosnis. Yra žinoma, jog Kauno pirkliai vašką dideliais kiekiais eksportavo į daugelį Europos valstybių, krosnies tyrimai suteikė naujų duomenų apie Kauno vaško liejyklos. Krosnies reprezentavimo idėja buvo įgyvendinta 2002 m., ji buvo finansuojama iš privataus sektoriaus lėšų. Reprezentavimo projekte numatyta:

- in situ parodyti XV a. vaško lydymo krosnies liekanas, iš viršaus uždengiant jas stiklu.

Tačiau nors pirminė idėja ir buvo gera, bet reprezentavimą galima laikyti nepavykusiu projektu. Nors ir buvo užtikrintas ilgalaikis liekanų konservavimas in situ, visuomenės prieinamumas ir pristatymas, tačiau pastarąjį galima vertinti kaip nepavykusį. Pagrindinė reprezentavimo problema – tai netinkamai parinktos techninės eksponavimo priemonės. Krosnies eksponavimui buvo blogai parinktas uždengimui skirtas stiklas, pro kurį krosnies negalima pamatyti. Tiksliau nusakant šio nenusisekusio reprezentavimo projekto priežastis galima remtis ir APPEAR programa bei joje išvardintais projekto įgyvendinimo etapais (žr. priedą Nr. 2). Pagal ją, galima teigti, jog esminė klaida buvo padaryta IV-ame etape: projekto kūrimo stadijoje, kai buvo netinkamai sukurtas muziejinio eksponavimo planas (žr. priedą Nr. 2). Pagrindiniai proceso dalyviai: politinis-administracinis sektorius (Kauno miesto savivaldybė), specialistai ir rangovai (archeologai ir projekto rengėjai), o taip pat privataus ekonominio sektoriaus atstovai (privatus asmuo ir akcinė bendrovė). Archeologinis paveldas traktuotas kaip kultūriniai ištekliai, kuriuose norėta išryškinti autentiškumo ir mokslines vertes bei pristatyti visuomenei. Iniciatorius buvo savivaldybė, kuri konkrečiai idėjai įgyvendinti pasitelkė įvairius specialistus, o finansavimui buvo pasitelktas ekonominis sektorius.

Bronzos lydymo krosnis Kaune (Rotušės a. 19) (pav. 142-144). 1998 m. XVI-XVII a. bronzos lydymo krosnies, kuri buvo atkasta 1982 m., reprezentavimo projektą užsakė „Teo“ kompanija, kuriai priklauso šiuo metu Rotušės a. 19 įsikūręs Ryšių muziejus. Čia esanti krosnis yra vieną iš dviejų (antroji rasta 1997 m. Kauno Bernardinų vienuolyno teritorijoje) žinomų bronzos liejimo krosnių Lietuvoje. Krosnis buvo skirta varpams ir artilerijos pabūklams lieti, vėliau krosnis buvo perstatyta į alaus bravorėlį. Rotušės a. rasta lydymo krosnis stovėjo buvusių XVI a. pab.-XVII a. pr. statytų miesto svirnų kieme. Išliko lydymo krosnies požeminė dalis, kurią sudaro apvali iš plytų sumūryta pelenu šachta su ventiliacijos bei išvalymo angomis, ir laiptinė vakarinėje šachtos pusėje. Neišliko metalo lydymo kamera ir gaminių liejimo duobė [37, p. 232-233]. Krosnies

reprezentavimo projektą paruošė architektė N. Švėgždienė, galutinis reprezentavimo projektas buvo įgyvendintas 2001 m. Šiuo metu Ryšių istorijos muziejaus kiemelyje galima apžiūrėti:

- in situ reprezentuojamas XVI-XVII a. bronzos lydymo krosnies liekanas (pelenų surinkimo šachtą, laiptinę pelenams išsemti, pakurą, ortakį), iš viršaus uždengtas stiklu, priklausomai nuo oro sąlygų paliekant atidarytą angą.

Šis archeologinio paveldo reprezentavimas, skirtingai nuo vaško lydymo krosnies eksponavimo, gali būti vertinamas kaip vienas iš geriausių pavyzdžių. Čia užtikrintas ne tik ilgalaikis objekto konservavimas in situ ir prieinamumas visuomenei, bet ir geras objekto pristatymas. Krosniai reprezentuoti parinktos paprastos, bet tinkamos priemonės, pateikta lankytojui aiškiai suprantama vaizdinė ir tekstinė informacija. Pagrindinis archeologinių duomenų interpretavimo tikslas – pristatyti krosnį kaip unikalų archeologinį objektą, liudijantį apie mieste vykusią amatininkystę, buvo įgyvendintas. Archeologinės liekanos traktuotos kaip svarbus kultūrinis išteklius, atskleidžiantis tam tikrus Kauno miesto aspektus, todėl stengtasi pabrėžti jo mokslinę vertę, o taip pat išsaugoti autentiškumą. Kadangi projektas susilaukė didelio susidomėjimo visuomenėje, tai galima šnekėti ir apie socialinės vertės sukūrimą.

Klaipėdos piliavietė (pav. 153-165). Klaipėdos piliavietės pristatymas visuomenei tapo aktualus dėk politinių ir nacionalistinių priežasčių. „Prasidėjus Atgimimui, vienas iš Klaipėdos sąjūdžio siekių buvo praeities paminklų – pirmiausia piliavietės – išsaugojimas ir atstatymas“ [124, p. 33]. „Klaipėdos miesto savivaldybė po 1994 m. Vyriausybės nutarimo dėl AB „Klaipėdos laivų remontas“ iškeldinimo iki 2009 m.“ [115]. Toliau vykstant archeologiniams tyrimams, ant atkastų bokšto pamatų buvo mūrijamos sienos, nuvalytas kiemo grindinys, eksponuojamos pilies liekanos, nuspręsta autentiškose vietose pastatyti artilerijos pabūklus, o poternoje įrengti ekspoziciją. Pirmasis objektas, kuris 2002 m. tapo atviras Klaipėdos miesto visuomenei ir svečiams, buvo Pilies ir miesto istorijos muziejus, kuris buvo įkurtas autentiškoje XVII-XVIII a. poternoje, esančioje po princo Frydricho bastionu [115]. Vėliau buvo įrengta ir princo Karlo poterna. Jose abiejose, o taip pat pilies kieme galime išvysti šio reprezentuoto archeologinio paveldo:

- pilies kieme atidengtus XVI-XVII a. didžiojo bokšto pamatus;
- seniausio (XVI-XVII a.) Klaipėdos mūro fragmentų princo Frydricho poternoje;
- autentiškų XVIII-XIX a. mūro fragmentų princo Karlo poternoje;
- pilies muziejaus kieme eksponuojamas įvairių pilies laikotarpių sienas ir pamatus;
- XVI a. pilies kiemo grindinį.

Klaipėdos piliavietės reprezentavimas gali būti vertinamas kaip teigiamas pavyzdys. Konservavimui in situ buvo teikiama didelė reikšmė. Anot Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus direktoriaus J. Genio, ekspozicijos koncepcijoje buvo laikomasi pagrindinio principo, jog „XVI-

XVII a. gotikiniai ir renesansiniai poternos mūrai yra didžiausia Klaipėdos kultūros paveldo vertybė“ [77]. Pilyje įrengiant muziejų buvo užtikrintas visuomenės prieinamumas prie archeologinių liekanų. Objekto pristatymas pateikiamas per tam tikrą archeologinių duomenų interpretaciją, kurios pagrindinis tikslas – parodyti piliavietės bei Klaipėdos miesto raidą. Atskiri XIV-XVII a. eksponuojamų mūrų fragmentai paaiškinti stenduose su to laikotarpio pilies vaizdu, kur paryškinta eksponuojamos sienos fragmento vieta pilies rekonstrukcijoje. Šiuo metu Klaipėdos piliavietės muziejinio panaudojimo pavyzdį galima vertinti kaip vieną geriausių. „Modernūs sprendimai, „gyvosios istorijos“, kompiuterinio modeliavimo pavyzdžiai leidžia atskleisti pilies raidą net ir neturint daugybės išpūdingų eksponatų“ [96]. Čia taip pat planuojama ne tik sukurti muziejų, bet ir vystyti įvairiapusį kultūrinį gyvenimą. Piliavietės teritorijoje vyksta įvairūs renginiai iš kurių svarbiausias – miesto gimtadienis, pritraukiantis tūkstančius miestiečių ir miesto svečių [115]. 1998 – 1999 m. taip pat buvo rengiama muziejaus koncepcija (autoriai J. Genys, V. Žulkus), kurioje visa piliavietės teritorija traktuota kaip muziejus plačiąja prasme su rekreacinėmis teritorijom [77]. Tuo būdu akcentuojama ir ekonominė archeologinio paveldo vertė. Klaipėdos piliavietės reprezentavimo ištakos pakankamai konfliktiškos, tačiau konfliktiškumas kilo ne dėl visų kategorijų dalyvių išitraukimo į procesą, bet dėl pačio objekto paskirties dvilypės vertės. Jis gali būti traktuojamas ir kaip archeologinio, ir kaip industrinio paveldo objektas.

Reikšmingą vietą tolimesniame miestų archeologinio paveldo reprezentavimo plėtros procese reiktų skirti antrosios dalies paveldui. Tai naujai atrasti ir sėkmingai reprezentuoti archeologiniai objektai, traktuojami kaip svarbūs visuomenei kultūriniai išteklių, kuriuos reikia išsaugoti ir pristatyti. Ši archeologinio paveldo dalis apima ne tokius didelius ir gerai visuomenei žinomus objektus, bet tai pat ne mažiau svarbų miestų archeologinį paveldą (archeologinių tyrimų metu išaiškintus įvairios paskirties statinių fragmentus, rūsius, grindinius, krosnis ir kt.). Čia galime kalbėti ir apie privataus sektoriaus (paveldo atsakingų valdytojų) išitraukimą į miestų archeologinio paveldo reprezentavimo procesą, kuris finansuoja archeologinius tyrimus ir reprezentavimo įgyvendinimą. Todėl neišvengiami ir tam tikri privatininkų bei specialistų konfliktai, ypač kai archeologinėje vietoje norima vykdyti finansiškai naudinga veikla. Reiktų pažymėti, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę perėjimas nuo iki tol egzistavusios valstybinės paminkloaugos prie privačios iniciatyvos buvo gana skausmingas, nes būsimieji savininkai negaudavo jokios arba labai nedaug informacijos apie išsigyjamą objektą ir iš jų nebuvo reikalaujama išsaugoti ar, kiek įmanoma, atkurti jo autentišką būklę [10]. Tuo metu vyravo konfliktas tarp miestų archeologijos tyrimų ir juos užsakančių bei finansuojančių privačių asmenų interesų. Tampa neaišku, ar archeologija yra prioritetinė tyrimų sritis, „ar tik formalumas, šešėlis, valdomas užsakovo, tenkinantis dažnai komercinius, tolimus nuo kultūros įgeidžius“ [55, p. 15]. Šiuo metu situacija keičiasi, nes pamažu

ir privatūs paveldo naudotojai stengiasi išsaugoti autentiškumą, suprasdami kad jis sukuria papildoma vertę bei gali teikti finansinės naudos.

Taigi, aptariant antrąją reprezentuoto miestų archeologinio paveldo dalį reiktų paminėti šias sėkmingai įgyvendintas praktikas (dėstomos chronologiškai pagal miestus): Vilniuje – Gintaro muziejus, Ašmenos, Mėsinių ir Dysnos gatvių kvartalas, Lukiškių priemiesčio sienos fragmentas, Sapiegų rezidencijos ūkinis pastatas ir tvora; Klaipėdoje – galerija „Pėda“; Kėdainiuose – rūsiai senojoje rinkoje, Šviesioji gimnazija, škoto J. Arneto namas.

Gintaro muziejus Vilniuje (Šv. Mykolo g. 8) (pav. 92-95). Šv. Mykolo g. 8, XVII a. pr. pastatyta pastate, norint įrengti Gintaro muziejaus patalpas, 1996 m. (vad. G. Gendrėnas) vyko archeologiniai kasinėjimai. Jų metu nustatytas 4,2 m. storio kultūrinis sluoksnis, rastos buvusios XV a. pab. - XVI a. pr. keramikos dirbtuvių dviejų degimo krosnių liekanos, krosnių prieduobės, akmenų grindinys, įvairių archeologinių radinių [76, p. 374]. Suradus įdomaus archeologinio paveldo, pastato savininkų Mizgirių iniciatyva buvo nuspręsta ne tik įrengti Gintaro muziejų, bet ir konservuoti bei eksponuoti atkastas archeologines liekanas [61]:

- XV-XVI a. keramikos degimo krosnis;
- išsaugotą sklypo ankstyviausio kultūrinio sluoksnio dalį;
- XV-XVI a. akmeninio keramikos dirbtuvių grindinio liekanas;
- XVI-XVII a. renesansinio laikotarpio arkinės konstrukcijos pastato pamatus.

Be to, patalpų pirmojo aukšto grindys išplanuotos kiek žemiau nei dabartinis Šv. Mykolo gatvės ir kiemo paviršius. Restauruojant XVII a. atstatyto pastato patalpas ir norint sugrąžinti jų tikrąsias erdves, grindys buvo įrengtos senųjų aukštyje [61]. Tuo būdu išsaugota ir XVII a. topografija.

Vertinant Gintaro muziejuje esančio archeologinio paveldo reprezentavimą, reiktų pažymėti, kad visi tikslai buvo pasiekti. Tai yra objekto saugojimas in situ, išlaikant archeologinį kontekstą (krosnis yra reprezentuojama su kitais kultūrinio sluoksnio elementais). Archeologinės liekanos yra pristatomos visuomenei, suteikiant reikalingiausią informaciją ir ją papildant archeologinių tyrimų metu surastais radiniais, o taip pat rastose krosnyse išdegtais indais ir kokliais. Objektas yra laisvai prieinamas visiems žmonėms (įėjimas nėra mokamas), nes buvo sukurta visuomeninius poreikius tenkinanti erdvė (Gintaro muziejus). Pagrindiniai proceso dalyviai – privataus ekonominio sektoriaus atstovai, inicijavę reprezentavimą, o taip pat archeologai atradę archeologines liekanas ir suteikę pagrindo reprezentavimui. Aptariant vertes, reiktų pažymėti, kad konservuojant buvo užtikrintas formos, medžiagos, atlikimo autentiškumo išsaugojimas (liekanos atkastos ir paliktos kokios rastos). Iš dalies galima šnekėti ir apie mokslinės vertės išsaugojimą, nes

archeologinių tyrimų ne viskas buvo ištirta, dalį informacijos paliekant reprezentavimui. Šiame projekte buvo siekta socialinės ir edukacinės vertės sukūrimo, norint supažindinti visuomenę su rastu archeologiniu paveldu. Iš dalies, galbūt galima įžiūrėti ir ekonominės vertės sukūrimo aspektus, kai lankytojas atėjęs apžiūrėti archeologinių liekanų, tuo pačiu apsilanko ir Gintaro muziejuje bei gali nusipirkti gintaro dirbinių viršuje esančioje parduotuvėje. Tačiau ši vertė tiesiogiai nėra akcentuojama.

Ašmenos, Mėsinių ir Dysnos gatvių kvartalas (pav. 96-100) – tai mažiausias Vilniaus kvartalas, čia stovėjęs nuo XV a. ir sudegęs 1655 m. Archeologiniai tyrimai šioje vietoje pradėti vykdyti nuo 2002 m. (vad. V. Vainilaitis, vėliau – D. Luchtanienė). Jų metu nustatyta, kad kvartalo apgyvendinimas prasidėjo XIV a. pab., XVII a. čia buvo mėsinės, XIX a. pab. pastatai priklausė žydų prekeiviams. „Čia aptiktos dviejų metalurginių krosnių liekanos atitinkamai datuojamos XVI a. ir XVII a. pirma puse“ [145, p. 20]. VSAA kartu su tyrimus atlikusiais archeologais inicijavo kvartalo reprezentavimo projektą. Paskelbus aukcioną sklypas buvo išnuomotas ir jame nuspręsta statyti gyvenamosios paskirties su komercinėmis patalpomis pirmame aukšte pastatus. Pagal sklypų paminklotvarkos sąlygas investuotojas (sklypo nuomininkas) privalėjo restauruoti pastatų rūsius, atstatyti nugriautą valdos užstatymą pagal ikonografinę, istorinę ir archeologinę medžiagą. Šio sklypo užstatymo atkūrimo planai siejasi su vyriausybės patvirtinta „Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa“ [152], todėl numatyta papildoma sąlyga investuotojui: jis įsipareigoja atkurtame kvartale perduoti neatlygintinai Vilniaus miesto savivaldybės nuosavybėn ne mažiau kaip 150 kv. m ploto patalpas pirmame aukšte, turinčias atskirą įėjimą. Projektas galutinai realizuotas buvo 2007 m., o naujai pastatyti namai atstatyti pagal posesijų ribas ir yra artimi XIX-XX a. žydų gyvenamiesiems namams. Reprezentuojamam archeologiniam paveldui galima priskirti:

- rūsiuose paliktas autentiškas buvusių XVI-XVII a. pastatų liekanas;
- tyrimų metų nustatytų posesijų ribų išlaikymą, kai nauji pastatai statomi ant senųjų pamatų liekanų.

Reiktų pažymėti, jog Ašmenos, Mėsinių ir Dysnos gatvių kvartalo reprezentavimo projektas yra vertinamas skeptiškai. Pirmiausiai, dėl to jog tai nebuo kompleksinis kvartalo išsaugojimas in situ. Konservuotos ir eksponuotos tik atrinktos statinių dalys, o statant požeminius garažus sunaikinta didžioji dalis archeologijos, iš esmės pakeista vidaus išplanavimo struktūra. Taip pat reprezentuotas paveldas nėra laisvai visiems prieinamas bei pristatomas. Projekto nesėkmė įvyko dėl skirtingų proceso dalyvių (archeologų ir statybos bendrovės atstovų) požiūrių. Nors archeologai ir buvo suinteresuoti archeologinių liekanų reprezentavimu kaip svarbiu kultūriniu ištekliu, tačiau statybos bendrovė siekdama savų ekonominių tikslų iki galo nesuteikia archeologiniame paveldui didelės reikšmės. Remiantis APPEAR gidu [1], norint tokių konfliktų

išvengti, būtina jau antrajame projekto įgyvendinimo etape užtikrinti darnią visų dalyvių partnerystę (žr. priedą Nr. 2).

Lukiškių priemiesčio sienos fragmentas (Gedimino pr. 22) (pav. 109-112). Gedimino pr. 22 archeologiniai kasinėjimai vyko 2004 m. (vad. L. Kvizikevičius). Jų metu iširtas seniausias kultūrinio sluoksnio horizontas buvo datuotas XVI a. pab., aptiktas XVII a. I p. akmenų grindinys ir dviejų mūrinių pastatų liekanos [99, p. 27]. Ankstyvasis (XVI a. 2 pusės) statinys „yra vienas iš seniausių statinių iki šio laiko aptiktų šiame Vilniaus kvartale – buvusiam Lukiškių priemiestyje“ [99, p. 27]. Jame buvo išskirtos dviejų rūšių patalpos, iš kurių geriau išlikusį rūšį architekto R. Žilinsko ir archeologo L. Kvizikevičiaus iniciatyva buvo nuspręsta reprezentuoti. Tuo būdu aptikto statinio liekanos buvo konservuotos ir geriau išlikęs rūšys buvo išsaugotas bei integruotas į naujai sukurtą šiuolaikinę erdvę, reprezentuojant:

- esamoje vietoje paliktas XVI a. 2 pusės mūro liekanas.

Pagrindinė reprezentavimo problema yra ta, kad nors archeologinės liekanos ir yra išsaugotos in situ (toje vietoje, kur buvo rastos), tačiau nėra prieinamos ir pristatomos. Integruojant į naujai pastatytą pastatą neliko ir aplinkinio konteksto. Reprezentuoto archeologinio paveldo vertė suprantama kultūrinių išteklių kontekste – tai vieno iš seniausių statinių, iki šio laiko aptiktų Lukiškių kvartale, siena. Bet kuriuo atveju toks saugojimo būdas yra pranašesnis nei saugojimas ex situ arba per dokumentaciją.

Sapiegų rezidencijos Vilniuje ūkinis pastatas ir tvora (L. Sapiegos g. 15) (pav. 113-120). 2007 m. Sapiegų rezidencijos teritorijoje vykdant pastato ir kiemo rekonstrukciją buvo atliekami archeologiniai žvalgymai (vad. I. Vosyliūtė). Vakarinėje kiemo dalyje 0,80 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus atkastos XVII a. pastato liekanos. Kitos XVII – XVIII a. mūro liekanos, priklausę mūrinei rezidencijos tvorai, aptiktos rytinėje kiemo dalyje. Dar vieno XVII a. pastato liekanos buvo atrastos pietinėje kiemo dalyje, šalia pagrindinio Sapiegų rezidencijos pastato šiaurinės sienos. Atidengtas pastatų liekanas architekto E. Purlio iniciatyva nuspręsta reprezentuoti. Tai, pirmiausiai, lėmė pačio objekto svarba. Sapiegų rūmai ir parkas – vienintelis Lietuvoje brandžiojo baroko rūmų ansamblis, išlaikęs pagrindinius teritorijos kontūrus ir visus svarbiausius kompozicijos elementus: rūmus supa erdvus kiemas, išliko didumą rūmų kiemą ir parką juosusių mūro sienų; treji iš penkių vartų. Norint reprezentuoti archeologijos žvalgymų metu tirtas sienų liekanas buvo pakeistas pradinis pastato ir kiemo rekonstrukcijos projektas. Dėl finansinių sumetimų nuspręsta reprezentuoti vakarinėje ir rytinėje rastos sienų liekanas, atstatant ir taip pažymint sienų kontūrus. Svarbiausias tikslu tapo – jų vietos pažymėjimas ir priminimas apie senuosius, dabar jau nestovinčius, Sapiegų rezidencijos pastatus. Reprezentuotas archeologinis paveldas apima:

- XVII a. Sapiegų rezidencijos ūkinio pastato liekanų pažymėjimą;
- Sapiegų rezidencijos teritorijos XVII – XVIII a. šiaurinės tvoros liekanų pažymėjimą.

Nebuvus atitinkamų finansinių galimybių buvo pasirenkamas toks reprezentavimo metodas, kuris užtikrintų ilgalaikį archeologinių liekanų išsaugojimą. Nors objektas yra laisvai prieinamas visuomenei, tačiau nėra pristatomas. Pats reprezentavimas – architektūrinio-archeologinio sprendimo išraiška, o atstatyta siena neatlieka jokios funkcijos. Pagrindinė objekto vertė – jo autentiškumas.

Galerija „Pėda“ Klaipėdoje (Turgaus g. 10) (pav. 168). 1992 m. menininkas V. Karčiauskas XX a. vid. statybos namo rūsyje, kuris buvo užpiltas, pradėjo kurti galeriją. Darbus prižiūrėjo archeologas R. Sprainaitis. Pradžioje savininkas numatė galerijoje eksponuoti savo kūrybos darbus, tačiau atradus daug įdomių archeologinių radinių nuspręsta sukurti ir archeologinę ekspoziciją. Savininkas teigia, jog „statybininkams papildomai mokėjau už kiekvieną radinį, kad jie būtų suinteresuoti atsargiai kasti ir visus mažmožius dėti į atskirą dėžę (...) taip surinkau išpūdingą archeologinių radinių kolekciją“ [122]. Galerijos pavadinimas parinktas neatsitiktinai. Įrengiant galerijos patalpas buvo rastos dvi akmenyje iškaltos pėdos. Specialistų nuomone, vienai iš jų yra virš 2000 metų, o kita, žmogaus rankų pagalba iškalta prieš 50 m. [60]. Šiandien galerijos lankytojai gali pamatyti šiuos reprezentuotus archeologinio paveldo elementus:

- XVIII a. Klaipėdos mūro sienas;
- grindinio atodangas;
- akmenis su pėdomis.

Šiame reprezentavimo pavyzdyje svarbią vietą atlieka privatusis ekonominis sektorius, iš kurio kyla reprezentavimo iniciatyva. Tai panašus Gintaro muziejui atvejis. Objektas taip pat yra saugomas in situ, išlaikant archeologinį kontekstą, prieinamas visuomenei ir pristatomas, pateikiant būtiniausią informaciją. Čia siekta socialinės ir edukacinės vertės išryškavimo, norint supažindinti visuomenę su rastu archeologiniu paveldu, o taip pat ir ekonominės vertės sukūrimo, iš dalies panaudojant archeologines liekanas „kaip masalą“ lankytojui ir galbūt būsimam pirkėjui.

Rūsiai Kėdainių senojoje rinkoje (Senoji g. 18) (pav. 175-178). Archeologiniai tyrimai (vad. A. Juknevičius) senojoje rinkoje buvo pradėti 1990 m. ir su pertraukomis vykdyti įvairiose aikštės vietose. Intensyviausias kultūrinis sluoksnis rastas pietinėje dalyje [72, p. 38]. 2006 m., norint šioje vietoje pastatyti daugiabutį, buvo vykdomi pietinės senosios rinkos dalies, tęsiant 1990–1991 m. tyrimus (jų metu surasti rūsiai buvo atkasti ne pilnai). 2006 m. tyrimų metu buvo tiriamos dviejų atkastų rūsijų liekanos [72, p. 321-324]. Vienas iš jų mūrytas 1821-1869 metais, o kitas – XVI a. pabaigoje ir jis yra seniausias mūrinis statinys dešiniojo kranto Kėdainių pusėje. XIX a. rūsysis perdengtas pusiau cilindrinio skliautu, grįstas akmenimis, sienos mūrytos iš

akmenų ir plytų. Po II-ojo Pasaulinio karo namas buvo nugriautas, o rūsys užpiltas. XVI a. rūsys – vienos patalpos su skliautuota laiptine ir skliautuotu tambūru, apatinėje dalyje mūrytas iš akmenų, viršutinėje – iš plytų, rūsys ir ant jo sumūrytas kvadratinio plano dviejų aukštų namas XVI a. pabaigoje ir XVII a. 1 pusėje stovėjo turgaus aikštės viduryje. Nepatvirtintais, tačiau ir nepaneigtais duomenimis name buvo įsikūrusi pirmoji Kėdainių rotušė, o rūsyje – rotušės kalėjimas. XVII a. 2 pusėje jis buvo užpiltas. Statant daugiabutį numatyta reprezentuoti abiejų rūsių liekanas:

- išsaugoti XIX a. rūšį kaip to laikotarpio mūrinės statybos relikta, sutvirtinant rūsio sienas, patalpų pertvaras, laiptinių ir skliautų fragmentus, tačiau jų neatstatinėti, o palikti autentiškus;
- išsaugoti ir palikti autentiškus, kaip XVI a. miestietiškos statybos relikta, sutvirtinant namo sienų fragmentus sutvirtinti.

Kadangi šiuo metu projektas dar tik yra įgyvendinamas, todėl kol kas jo vertinimo negalima atlikti. Panašu, kad pagrindė bus siekiama autentiškumo vertės išsaugojimo ir estetiškos vertės sukūrimo, integruojant rūsius į naujai statomą pastatą. Ar objektas bus prieinamas visuomenei ir kaip jis bus pateikiamas kol kas lieka neaišku.

Kėdainių Šviesioji gimnazija (Didžioji g. 62) (pav. 170-174). 1999 m. buvo vykdomi archeologiniai tyrimai (vad. A. Juknevičius) šiame, XVII-XIX a. architektūrinio paminklo statusą turinčiame, pastate. Jų metu aptiktas 1,60-2,10 m storio kultūrinis sluoksnis, datuojamas XV-XIX a., nustatyti šeši pastato statybų ir rekonstrukcijos etapai [73, p. 27]. Archeologinių kasinėjimų duomenys buvo pritaikyti ruošiant gimnazijos restauravimo projektą, kuris įgyvendintas 2000-2002 m. Jame buvo numatytas ir aptikto archeologinio paveldo reprezentavimas:

- pažeminant vidinio kiemo lygį (iki XVIII a. paviršiaus), eksponuoti archeologinių tyrimų metu atkastus pastato elementus (arkadas ir kontraforsus);
- išlaikyti autentiškus skliautuotus XVII a. gimnazijos rūsius.

Senjorų (Arnetų) namo rūšiai Kėdainiuose (Radvilų g. 21) (pav. 184-187). Nusprendus restauruoti unikalų XVII a. škotų pirklio Jono Arneto namą, buvo atliekami archeologiniai tyrimai (vad. A. Juknevičius). Nustatyta, kad pastate išlikęs autentiškas XVII a. išorės bei vidaus planas ir interjero detalės, pirmo aukšto patalpų grindų paviršius nuo XVII a. vid. išliko dabartinių grindų lygyje, atkasti tarpukariu mūrytos krosnies pamatai [71, p. 16]. Po namu yra didžiuliai mūriniai skliautuoti rūšiai su akmenimis grįstomis grindimis [71, p. 16]. Architektė D. Pikšrienė namo visumą pasiūlė restauruoti pagal XIX a. rekonstrukciją, o pirmojo aukšto šiaurės vakarinėje dalyje parodyti XVII a. statybų fragmentą. Svarbiausi reprezentuojamo archeologinio paveldo elementai:

- XVII a. mūro fragmentai įvairiose pastato vietose;

- XVII a. rūsių mūrai su akmenimis grįstomis grindimis.

Abiejuose minėtuose objektuose (Kėdainių Šviesiojoje gimnazijoje ir Senjorų (Arnetų name) reprezentuotas archeologinis paveldas, pirmiausiai yra suprantamas kaip kultūrinis išteklius, siekiant konservuoti in situ ir taip išsaugoti bent dalinį jo autentiškumą. Kadangi tai visuomeninės paskirties pastatai (gimnazija ir turistų aptarnavimo centras bei škotų kultūros ir informacijos centras), tai jis yra prieinamas visuomenei, tačiau archeologinio paveldo reprezentavimas jame nėra akcentuojamas. Reprezentavimas apsiriboja tik archeologinių liekanų eksponavimu, bet ne platesniu jų pristatymu ir konkrečių verčių (išskyrus, autentiškumą) išryškinimu.

Pakankamai didelę ir vis labiau populiarėjančią reprezentuoto archeologinio paveldo grupę sudaro trečiosios dalies paveldas – naujai atrasti ir sėkmingai reprezentuoti archeologiniai objektai, dažniausiai susiję su privataus sektoriaus dalyvavimu procese ir ekonominės vertės sukūrimu. Archeologinio paveldo reprezentavimas šiuose objektuose grynai apsiriboja ekonomine verte. Čia paminėti tokie objektai: „Fashion“ restoranas, „Gabi“ kavinė Vilniuje, restoranas „Avilys“ ir parduotuvė Kaune, restoranas „Šikšnosparnio lizdas“ Klaipėdoje, škoto Jokūbo Grėjaus namo rūšiai, pritaikyti viešbučiui ir restoranui Kėdainiuose. Šiuose objektuose taikomas vienodas reprezentavimo principas, t. y. jį panaudojant kaip svarbų interjero akcentą, suteikiant jam ekonominę vertę. Todėl po aptarimo galima pateikti ir bendrinį visų objektų reprezentavimo vertinimą.

„Fashion“ restoranas Vilniuje, Trakų g. 2/Pylymo g. 24-6a (pav. 101-106). 2002-2005 m. pastate ir jo vidiniame kieme buvo atliekami archeologiniai tyrimai (vad. L. Girlevičius). Rastas kultūrinis sluoksnis yra iki 4 m storio, datuojamas XV a. pr. - XX a. [63, p. 20]. Archeologinių tyrimų metu pastato kieme buvo atkasti Vilniaus gynybinės sienos bei pastatų pamatų fragmentai. Gynybinės sienos viršus buvo 5-10 cm gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus; jos liekanos naudotos kaip pagrindas XIX-XX a. konstrukcijoms [62 p. 10-11]. Atkastos pastatų mūrų liekanos datuojamos skirtingais laikotarpiais (nuo XVI a. iki XX a.) ir apima ne tik pamatų, bet ir rūšių liekanas [62, p. 11]. Ankstyviausia mūro dalis statyta kartu su gynybine siena [62, p. 11]. Iškasant rūsius pastato patalpose buvo įsigilinta daugiau nei 3 m, atkasti XVI-XVII a. pastato apatinės dalies mūrai, XVII a. arkinės konstrukcijos pamatai [63, p. 5]. Tyrimų metu taip pat aptikti cilindriniai skliautu dengti rūšiai [63, p. 11-12], Trakų vartų pamatai [64, p. 4-5]. Norint pastate įrengti restoraną ir naktinį klubą, tyrimų metu rastas archeologinis paveldas buvo integruotas į naujai sukurtą interjerą. Pagrindiniai reprezentuoto archeologinio paveldo elementai, tai:

- archeologinių tyrimų metu atkasti XVI a. rūšiai;
- XVII a. arkinė pamatų konstrukcijos;

- XVI a. Vilniaus gynybinės sienos, mūrytos iš plytų, stambių akmenų ir kalkių skiedinio, fragmentas;
- Trakų vartų pamatai;
- kitos autentiškų XVI-XIX a. mūrų liekanos.

„Gabi“ kavinė Vilniuje (Šv. Mykolo g. 6) (pav. 107-108). Norint padidinti kavinės plotą ir iškasti rūsius 2003-2004 m. šioje vietoje buvo atliekami archeologiniai kasinėjimai (vad. V. Juškaitis, R. Žukovskis). Jų metu nustatytas 3,1-3,7 m storio kultūrinis sluoksnis, kuris yra datuojamas XVI-XX a. [75, p. 15], atkastos XVII-XVIII a. rūšio (XIX a. užpildo) sienos ir arkiniai pamatai [161, p. 9]. Iškasto rūšio patalpa buvo pritaikyta kavinei, reprezentuojant:

- archeologinių tyrimų metu atkastų XVII-XVIII a. arkinės konstrukcijos pamatų liekanas;
- autentiškų XVII-XVIII a. rūšio mūrų fragmentus.

Restoranas „Avilys“ Kaune (Vilniaus g. 34) (pav. 145-148). Archeologinių tyrimai (vad. D. Balčiūnas) šiame pastate buvo pradėti norint iškasti rūšį ir jame įrengti restoraną. Jų metu buvo atkastos pamatinės pastato sienos su XVII a. arkiniais pamatais. Iškasto rūšio sienos buvo užkonservuotos, sutvirtintos ir paliktos netinkuotos, norint reprezentuoti autentiškus mūrus:

- XVIII a. pastato pamatinės sienos (pav. mano);
- XVII a. pastato arkinės konstrukcijos pamatus (pav. mano).

Parduotuvė Kaune (Daukšos g. 29) (pav. 149-152). Šiame pastate taip pat buvo numatytas rūšio iškasimas ir pritaikymas prekybinėms patalpoms. Beveik visos iškasto rūšio sienos buvo užtinkuotos, vietomis reprezentuojant:

- autentiško XVII a. mūro fragmentus.

Restoranas „Šikšnosparnio lizdas“ Klaipėdoje (Tiltų g. 5/Kepėjų g. 16) (pav. 166-167). Prieš atidarant restoraną ir rekonstruojant XIX a. vid. pastatą, jame 2000 m. buvo atliekami archeologiniai kasinėjimai. Archeologinių tyrimų metu rasta sudegusios Klaipėdos liekanas, seno grindinio fragmentai. Surinkti radiniai buvo perduoti į Mažosios Lietuvos istorijos muziejų, tačiau keletą eksponatų restorano savininkas nuomojasi iš muziejaus ir eksponuoja restorano lankytojams [122]. Įrengtose salėse galima išvysti:

- reprezentuotus XVII a. rūšio mūro fragmentus;
- tyrimų metu rastus archeologinius radinius.

Škoto Jokūbo Grėjaus namo rūšiai Kėdainiuose (Didžioji g. 36) (pav. 179-183). Pastatas priklausė škotų tautybės burmistras Jokūbui Grėjui. 1998 m. šiame name buvo vykdomi archeologiniai tyrimai (vad. A. Juknevičius). Jų metu buvo tiriami XVII a. pastato rūšiai. 2006 m. buvo atidarytas restoranas-viešbutis „Grėjaus namas“, kuriame išsaugoti XVIII a. statybos elementai. Archeologinis paveldo reprezentavimas apima:

- vietomis eksponuojamus XVII a. mūro fragmentus, kurie yra įkomponuojami naujai rekonstruoto pastato erdvei;
- XVII a. rūsius.

Minėtuose objektuose yra įgyvendinami pagrindiniai reprezentavimo tikslai – konservavimas in situ, išlaikant bent dalinį kontekstą, o taip pat prieinamumo visuomenei užtikrinimas. Archeologinių liekanų pristatymas yra neatsiejamas nuo ekonominės vertės sukūrimo išryškavimo, kurią lemia pagrindiniai proceso dalyviai – ekonominio sektoriaus atstovai. Šiame miesto archeologinio paveldo reprezentavimo projekte aiškiai matome ekonominių paveldo galimybių pritaikymą. Senosios liekanos, kartais netgi kontrasto principu („Fashion“ restorane) yra integruojamos į moderniai įrengtą pastato interjerą, pagrinde eksponuojant autentiškas mūro sienas. Reklamuojant minėtus objektus yra akcentuojami istoriniai ir archeologiniai pastato aspektai, tikintis jais atkreipti lankytojų dėmesį.

Taigi, apibendrinant laikotarpį nuo 1990 m., galime teigti jog pagrindiniai šio laikotarpio Lietuvoje išskyrimo kriterijai yra globalizacija, kultūrinio turzimo plėtra ir paveldo industrijos atsiradimas. Lietuvos kontekste taip pat labai svarbus politinis aspektas – nepriklausomybės atgavimas. Šiuo metu miestų archeologinis paveldas pagrinde yra traktuojamas kaip kultūriniai ir ekonominiai ištekčiai. Pastariesiems tenka vis didesnė reikšmė dėl privataus sektoriaus įsitraukimo į archeologinio paveldo reprezentavimo procesą, nes daugeliu atveju šie dalyviai yra suinteresuoti asmenine ekonomine nauda. Tačiau, nors Lietuvoje ir buvo suvoktos archeologinio paveldo reprezentavimo vertės ir jis pradėtas taikyti kur kas plačiau, tačiau galimybės vis dar nėra pakankamai įsisavintos. Daugeliu atveju miestuose archeologinis paveldas yra eksponuojamas gana chaotiškai, o informacija apie jį be gido dažnu atveju visuomenei lieka praktiškai neprieinama.

Tačiau, galbūt reiktų optimistiškiau žvelgti į ateitį ir tikėtis kokybinių pokyčių šiame procese. Atsižvelgiant į istorinę miestų archeologinio reprezentavimo raidos perspektyvą Lietuvoje, galime pastebėti, kad vienas laikotarpis vidutiniškai trunka 20 m., todėl galbūt ir dabar mes jau esame ties naujojo laikotarpio riba.

Išvados

1. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo koncepcija remiasi archeologinio paveldo saugojimu in situ, panaudojant konservavimo priemones ir, jei reikia, taikant rekonstrukcijos metodus bei pateikiant visuomenei tam tikrą objekto interpretaciją. Taigi, kiekviename reprezentavimo projekte turi būti siekiama trijų svarbiausių tikslų: ilgalaikio archeologinių liekanų ir aplinkinio konteksto išsaugojimo bei jų prieinamumo ir kokybiško pristatymo visuomenei užtikrinimo.

Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo pagrindas – archeologiniai tyrimai, kurie padeda: surinkti duomenis apie objektą, atrinkti tai, kas bus reprezentuojama ir pateikti šiuos duomenis visuomenei, panaudojant interpretaciją. Kokybišką interpretaciją nulemia teisingas svarbiausio jos tikslo nustatymas ir tinkamas eksponavimo priemonių parinkimas.

Reprezentavimo proceso sudėtingumą lemia jame sąveikaujančios dalyvių grupės (politinio ir administracinio, ekonominio sektoriaus atstovai, įvairūs specialistai ir rangovai, miesto bendruomenė, kiti tarpininkai), kurios įtakoja galutinį rezultatą ir nusprendžia pagrindines paveldo vertes. Ryšiai (harmoningi arba konfliktiški) tarp šių kategorijų yra neišvengiami kiekviename miestų archeologinio paveldo reprezentavimo projekte. Šių dalyvių atitinkama partnerystė gali sukelti arba išspręsti verčių konfliktus. Miestų archeologinio paveldo reprezentavimo rezultatas yra neatsiejamas nuo archeologinio paveldo vertės suvokimo, kuris veda prie skirtingų jo atžvilgiu laikysenų. Tuo būdu paveldas yra suprantamas kaip skirtingų rūšių išteklių (kultūriniai, politiniai, ekonominiai).

2. Lietuvoje archeologinio paveldo reprezentavimo pavyzdžių galima pamatyti šešiuose miestuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Kėdainiuose, Biržuose ir Trakuose). Tai lėmė platesni archeologinių tyrimų juose mastai ir esančio paveldo pobūdis. Iš viso yra reprezentuojami 33 objektai. Lyginant su atliktų archeologinių tyrimų skaičiumi, galima teigti, jog tai sudaro 1,8 proc. visų tirtų objektų. Tačiau analizuojant skirtingų laikotarpių duomenis, pastebimas tendencingas archeologinių tyrinėjimų ir reprezentavimo projektų didėjimas.

Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo pagrindą sudaro archeologinių liekanų konservavimas in situ be funkcionalios pirminės paskirties tęstinumo. Tai populiariausias archeologinio paveldo reprezentavimo būdas, kuris plačiai taikomas ir Europoje.

Lietuvoje proceso raidą galima suskirstyti į 4 pagrindinius laikotarpius:

- Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo ištakas nuo XIX a. vid. iki 1950 m. Pradžia siekia XIX a. vid., kai pradėjo formuotis archeologijos mokslas, pabaigos riba – pirmasis reprezentavimo praktikos įgyvendinimas. Šiuo laikotarpiu miestų archeologinio paveldo reprezentavimas nebuvo praktikuojamas, tačiau jame vykę procesai bei išskelti pilių konservavimo ir restauravimo klausimai sudarė prielaidas idėjų atsiradimui vėlesniame laikotarpyje.
- Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimo pirmuosius bandymus 1951 – 1971 m. Laikotarpio pradžios data buvo susieta su Trakų salos pilies sistemingų archeologinių tyrimų pradžia, kurie 1962 m. peraugo į pirmąją miestų archeologinio paveldo reprezentavimo praktiką, taip pat su palankesnia politine situacija ir MRGD įkūrimu, įtakojusiu tolimesnę proceso raidą. Visu šiuo laikotarpiu reiškėsi pirminės miestų archeologinio paveldo reprezentavimo idėjų užuomazgos, įgyvendinti pavieniai reprezentavimo atvejai (Trakų salos ir pusiasalio pilyse, Vilniaus Aukštutinėje pilyje, Vilniaus gynybinėje sienoje, Kauno pilyje), pradėti darbai, užtikrinę tolimesnį proceso tęstinumą. Su reprezentavimu galime sieti tuo metu plačiai vartojamą pritaikymo sąvoką, o esminėmis reprezentavimo atsiradimo prielaidomis galima laikyti šiuos pritaikymo suvokimo aspektus: pritaikymas buvo susijęs ne tik su paminklo išsaugojimu, bet ir su jo propagavimu – parodymu visuomenei; priimtinausiu pritaikymu laikytas paminklo istorinės funkcijos regeneravimas, jo šiandieninė interpretacija.
- Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimą 1972 – 1990 m. 1972 m. senamiesčių sluoksnius pripažinus kultūros paminklu, galime šnekėti apie esminius pokyčius miesto archeologijos raidoje ir atliekamų tyrimų pobūdyje. Esminis skirtumas šiame laikotarpyje – tai aiškiai matomas sąmoningų veiksmų atsiradimas, kai archeologinių tyrimų metu jau galvojama kaip reprezentuoti atkastas liekanas. Šio laikotarpio miestų archeologinio paveldo reprezentavimas apima: ankstesniame laikotarpyje pradėtus projektus (tęstinumo motyvas): Vilniaus artilerijos bastionas, Vilniaus gynybinė siena, Vilniaus Katedros požemiai; naujai įgyvendintus projektus (kaip sąmoningo proceso rezultata): senasis Arsenalas, Kauno rotušės rūšiai, Kauno Bernardinų vienuolyno ansamblio tvora, Biržų pilis; archeologinių tyrimų metu surastas liekanas, kurių reikšmė ir svarba aktualizuojama vėliau (archeologinių tyrimų plėtros rezultatas užtikrinantis tolimesnę proceso raidą): Valdovų rūmai bei Katedros aikštė, jėzuitų noviciato pastatai, Šv. Kotrynos bažnyčia ir Mažieji Radvilų rūmai, vaško ir bronzos lydymo krosnys Kaune, Klaipėdos piliavietė.

- Šiuolaikinis Lietuvos miestų archeologinio paveldo reprezentavimas prasidėjo nuo 1990 m. iki tęsiasi iki dabar. Pagrindiniai šio laikotarpio Lietuvoje išskyrimo kriterijai yra globalizacija, kultūrinio turzimo plėtra ir paveldo industrijos atsiradimas. Lietuvos kontekste taip pat labai svarbus politinis aspektas – nepriklausomybės atgavimas. Šiuo metu miestų archeologinis paveldas pagrįdė yra traktuojamas kaip kultūriniai ir ekonominiai ištekliai. Pastariesiems tenka vis didesnė reikšmė dėl privataus sektoriaus įsitraukimo į archeologinio paveldo reprezentavimo procesą, nes daugeliu atveju šie dalyviai yra suinteresuoti asmenine ekonomine nauda. Šiuolaikinius miestų archeologinio paveldo reprezentavimo projektus galima suskirstyti į tris dalis:
 - Tai tęstiniai objektai, kurie buvo anksčiau tirti archeologinių tyrimų metu, bet jų reprezentavimas tuo metu nebuvo įgyvendintas dėl tam tikrų priežasčių (Valdovų rūmai, Vilniaus katedros aikštė, Kauno vaško ir bronzos lydymo krosnys, Klaipėdos piliavietė).
 - Naujai atrasti ir sėkmingai reprezentuoti archeologiniai objektai, traktuojami kaip svarbūs visuomenei kultūriniai ištekliai, kuriuos reikia išsaugoti ir pristatyti (Vilniuje – Gintaro muziejus, Ašmenos, Mėsinių ir Dysnos gatvių kvartalas, Lukiškių priemiesčio sienos fragmentas, Sapiegų rezidencijos ūkinis pastatas ir tvora; Klaipėdoje – galerija „Pėda“; Kėdainiuose – rūšiai senojoje rinkoje, Šviesioji gimnazija, škoto J. Arneto namas). Ši archeologinio paveldo dalis apima ne tokius didelius ir gerai visuomenei žinomus objektus, bet tai pat ne mažiau svarbų miestų archeologinį paveldą (archeologinių tyrimų metu išaiškintus įvairios paskirties statinių fragmentus, rūšius, grindinius, krosnis ir kt.). Čia galime kalbėti ir apie privataus sektoriaus (paveldo atsakingų valdytojų) dalyvavimą procese, kuris finansuoja archeologinius tyrimus ir reprezentavimo įgyvendinimą. Todėl neišvengiami ir tam tikri privatininkų bei specilaistų konfliktai, ypač kai archeologinėje vietoje norima vykdyti finansiškai naudingą veiklą.
 - Naujai atrasti ir sėkmingai reprezentuoti archeologiniai objektai, dažniausiai susiję su privataus sektoriaus dalyvavimu procese ir ekonominės vertės sukūrimu („Fashion“ restoranas, „Gabi“ kavinė Vilniuje, restoranas „Avilys“ ir parduotuvė Kaune, restoranas „Šikšnosparnio lizdas“ Klaipėdoje, škoto Jokūbo Grėjaus namo rūšiai, pritaikyti viešbučiui ir restoranui Kėdainiuose.).
3. Lietuvos miestuose įgyvendintus reprezentavimo atvejus tikslinga vertinti, atsižvelgiant į skirtingus laikotarpius.
- 1951 – 1971 m. apie archeologinio paveldo reprezentavimą galima šnekėti ne kaip apie viso objekto eksponavimą, o tik kaip jo dalių fragmentišką reprezentavimą. Tuo pačiu yra stokojama archeologinių tyrimų surinktų duomenų interpretacijos ir pristatymo.

Reprezentavimo vaidmuo objektuose alieka antrinę funkciją, nėra susiformavusiai tam tikra reprezentavimo metodika. Pagrindiniai proceso dalyviai – specialistai (pagrinde MRGD darbuotojai) ir rangovai, o taip politinis-administracinis sektorius. Archeologinis paveldas traktuojamas kaip kultūriniai arba kultūriniai-politiniai (Trakų salos pilies atveju) ištekčiai. Dėl prasto mokslinio lygio smarkiai nukentėjo mokslinė objektų vertė, o dėl prioriteto teikimo restauravimui – autentiškumo vertė.

- 1972 – 1990 m. pagrindinė reprezentuotų objektų paskirtis – pritaikymas tam tikrai paskirčiai, įkomponuojant ir eksponuojant autentiško archeologinio paveldo fragmentus. Nors ir galime pastebėti pirmuosius bandymus išsamiau pristatyti objektą, tačiau pastarajame vis dar stokojama geresnės archeologinių tyrimų duomenų interpretacijos ir dažniausiai apsiribojama archeologinių liekanų konservavimu (išlaikant autentiškumo vertę) bei eksponavimu (remiantis sukurta estetinė vertė), netaikant archeologinių tyrimų interpretacijos ir ja pagrįsto pristatymo. Išimtis būtų pačiame 9 deš. pabaigoje įgyvendintas Vilniaus Katedros rūsijų reprezentavimo projektas, kur bandyta plačiau pristatyti archeologinių tyrimų duomenis. Ypač didėjant „gelbėjimo“ archeologijos poreikiui, archeologiniai radiniai daug plačiau nei iki tol imti traktuoti kaip kultūriniai ištekčiai, kuriuos reikia apsaugoti ir išlaikyti. Pagrindiniai proceso dalyviai lieka tie patys – specialistai ir rangovai, politinis-administracinis sektorius. Tačiau galime pastebėti ir ekonominio sektoriaus bandymus įsitraukti į procesą (Vilniaus artilerijos bastiono atveju), kurie baigiasi nesėkmingai.
- Nuo 1990 m. Lietuvoje plačiau buvo suvoktos archeologinio paveldo reprezentavimo vertės ir jis pradėtas taikyti kur kas plačiau, tačiau galimybės vis dar nėra pakankamai įsisavintos. Daugeliu atveju miestuose archeologinis paveldas yra eksponuojamas gana chaotiškai, o informacija apie jį be gido dažnu atveju visuomenei lieka praktiškai neprieinama. Archeologinis paveldas pagrinde traktuojamas kaip kultūriniai ir ekonominiai ištekčiai. Politinės vertės išryškėjimas pastebimas tik Valdovų rūmuose, o kitur labiau akcentuojama mokslinė, socialinė, edukacinė vertės, norint supažindinti visuomenę su rastu archeologiniu paveldu. Pastebimas ir reprezentavimo projektų, kuriuose akcentuojama tikrai ekonominė vertė plitimas. Politinis-administracinis sektorius nebėra vienas iš pagrindinių proceso dalyvių. Čia pagrinde sąveikauja specialistai ir rangovai bei privataus ekonominio sektoriaus atstovai. Pagrindinės reprezentavimo problemos: ribotos finansinės galimybės, pristatymo stoka, integracijos į naują erdvę metu prarandamas aplinkinis kontekstas.

Santrauka anglų kalba (summary)

The concept of archeological heritage representation in the city is based on protecting archeological heritage in situ, by using conservation measures and, if needed, applying reconstruction methods. In that case the society receives a certain degree interpretation of a archeological object.

Complexity of representation process comes from numerous groups of people participating in it (political, administrative, economic sectors representatives, various specialists and contractors, the community of the city, other middlemen). Those groups influence the final outcome of the process and establish the main values of heritage.

Examples of archeological heritage representation in Lithuania can be seen in six cities (Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Kėdainiai, Biržai and Trakai). There are total 33 objects being represented, which is only 1,8% of all researched objects.

The basis off Lithuanian city archeological heritage representation is the conservation of archeological relics in situ without continuing the functionality of original purpose. This is the most popular method of archeological representation which is widely used in all of Europe.

Development of representation process in Lithuania can be divided into four main periods:

- The origins of Lithuanian city archeological heritage representation from XIX century to 1950.
- The first attempts to represent archeological heritage in 1951 – 1971.
- The representation of city archeological heritage in 1972 – 1990 .
- The modern representation of Lithuanian cities archeological heritage from 1990 until now.

Santrumpos

APPEAR – Accessibility projects. Sustainable preservation and enhancement of urban subsoil archeological remains (Prieinamumo projektai. Ilgalaikis miestų kultūriniame sluoksnyje esančių archeologinių liekanų išsaugojimas ir vertės pakėlimas)

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

ICOMOS – International Council on Monuments and Sites (Tarptautinė paminklų ir paminklinių vietovių taryba)

KAM – Krašto apsaugos ministerija

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

LDK – Lietuvos Ddžioji kunigaikštystė

MRGD – Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė

TDM – taikomosios dailės muziejus

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija)

VAK – Valstybinė archeologinė komisija

VSAA – Vilniaus senamiesčio atgaivinimo agentūra

Literatūros sąrašas

1. APPEAR; EUROPEAN COMMISSION. *Enhancing the values of urban archeological sites: practical guide [Miestų archeologinių vietų verčių padidinimas: praktinis vadovas] [interaktyvus]*. Brussels: s.n., September 2005 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <www.in-situ.be/draft_en.pdf>.
2. ASENSIO, M., et al. *The APPEAR method: a practical guide for the management of enhancement projects on urban archaeological sites [APPEAR metodas: praktinis vadovas miestų archeologinių vietų verčių padidinimo projektų vadybai] [interaktyvus]*. Brussels, February 2006 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.in-situ.be/A_appearguide.html>.
3. ASHWORTH G. J.; TUNBRIDGE, J. E. *The tourist-historic city: retrospect and prospect of managing the heritage city [Turistinis-istorinis miestas: miesto paveldo vadybos retrospektyvos ir perspektyvos]*. Amsterdam: Pergamon, 2000, 333 p.
4. BALIULIS, Algirdas; MIKULIONIS, Stanislovas; MIŠKINIS, Algimantas. *Trakų miestas ir pilys*. Vilnius: Mokslas, 1991, 295 p. ISBN 5-420-00508-5.
5. BARDAUSKIENĖ, Dalia. Vilniaus senamiestis naujame kontekste. *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*. Vilnius: Savastis, 2003, p. 135-142. ISBN 9986-420-50-4.
6. BLOCKLEY, MARION. The social context for archeological reconstructions in England, Germany and Scandinavia [Rekonstrukcijų Anglijoje, Vokietijoje ir Skandinavijoje socialinis kontekstas]. *Archaeologia Polona*, 2000, vol. 38, p. 43-69
7. BUDREIKA, Eduardas. *Vilniaus pilis*. Vilnius: Mintis, 1977, 47 p.
8. BUMBLAUSKAS, Alfredas; et al. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla: vieno požiūrio likimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, 235 p.
9. CASTLES OF TOMORROW. *Baltijos jūros regiono pilių ir dvaro rūmų kaip kultūrinio paveldo objektų ir miesto centrų plėtra kaimo vietovėse: vadovas [interaktyvus]*. Hamburg: TuTech Innovation, 2006 [žiūrėta 2007 m. balandžio 24 d.]. Prieiga per internetą: <www.castletomorrow.net/docs/handbook_lithuania.pdf>.
10. ČEPAITIENĖ, Rasa. Istoriniai miestai paveldosaugos akiratyje. *Miestų praeitis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, I knyga, p. 45-78.
11. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005, 467 p.
12. ČEPAITIENĖ, Rasa. Nuo Indianos Džons iki Laros Kroft arba kintantis archeologijos

- vaidmuo dabarties pasaulyje. *Miestų praeitis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, I knyga, p. 9-41.
13. DARVILL, Timothy. Value systems in archeology. *Managing archeology*. London, 1995, p. 38-48. ISBN 0415106745.
 14. DIAZ PEDREGAL, Pierre; DIEKMANN, Anya. *How to reconcile archaeological site protection and visitor accessibility?: APPEAR position paper (2) [Kaip suderinti archeologinės vietos apsaugą ir lankytojų prieinamumą?: APPEAR veiklos programos raštas (2)]* [interaktyvus]. Brussels, December 2004 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.in-situ.be/A_positionpapers.html>.
 15. EUROPEAN UNION COMMITTEE OF THE REGIONS. *Urban pasts and urban futures: bringing urban archaeology to life. [Miestų praeiti ir ateitis: atgaivinti miestų archeologiją]* [interaktyvus]. Brussels, October 2005 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.in-situ.be/A_positionpapers.html>.
 16. JAKUČIŪNAS, Alfredas-Antanas. Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai. *Architektūros paminklai*. Vilnius: Mokslas, 1989, t. 12, p. 44-70.
 17. JOHNSON, Gina. *Review of urban archaeology research [Miestų archeologijos tyrimų apžvalga]* [interaktyvus]. S.l.: s.n., 2000 [žiūrėta 2008 m. kovas 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.heritagecouncil.ie/publications/archresearch/8.html>>.
 18. JUČIENĖ, Irena. *Vilniaus artilerijos bastionas*. Vilnius: Mintis, 1990, 78 p.
 19. JUČIENĖ, Irena; ir LEVANDAUSKAS, Vytautas. *Vilniaus miesto gynybinė siena*. Vilnius: Mintis, 1979, 63 p.
 20. FEILDEN, Bernard Melchior; JOKILETHO, Jukka. *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*. Vilnius: Savastis, 1998, 141 p. ISBN 9986-420-20-2.
 21. GLEMŽA, Jonas. Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu. *Architektūros paminklai*, 1975, Nr. 3, p. 8.
 22. KATALYNAS, Kęstutis. Katedros aikštė Vilniuje. Raida, rekonstrukcijos, tyrimai. *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*. Vilnius: Savastis, 2003, p. 126-134. ISBN 9986-420-50-4.
 23. KITKAUSKAS, Napoleonas. *Vilniaus arkikatedros požemiai*. Vilnius: Kultūra, 1994, 77 p. ISBN 9986-435-00-5.
 24. KOBYLINSKI, Zbigniew. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego. Warszawa: Instytut archeologii i etnologii polskiej akademii nauk, 2001, 292 p. ISBN 83-909001-7-3.
 25. LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS. *Lietuvos pilys*.

- Vilnius: Mintis, 1971, 304 p.
26. MARKEVIČIENĖ, J. Atstatymas (rekonstrukcija) istoriniame mieste: samprata ir pagrindinės nuostatos. *Tarptautinio seminaro „Statyba istorinėje aplinkoje“ pranešimai*. Vilnius, 1998.
 27. MIKULIONIS, Stanislovas. *Trakų salos pilis: svarbiausios žinios*. Vilnius: Mintis, 1987, p. 23.
 28. NICOLAU I MARTÍ, Antoni. *Excavation, exhibition, conservation or reservation. Technical criteria for a decision-making process: APPEAR position paper (4) [Kasinėjimai, eksponavimas, konservavimas arba išsaugojimas. Techniniai kriterijai sprendimo priėmimo procesui: APPEAR veiklos programos raštas (4)]* [interaktyvus]. Brussels, December 2004 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.in-situ.be/A_positionpapers.html>.
 29. PETRAUSKIENĖ, IRENA. Vilniaus mokslo bičiulių draugija (1907-1941). *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1979, t. 4, p. 76-140.
 30. TELLER, Jacques. *The accessibility project. Conservation, integration, enhancement and exploitation: initial identification of participants' needs [Prieinamumo projektas. Konservavimas, integravimas, vertės pakėlimas ir eksploatavimas: pirminis dalyvių poreikių identifikavimas]* [interaktyvus]. Brussels, December 2003 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.in-situ.be/A_positionpapers.html>.
 31. TELLER, Jacques; WARNOTTE, Anne. *The enhancement of archaeological remains in an urban context: APPEAR position paper (1) [Archeologinių liekanų vertės padidinimas miesto aplinkoje: APPEAR veiklos programos raštas (1)]* [interaktyvus]. Brussels, November 2003 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.in-situ.be/A_positionpapers.html>.
 32. URBANAVIČIUS, V. Valdovų rūmų ateitis: užkasti ar atstatyti? *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 1(8), p. 26-29.
 33. VAITKUVIENĖ, Agnė. Paveldo industrija. *Lietuvos istorijos studijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006, p. 87-96.
 34. VENDITTELLI, Laura. *Crypta Balbi, Rome, Italy. From the excavated site to the museum display: historical interpretation and conservation [Balbi požeminė statinių struktūra Romoje, Italijoje. Nuo archeologiškai iširtos vietovės iki muziejinio eksponavimo: istorinė interpretacija ir konservacija]* [interaktyvus]. Brussels, October 2005 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.in-situ.be/A_positionpapers.html>.
 35. ZABIELA, Gintautas. Archeologiniai tyrinėjimai: stichija ar tikslingumas? *Archeologijos*

paminklas: nuo atradimo iki rekonstrukcijos: konferencijos medžiaga. Šiauliai: s.n., 2002, p. 16-26. ISBN 9986-766-32-X.

36. ZIDDA, Gianfranco. *Archaeological excavations and conservation: APPEAR position paper (3)* [Archeologiniai kasinėjimai ir konservavimas: APPEAR veiklos programos raštas (3)] [interaktyvus]. Brussels, March 2005 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.in-situ.be/A_positionpapers.html>.
37. ŽALNIERIUS, Algirdas. Bronzos liejyklos Kaune XVII-XVIII a. *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004, t. 5, p. 229-246.
38. ŽALNIERIUS, Algirdas. Kauno senamiesčio 3-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida XV-XVII a. *Architektūros paminklai*. Vilnius: Mokslas, 1989, t. 12, p. 16-28.

Šaltinių sąrašas

39. ANUŠAUSKIENĖ, Džiuljeta. Archeologinių ataskaitų suvestinės ir rodyklės, 1997-2001 m. Vilnius: LII leidykla, 2003, 136 p.
40. Apsaugai bus sudaryta speciali taryba. *Lietuvos aidas*, 1939, rugpjūčio 25, Nr. 475, p. 7.
41. Ar nevertėtų uždrausti žmonėms vaikščioti pilyje. *Lietuvos aidas*, 1934, rugpjūčio 27, p. 6.
42. BALČIŪNAS, D.; VAŠKELIS, A.; ŽALNIERIUS, A. *XIV- XIX a. architektūros paminklo Kauno sen. 3 kv. Rotušės a.18-19 archeologinių tyrimų ataskaita*. Kaunas, 1983. KPRPI archyvas, f.5, b.145.
43. BATŪRA, R. Atradimai Vilniaus pilyje. *Literatūra ir menas*, 1978, Nr. 40, p. 12.
44. BAUBLYS, A. *Biržų piliavietė. 1991 m. lietaus kanalizacija ir pamatų tvirtinimas. Archeologinė priežiūra ir tyrimai*. Vilnius, 1991. LIIR, f. 1, b. 2164
45. BIELINIS, J. Istorijos ir kultūros paminklai – visos liaudies turtas. *Tiesa*, 1977, gruodžio 24.
46. *Biržų pilis* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gegužė 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.7seasons.lt/birzu_pilis#>.
47. *COUNCIL OF EUROPE; CULTURAL HERITAGE COMMITTEE. Archeological heritage ir urban development policies: A European code of good practice [Archeologinis paveldas miesto plėtros strategijose: Europos kodeksas tinkamai praktikai]* [interaktyvus]. Strasbourg, March 2000 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.museumoflondonarchaeology.org.uk/NR/rdonlyres/B918DCCCA4A0-4B78-8915-6E7143FF4053/0/ArchUrbanProject.doc>>.

48. *Cripta Balbi (Roman National Museum)* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gegužės 14 d.]. Prieiga per internetą: <www.rome-guide.it/images/musei_cripta_balbi.jpg>.
49. ČERKAUSKAS, M. Senojo Vilniaus dalis po Katedros aikštės grindiniu. *Vakarinės naujienos*, 1998, spalio 28, p. 4.
50. Č-NAS, V. Saugokime praeities liekanas. *Trimitas*, 1921, Nr. 19, p. 21.
51. DAMINAITIS, V. *Buv. Šv. Kotrynos bažnyčios Vilnius, L. Giros 30/1 archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1987. LIIR, f. 1, b. 1436.
52. DAMINAITIS, V. *Teatro ir muzikos muziejaus Vilniuje, Vilniaus g. Nr. 41, žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita*. Vilnius, 1989. LIIR, f. 1, b. 1591.
53. *Daugiabučiai gyvenamieji namai su administracinėmis, prekybinėmis ir paslaugų patalpomis Ašmenos, Dysnos ir Mėsiniu gatvės sankirtoje* [interaktyvus]. Vilnius, 2007 [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.archinova.lt/lt/realizacijos/restauracija_renovacija/zydu_kvartalas>.
54. Dėl Vytauto Didžiojo muziejaus statymo. *Lietuvos aidas*, 1931, liepos 15, p. 4.
55. DRĖMAITĖ, G. Archeologinė „priežiūra“ priedanga paveldo naikintojams. *Lietuvos aidas*, 1997, vasario 11, p. 15.
56. *English historic towns forum: internetinė svetainė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ehtf.org.uk/>>.
57. *EPD'2007 metais visuomenei pristatomi objektai Kauno apskrityje* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/epd/2007/kaunas/kaunas_obj.htm>.
58. *Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija* [interaktyvus]. Valetta, 1992 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/acheologijos_paveldo.htm>.
59. *Gabi kavinė: internetinė svetainė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.meniu.lt/cat_item.php?strid=1079&id=3406>.
60. *Galerija „Pėda“* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.7seasons.lt/galerija_peda>.
61. *Gintaro galerija muziejus: internetinė svetainė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. kovas 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ambergallery.lt/>>.
62. GIRLEVIČIUS, Linas. *Archeologinių tyrinėjimų ir žvalgymų, vykdytų Trakų g. Nr. 2/24, Vilniuje, 2003 metais ataskaita*. Vilnius, 2004. LIIR, f. 1, b. 4103.
63. GIRLEVIČIUS, Linas. *Archeologijos tyrinėjimų ir žvalgymų, vykdytų Vilniuje, Trakų g.*

- Nr. 2/24, 2002-2003 metais ataskaita. Vilnius, 2003. LIIR, f. 1, b. 3919.
64. GIRLEVIČIUS, Linas. *Archeologinių tyrinėjimų ir žvalgymų, vykdytų Trakų g. Nr. 2, Vilniuje, 2004-2005 m., ataskaita*. Vilnius, 2005. LIIR, f. 1, b. 4313.
65. GRICIUS, A. Kauno senovės šventovė apiešta. *Lietuvos aidas*, 1936, spalio 17, Nr. 478, p. 5.
66. GUČAS, A. Kaip tvarkysime Vilniaus pilies aplinką. *Kultūros barai*, 1980, Nr. 3, p. 59.
67. *ICOMOS Charter for the protection and management of the archaeological heritage* [ICOMOS archeologinio paveldo apsaugos ir valdymo chartija] [interaktyvus]. Lausanne, 1990 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm>.
68. ICOMOS. *Tarptautinė paminklų ir jų kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija* [interaktyvus]. Venice, 1964 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.international.icomos.org/venicecharter2004/lithuanian.pdf>>.
69. IGNATAVIČIUS, T. Valdovų rūmai šaukiasi pagalbos: buvęs šalies vadovas tikisi dabartinio prezidento dėmesio. *Lietuvos rytas*, 1998, gruodžio 7, p. 1, 2.
70. *In situ – centre de recherche archéologique [In situ – archeologinių tyrimų centras]: internetinė svetainė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <www.in-situ.be>.
71. JUKNEVIČIUS, Algirdas. *G280K namų kompleksas vad. Senjorų namais, Kėdainiuose. 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Kėdainiai, 2004. LIIR, f. 1, b. 4199.
72. JUKNEVIČIUS, Algirdas. *Kėdainių senamiestis. Senosios rinkos pietinė dalis* [archeologinių tyrimų ataskaita]. Kaunas, 1991. LIIR, f. 1, b. 1783.
73. JUKNEVIČIUS, Algirdas. *XVII-XIX a. architektūros paminklas – Kėdainių gimnazija, Didžioji g. 62. 1999 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita*. Kėdainiai, 2000. LIIR, f. 1, b. 3437.
74. JUKNEVIČIUS, Algirdas. Tyrinėjimai Senosios g. 18. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007, p. 321-324. ISBN 978-9955-9913-3-8, ISSN 1392-5512.
75. JUŠKAITIS, V. *Archeologinių tyrimų Šv. Mykolo gatvėje Nr. 6, Vilniuje ataskaita*. Vilnius 2004. LIIR, f. 1, b. 4201.
76. GENDRĖNAS, Gediminas. 1996 metų tyrinėjimai Vilniuje, Šv. Mykolo g. Nr. 8. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 374-375. ISBN 9986-491-46-0, ISSN 1392-5512.
77. GENYS, Jonas. Kuriasi Klaipėdos pilies muziejus [ineraktyvus]. *Lietuvos muziejai*, 2004,

- Nr. 1 [žiūrėta 2008 m. balandis 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/Zurnalas/2004'1/Klaipedos_pilies_muziejus.htm>.
78. GRUZDIENĖ Danutė. Kauno pilis vakar, šiandien ir rytoj [interaktyvus]. *Lietuvos muziejai*, 2004, Nr. 1 [žiūrėta 2008 m. balandis 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/Zurnalas/2004'1/kauno_pilis.htm>.
79. GUČAS, Augis. Vilniaus senamiestis ir jo regeneravimo projektas: pranešimas Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos kultūros ir švietimo komiteto posėdyje. *Atgimimas*, 1995, gegužės 24, Nr. 20, p. 15-16
80. KASPERAVIČIUS, J. Praeities paminklai šiandien. *Literatūra ir menas*, 1964, Nr. 49, p. 2.
81. KATALYNAS, Kęstutis; et al. *Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Katedros aikštėje* [ataskaita]. Vilnius, 1999, II dalis (nuotraukos). LIIR, f. 1, b. 3127.
82. KATILIUS, Audronis. *Autentas atkuriamuose LDK Valdovų rūmuose: pranešimo tezės* [interaktyvus]. 2006, vasario 20 d. [žiūrėta 2008 m. kovas 15 d.]. Prieiga per internetą: <www.heritage.lt/naujienos/2006/rs15/katilius.doc>.
83. Kauno pilies apgailėtinas padėjimas. *Rytas*, 1928, rugpjūčio 20, p. 3.
84. *Kėdainių Šviesioji gimnazija* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.drasinkimeateiti.lt/SharerPortal.aspx?id=1575>>.
85. KITKAUSKAS, Napoleonas. Gyvenimas kultūros paveldui. *Dienovidis*, 1998, Nr. 14, p. 16.
86. KIUDULAS, A. Vertybės, kurias reikia saugoti. Dėl kai kurių archeologinių paminklų likimo. *Tiesa*, 1974, rugpjūčio 15.
87. KNYVA, A.; ir LABANAUSKAS, K. Biržai: vertybių posūkis. *Literatūra ir menas*, 1987, Nr. 25, p. 16.
88. KRAUJALIS, P. *Trakų pilis ir jos likimas*. Vilnius: „Motus“ spaustuvė, 1924, 23 p.
89. KUČINSKAS, A. Vilniaus pilys: atkuriamas miesto senovė, pastatai pritaikomi dabarčiai. *Lietuvos rytas*, 1997, rugsėjo 11, p. 4.
90. KULTŪROS PAVELDO CENTRAS; KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2005, 369 p. ISBN 9986-23-120-5, ISSN 1392-5512.
91. KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS; LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2005, 339 p. ISBN 9986-23-125-6, ISSN 1392-5512.
92. KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS; LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS DRAUGIJA. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*. Vilnius: Lietuvos

- archeologijos draugija, 2006, 407 p. ISBN 9955-99103-0-5, ISSN 1392-5512.
93. KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS; LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS DRAUGIJA. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2006, 514 p. ISBN 9955-9913-1-3, ISSN 1392-5512.
94. KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS; LIETUVOS ARCHEOLOGIJOS DRAUGIJA. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007, 607 p. ISBN 978-9955-9913-3-8, ISSN 1392-5512.
95. KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS. *Kultūros vertybių registras* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.heritage.lt/inside1.php?i=17>>.
96. KUNCEVIČIUS, Albinas. Lietuvos pilys ir jų panaudojimo kultūriniam turizmui galimybės [ineraktyvus]. *Lietuvos muziejai*, 2004, Nr. 1 [žiūrėta 2008 m. balandis 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/Zurnalas/2004'1/Lietuvos_pilys.htm>.
97. KURKULIS, B. Gedimino pilies bokšte – muziejus. *Vakarinės naujienos*, 1960, liepos 12.
98. KUZMICKAITĖ, Jūratė. Visuomeninė taryba ragina atrakinti Kauno pilį [ineraktyvus]. *Kauno diena*, 2005, sausio 14, Nr. 11 (17472) [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.kaunodiena.lt/lt/?id=6&aid=25049>>.
99. KVIZIKEVIČIUS, Linas. *Vilnius, Gedimino pr. Nr. 20, 22, 24. 2004 m. archeologijos žvalgomieji tyrimai ir žvalgymai* [atsakaita]. Vilnius, 2005. LIIR, f. 1, b. 4358.
100. LAGUNOVIČIUS, Albertas. Fashion TV bar. Mada, stilius ir gyvensena. *Namas ir aš*, 2005, Nr. 10 (73) p. 73-80.
101. LDM Taikomosios dailės muziejaus (Vilniaus senojo arsenalo) pastatas [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ldm.lt/TDM/TDM_pastatas.htm>
102. *Lietuvių mokslo draugija: paroda įvykusi Lietuvos nacionaliniame muziejuje 1997 12 17 – 1998 02 02*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 1997, 79 p.
103. *Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje įstatai*. Vilnius: „Ruch“ spaustuvė, 1937, 12 p.
104. *Lietuvos respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas (žin., 2004, Nr. 153-5571)* [interaktyvus]. Vilnius, 2004, rugsėjo 28 d. [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243361&p_query=&p_tr2=>>.
105. *Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus: informacinė Lietuvos muziejų internetinė svetainė* [interaktyvus.] [žiūrėta 2008 m. gegužė 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.muziejai.lt/vilnius/Teatro_muziejus.htm#istorijos>.

106. LISANKA, A. *Vilniaus Paveikslų galerija /buv. Katedra/ Rūsių žvalgomieji tyrimai* [ataskaita]. Vilnius, 1981, t. 1. LIIR, f. 1, b. 1061.
107. LISANKA, V. *Teatro ir muzikos muziejaus Vilniuje, Vilniaus g. Nr. 41, žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita*. Vilnius, 1991. LIIR, f. 1, b. 1735.
108. LISANKA, A. *1986 m. Buv. Vilniaus Žemutinės pilies (Vrublevskio 3 pastatų pritaikymui Istorijos ir etnografijos muziejui) teritorijoje vykdytų architektūrinių-archeologinių tyrimų ataskaita* [tekstas]. Vilnius, 1987. LIIR, f. 1, b. 1346.
109. LISANKA, A. *1984-1988 m. Vilniaus m. Paveikslų galerijoje (buv. Katedra) vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita* [nuotraukos]. Vilnius, 1989, I dalis. LIIR, f. 1, b. 1934.
110. LISANKA, A. *1984-1988 m. Vilniaus Katedroje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita* [fotonuotraukos]. Vilnius, 1989, II dalis. LIIR, f. 1, b. 1935.
111. LOPIENĖ, Regina. Mažųjų Radvilų rūmų atgimimas [ineraktyvus]. *Lietuvos muziejai*, 2003, Nr. 2-3 [žiūrėta 2008 m. balandis 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/Zurnalas/2004'2_3/lopiene.htm>.
112. MALLIA, Joanne. *The value of archeology [Archeologijos vertė]* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2008 m. gegužė 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.ikonosheritage.org/courses/theory/archaeology/spring/documents/04-ArticleTheValueOfArchaeology-01.pdf>.
113. MARČĖNAITĖ, R. Moteris pajauninta apsidžiaugtų. O pilis? *Diena*, 1994, lapkričio 10, p. 13.
114. MASYS, A. Aplankyti galės kiekvienas. *Tarybinė Klaipėda*, 1978, liepos 1.
115. *Mažosios Lietuvos istorijos muziejus: internetinė svetainė* [ineraktyvus]. [žiūrėta 2008 m. kovas 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mlimuziejus.lt/lt/ekspozicijos/2.php>>.
116. MIGLINAS, S. Pradėta sistemingai rūpintis senovės paminklų apsauga. Bus konservuotos Kauno ir Gelgaudų pilys. *Lietuvos aidas*, 1938, gruodžio 10, Nr. 560, p. 4.
117. MIKULIONIS, Stanislovas. Trakų štai didinga pilis. *Vakarinės naujienos*, 1985, rugpjūčio 14.
118. *Modernios technologijos – kelionė laiku* [interaktyvus]. 2007 gegužės 25 d. [žiūrėta 2008 m. gegužės 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.info.lt/index.php?page=naujienos&view=naujiena_arch&id=103870>.
119. NAGEVIČIUS, V. Valstybinė apsauga senovės paminklų Lietuvoje. *Lietuvos žinios*, 1926, rugpjūčio 29, p. 5.
120. ORPHAL, Franziska. *Authenticity* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gegužė 10 d.]. Prieiga per internetą:

- <http://www.marc.ucsb.edu/elpilar/brass/arch/conserv/c_authenticity.shtml>.
121. Paminklų apsauga ir visuomenė. *Leniniečių balsas (Tauragė)*, 1969, birželio 24.
 122. PETRONYTĖ, Jurga. Po statybininkų kojomis laidojama miesto istorija [interaktyvus]. *Vakarų ekspresas*, 2005 m. rugpjūčio 11 [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ve.lt/?rub=1065924812&data=2005-08-11&id=1123690366>>.
 123. *Pictures of Balbi* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gegužės 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.webshots.com/search?query=Balbi>>.
 124. PILAITIENĖ, A. Klaipėdos pilis: ką atsirinks dvidešimtas amžius iš septynių šimtmečių palikimo? *Lietuvos rytas*, 1994, vasario 25, p. 33.
 125. PRANCKĖNAITĖ, Elena; STRAZDAS, Dainius; VAILIONIS, Evaldas. Krosnys Jurbarko dvarvietėje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007, p. 432-436. ISBN 978-9955-9913-3-8, ISSN 1392-5512.
 126. PURLYS, Evaldas. *Totorių g. 25/3, Vilniuje: istorija ir architektūra* [interaktyvus]. Vilnius [žiūrėta 2008 m. balandis 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.kam.lt/EasyAdmin/sys/files/KAM.pdf>>
 127. RACKEVIČIUS, G. *Vilniaus Žemutinės pilies teritorija žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Katedros aikštėje 1996 m.* [ataskaita]. Vilnius, 1997. LIIR, f. 1, b. 2671.
 128. RIBOKAS, Gintaras; ir AIDUKONYTĖ, Regina. Lietuvos miestų žemėveiksiai ir jų kaita. *Geografijos metraštis*. Vilnius: s.n., 1998, t. 31, p. 408-424. ISSN 0132-3156.
 129. RUPEIKAITĖ, Vereta. Kauno pilis atvers vartus vakarėliams. *15 min*, 2006, spalio 25, p. 1, 6.
 130. RUSECKAS, P. Kauno pilies bokštas. *Lietuvos žinios*, 1914, vasario 4 (17).
 131. RUZGAS, V. Gerbkim praeities paminklus. *Lietuvos žinios*, 1927, liepos 20, p. 4.
 132. SIMNIŠKYTĖ, Andra. *Archeologinių ataskaitų suvestinės ir rodyklės iki 1997 m.* Vilnius: LII leidykla, 1999, 397 p.
 133. Sprendžiama Klaipėdos piliavietės ateitis [ineraktyvus]. *Vakarų ekspresas*, 2005, gruodžio 2 [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ve.lt/?rub=1065924826&data=2005-12-02&id=1133456939>>.
 134. SONGAILAITĖ, Roma. *Biržų pilies istorija „Sėlos“ muziejaus ekspozicijoje* [ineraktyvus]. *Lietuvos muziejai*, 2004, Nr. 1 [žiūrėta 2008 m. kovas 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/zurnalas/2004'1/Birzu_pilies_istorija.htm>
 135. STANKEVIČIUS, Algimantas. *Trakų miesto gyventojų požiūris į kultūros ir gamtos vertybių apsaugą* [ineraktyvus]. S.l.: s.n., s.a. [žiūrėta 2008 m. kovas 15 d.]. Prieiga per internetą: <www.seniejitrakai.lt/downloads/21.pdf>.

136. STATISTIKOS DEPARTAMENTAS. *Gyventojai ir socialinė statistika* [interaktyvi duomenų bazė]. Vilnius, 2007 [žiūrėta 2008 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>>.
137. ŠĖMA, Tadas. Pilies ikonografija ir ginklai Gedimino Pilies bokšte [ineraktyvus]. *Lietuvos muziejai*, 2004, Nr. 1 [žiūrėta 2008 m. balandis 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.museums.lt/Zurnalas/2004'1/pilies_ikonografija.htm>.
138. *Šikšnosparnio lizdas: internetinė svetainė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.siksnosparnis.lt/sales/>>.
139. *The Crypta Balbi and a new Mithraeum!* [ineraktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gegužės 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.crankyprofessor.com/archives/001500.html>>.
140. TIŠKUTĖ, I. Gedimino aikštė – kiekvienam savo. *Vakarinės naujienos*, 1987, gruodžio 5, p. 1.
141. TIŠKUTĖ, I. Kasti ar nekasti – rūpi archeologams? *Vakarinės naujienos*, 1988, gruodžio 20, p. 2.
142. URBANA VIČIUS, V. Atstatyti Žemutinę pilį – titaniškas darbas, bet iš jos Lietuvą galėtų valdyti Prezidentas. *Lietuvos rytas*, 1994, kovo 3, p. 29.
143. UŠINSKAS, Vytautas. *LIMTI informacinių paslaugų firma su kopijavimo dauginimo baze Vilniuje, K. Giedrio g. 8. 1983 m. archeologinių tyrimų ir fiksacijos ataskaita*. Vilnius, 1985, t. III, d. 3. LIIR, f. 1, b. 1393.
144. UŠINSKAS, V. *LIMTI informacinių paslaugų firma su kopijavimo dauginimo baze Vilniuje, K. Giedrio g. 8. 1983 m. archeologinių tyrimų ir fiksacijos ataskaita*. Vilnius, 1984, t. 3. d. 1 ir d. 2, LIIR, f. 1, b. 1392.
145. VAINILAITIS, Valdas. *2002 m. archeologijos tyrimai tarp Ašmenos – Mėsinių – Dysnos gatvių Vilniuje* [ataskaita]. Vilnius, 2003. LIIR, f. 1, b. 3467
146. VALATKA, V. Išsaugosim ateities kartoms. *Kultūros barai*, 1969, Nr. 7, p. 14.
147. VALEŠKA, A. Gedimino kalno istorija ir reikšmė. *Naujoji Lietuva*, 1942, vasario 1, p. 4.
148. VALYS, S. Kokią matysime Klaipėdos pilį? *Literatūra ir menas*, 1980, Nr. 43, p. 14.
149. *Viešbutis-restoranas „Grėjaus namas“: internetinė svetainė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.grejausnamas.lt/>>.
150. *Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategija* [ineraktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vsaa.lt/strat/vilnius2/lt/index.htm>>.
151. *Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūra: internetinė svetainė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vsaa.lt/>>.

152. V., R. Gedimino pilis kokią ją vaizdavomės ir kokia ji buvo. *Lietuvos aidas*, 1940, vas. 15, Nr. 77, p. 15.
153. ŽALNIERIUS, Algirdas. *Kauno senamiestis 3 kv. Masalskio Šv. Trejybės ansamblis, tvoros konfigūracijos patikslinimas* [archeologinių tyrimų ataskaita]. Kaunas, 1979. LIIR, f. 1, b. 627.
154. ŽALNIERIUS, Algirdas. *Zespół woskobojni z Kowna z pierwszej połowy XVI w.: pranešimas*. 2007, lapkričio 8-9. Pranešimas Varšuvos universiteto Archeologijos instituto konferencijoje „Homo fabricator“ (publikacija ruošiamą spaudai).
155. ŽULKUS, V. *1975 m. Klaipėdos piliavietės archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1976. LIIR, f. 1, b. 577.
156. ŽULKUS, V. *Klaipėdos piliavietė. 1981 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Klaipėda, 1982. LIIR, f. 1, b. 1044.
157. ŽULKUS, V. *Klaipėdos piliavietė. 1999 m. archeologijos kasinėjimų ataskaita*. Klaipėda, 1999. LIIR, f. 1, b. 3496.
158. ŽULKUS, V. *Klaipėdos piliavietė. Princo Fridricho bastiono poternų 1994 m. kasinėjimų ataskaita*. Klaipėda, 1995. LIIR, f. 1, b. 2408.
159. ŽULKUS, V. *Klaipėdos piliavietė. 1995 m. kasinėjimų ataskaita*. Klaipėda, 1996. LIIR, f. 1, b. 2577.
160. ŽULKUS, V. *Klaipėdos piliavietė. 1996 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Klaipėda, 1997. LIIR, f. 1, b. 2718.
161. ŽUKOVSKIS, Robertas. *Archeologinių tyrinėjimų, vykdytų Šv. Mykolo gatvėje Nr. 6, Vilniuje, 2004 metais ataskaita*. Vilnius, 2004. LIIR, f. 1, b. 4442.
162. *2006 metų archeologinių tyrimų išvados: A. Jukneičiaus archeologinių tyrimų grupė* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. balandis 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bcprojects.lt/page.php?kalba=lt&id=5.23>>.